

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

Қўлёзма ҳуқуқида

УДК: 330.43:631.22(575.1)

311:631.22(575.1)

МАМАТКУЛОВ БАХТИЁР ХАЛМУРАДОВИЧ

**Фермер хўжалиklarининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари
самарадорлигини статистик баҳолаш усуллариини такомиллаштириш
(Ўзбекистон Республикаси фермер хўжалиklари мисолида)**

08.00.06 – Эконометрика ва статистика

Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун

ДИССЕРТАЦИЯ

Илмий маслаҳатчи:
Иқтисодиёт фанлари доктори,
профессор Набиев Х.Ғ.

ТОШКЕНТ – 2022

М У Н Д А Р И Ж А

	Кириш.....	3
I БОБ.	ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАРИ.....	18
1.1.	Ўзбекистон миллий иқтисодиётида фермер хўжалиklarининг тутган ўрни ва роли.....	18
1.2.	Фермер хўжалигининг фаолиятини статистик тадқиқ этиш – озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий омили.....	31
1.3.	Фермер хўжалиklarини ривожлантиришда илғор мамлакатлар тажрибалари ва улардан фойдаланишнинг асосий йўналишларини статистик тадқиқ этиш.....	36
	<i>I боб бўйича хулоса.....</i>	<i>44</i>
II БОБ.	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙўНАЛИШЛАРИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ.....	47
2.1.	Фермер хўжалиklarининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни индекс таҳлили.....	47
2.2.	Ўзбекистон Республикаси фермер хўжалиklари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолаш.....	66
2.3.	Фермер хўжалиklари фаолияти самарадорлигини корреляцион-регрессион таҳлил методи асосида статистик баҳолаш.....	72
	<i>II боб бўйича хулоса.....</i>	<i>77</i>
III БОБ.	ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ ТАНЛАНМА КУЗАТУВ АСОСИДА СТАТИСТИК ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ.....	79
3.1.	Ўзбекистон Республикаси фермер хўжалиklари фаолияти самарадорлигини анкета-сўровномалари асосида статистик баҳолаш.....	79
3.2.	Фермер хўжалиklarининг даромадларини “Probit” ва “Logit” моделлари асосида эконометрик моделлаштириш.....	94
3.3.	Фермер хўжалиklarининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини “Panel data” модели асосида эконометрик моделлаштириш.....	113
	<i>III боб бўйича хулоса.....</i>	<i>133</i>
IV БОБ.	ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	138
4.1.	Фермер хўжалиklари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи омиллар “гипотезаси” услубиятини такомиллаштириш.....	138
4.2.	Фермер хўжалиklarининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини “Holt Winter seasonal” модели орқали 2022-2026 йилларга прогнозлаштириш.....	150
4.3.	Фермер хўжалиklarининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизлари самарадорлигини статистик баҳолаш услубиятини такомиллаштириш.....	162
	<i>IV боб бўйича хулоса.....</i>	<i>171</i>
	Хулоса ва таклифлар.....	175
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	186
	Иловалар.....	199

КИРИШ

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳонда озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабнинг ортиб бориши жараёнида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига алоҳида талабнинг шаклланиши ҳисобига фермер хўжаликларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатдики, фермер хўжаликларини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашда «қатор далаатларда ер давлат мулки бўлсада деҳқонларга кенг хўжалик юритиш мустақиллиги берилиб, қишлоқ хўжалиги самарадорлиги жуда юқори бўлмоқда. Дунё мамлакатларида, жумладан Японияда – 100%, Исроилда – 90%, Хитойда – 100% ер давлат мулки ҳисобланиб, деҳқонларга ер мерос қолдириш ҳуқуқи билан умрбод эгалликка ёки узок муддатли ижарага берилмоқда»¹. Бугунги кунда жаҳонда фермер хўжаликларини иқтисодий қўллаб-қувватлаш аҳолини сифатли ва хафсиз озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашнинг муҳим манбаи сифатида қаралмоқда.

Жаҳонда фермер хўжаликларини иқтисодий қўллаб-қувватлаш борасида давлатнинг тартибга солиш механизмларидан мақсадли фойдаланиш, самарадорликни таъминлашда ишлаб чиқаришни замонавий шарт-шароитлардан келиб чиққан ҳолда ташкил қилиш, прогнозлаштириш усуллариининг аниқлик даражасини ошириш кабилар бўйича тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада фермер хўжаликлари фаолиятига оид ишончли, сифатли маълумотларни шакллантириш, уларнинг шаффофлиги ва ошкоралигини оширишнинг услубий асосларини такомиллаштириш, хўжаликлар бўйича статистик маълумотларни халқаро даражада унификациялаш даражасини ошириш, ностандарт ижтимоий-иқтисодий таъсирлар шароитида фермер хўжаликлари самарадорлигини таъминлаш, методологик-услубий жиҳатдан фермерлик фаолияти ҳамда ижтимоий-иқтисодий ва демографик жараёнлар уйғунлигини статистик

¹ www. // http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/20_Abdullayeva_Akhmedov.pdf . маълумотлари.

баҳолаш каби йўналишлардаги тадқиқотлар устувор даражада амалга оширилмоқда.

Янги Ўзбекистонни барпо этиш жараёнида аҳолини сифатли ва хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотлари билан мунтазам равишда таъминлашда асосий ишлаб чиқарувчи бўлган фермер хўжаликларини иқтисодий жиҳатдан кўллаб-қувватлашга, улар фаолияти самарадорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. «Аввало, фермер ва деҳқонларнинг ердан манфаатдорлигини ошириш керак. Манфаатдорлик ва адолат бўлган жойда албатта ўзгариш ва ўсиш бўлади»². Бу борада фермер хўжаликлари самардорлигини статистик баҳолаш методологиясини унга таъсир кўрсатувчи омиллар, сувни миллий бойлик таркибида ҳисоблаган ҳолда такомиллаштириш, соҳа хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда статистик-маълумотлар базасини такомиллаштириш, фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмининг узоқ ва ўрта муддатли прогноз сценарийларини асослаш, моделлаштиришнинг, жумладан, «Probit» ва «logit» моделларининг аниқлик даражаси ошириш каби йўналишлардаги илмий тадқиқотлар кўламини янада кенгайтириш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони, 2020 йил 3 августдаги ПҚ-4796-сон «Миллий Статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Демократик ва ҳуқуқий

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//»Халқ сўзи» газетаси, 30 декабр 2020 йил № 275–276 (7746–7747)

жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодий шакллантириш» устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи³. Жаҳонда фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш самарадорлигини статистик баҳолаш усуллари тақомиллаштириш билан боғлиқ илмий изланишлар қуйидаги олий таълим муассасалари ва илмий марказлар томонидан амалга оширилмоқда: University of Oxford (Буюк Британия); University of California (АҚШ), Yonsei University (Корея Республикаси); Москва иқтисодий, статистика ва информатика университети (Россия Федерацияси); Прогнозлаштириш ва макроиқтисодий тадқиқотлар институти, Тошкент давлат иқтисодий университети, Тошкент молия институти (Ўзбекистон Республикаси).

Ривожланган мамлакатларда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида фермер хўжаликларини иқтисодий қўллаб-қувватлаш самарадорлигини статистик баҳолашнинг услубий ва эконометрик усул ҳамда ёндашувларини тақомиллаштириш бўйича амалга оширилган тадқиқотларга кўра қуйидаги илмий натижалар олинган:

Жаҳонда бугунги кунда ««Ақлли» қишлоқ хўжалигидаги технологиялар асосида «Интернет буюмлари» (Internet of Things - IoT) - турли хил «ақлли қурилмалар» орқали назорат ва бошқарув жараёнлари автоматлаштирилган ва уларда одамларнинг иштирокини сезиларли даражада камайтириш имконини берадиган турли хил қурилмалар ва машиналар ўртасидаги ўзаро таъсир ва маълумот алмашиш тизими жорий этилган. Жумладан, Ақлли деҳқончилик; Ақлли фермалар; Ақлли иссиқхоналар; хом ашёни бошқариш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш; қишлоқ хўжалиги транспортини бошқариш; «Big Data» ва бошқалар»⁴.

³ Ходиев Б. Ю. Цифровая экономика в Узбекистане // журнал «Мировая экономика», 2017. № 12

Америка Қўшма Штатлари аграр соҳасида фаолият юритиш самарадорлигини юқори босқичда эканлиги билан жаҳонда биринчи ўринни эгаллайди, кишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида мамлакат меҳнат ресурсларининг фақат 2 фоизигина фаолият олиб боради. «АҚШдаги кишлоқ хўжалигида бир қанча замонавий инновацион технологиялардан фойдаланиб, статистик баҳолаш усуллари хамда эконометрик моделларни такомиллаштирган ҳолда, фермер хўжаликларига арзон нарх билан кўп маҳсулот етиштириш имкони яратилган».⁵

Тайванда охириги 5-10 йил мобойнида фермер хўжаликларини иқтисодий қўллаб-қувватлашни статистик баҳолаш ва эконометрик моделларига асосланган илмий инновацияларни яратиш ва амалга ошириш бўйича давлат 100 миллион долларгача маблағ ажратган. «Жумладан, дастурий таъминот ва мобил иловаларни ишлаб чиқиш, статистика тадқиқот марказларини яратиш асосида фермерлар учун катта ўқув дастури ишлаб чиқилган. Имкони борича воситачиларни бозордан чиқариш ва фермерлар, қайта ишловчилар ва чакана савдо тармоқларининг даромадлилигини ошириш учун давлат Интернет-порталларни яратган».⁶

Хорижий давлатларда фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини статистик баҳолаш ва прогнозлашнинг услубий асосларини хамда фермер хўжаликларини иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш механизмларини такомиллаштириш бўйича, жумладан қуйидаги устувор йўналишларда илмий-тадқиқотлар олиб борилмоқда: фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини оширишда маҳсулотларнинг оптимал тақибини шакллантириш; даромадга таъсир этувчи омилларни прогнозлашнинг аниқлик даражасини ошириш; барқарор ривожланиш ва макроиқтисодий ўсишни таъминлашда фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини оширишнинг оптимал йўналишларини ишлаб чиқиш;

⁵ Р.Х. Аюпов, М.Ю. Джуманиязова Цифровая трансформация в сельском хозяйстве Республики Узбекистан // Экономические науки DOI: 10.24411/2500-1000- 2019-11020

⁶ Лapidус Л.В. Цифровая экономика: управление электронным бизнесом и электронной коммерцией. – М.: ИНФРА-М, 2018. -381 с.

фермер хўжаликларини ривожлантиришда давлатнинг қўллаб-қувватлаш функциясини такомиллаштириш; фермер хўжаликларига оид жараёнларни баҳолаш ва прогнозлаштиришнинг эконометрик моделлаштиришни такомиллаштириш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усулларини такомиллаштиришнинг илмий-назарий, услубий ва амалий жиҳатлари ҳар доим олимлар ва амалиётчиларнинг диққат марказида бўлиб келган. Тадбиркорлик субъекти ҳисобланган фермер хўжаликларини ташкил этиш, ривожлантириш ҳамда самарадорлиги муаммоларини турли назарий мактаблар иқтисодчилари тадқиқ қилганлар. Ушбу муаммони ўрганишда қўллаб олимларнинг фундаментал тадқиқотлари муҳим аҳамиятга эга. Улар фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлиги назариясининг шаклланиши, мослашуви ва ривожланишига катта ҳисса қўшдилар. Фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш, эконометрик моделлаштириш ва миқдорий жиҳатдан ўрганиш масалалари илмий ишланмалар ва амалий тадқиқларда устувор аҳамиятга эга бўлиб келган. Ушбу муаммога МДХ олимларидан М.В. Браславец, М.С. Красс, Н.М.Харченко, В.А.Кундиус, И.Н.Чуев, И.Н. Дубина⁷ ва бошқа иқтисодчи олимлар ўзларининг илмий-тадқиқот ишларида алоҳида эътибор қаратганлар.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганишга олимлардан А.Абдуғафуров, Б.Атаниязов, Б.Б.Беркинов, Н.М.Махмудов,

⁷ Браславец М.В. и др. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве. – М.: Колос, 1998. – 589 с. 8 Красс М.С., Чупрынов Б.П. Основы математики в экономическом образовании. – М.: «Дело», 2008. – 341 с. 9 Харченко Н.М. Экономическая статистика. – М.: ИТК «Дашков и Ко», 2010. – 296 с. 10 Кундиус П. Экономика агропромышленного комплекса. – М.: «Издательство КноРус», 2010. – 570 с. 11 Чуев И.Н., Чуева Л.Н. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. – М.: ИТК «Дашков и Ко», 2010. – 420 с. 12 Дубина И.Н. Математико-статистические методы в эмпирических социально-экономических исследованиях. – М.: «Финансы и статистика», 2010. – 643 с

Ё.Абдуллаев, Б.А.Бегалов, Б.К.Ғайибназаров, К.С.Сафаева, Б.Т.Салимов, Б.Ю.Ходиев, Т.Ф.Фармонов, Р.Х.Хусанов, Ш.Р.Холмўминов, Т.Ш.Шодиев, Х.А.Шодиев, С.С. Ғуломов⁸ ва бошқалар сезиларли ҳисса қўшдилар. Ушбу олимларнинг илмий-тадқиқот ишлари, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишни яхшилаш ва маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларини камайтиришнинг энг самарали йўллари топишда катта назарий ва амалий аҳамиятга эга. Аммо, алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, ушбу олимлар томонидан олиб борилган илмий тадқиқотлар ва услубий ишланмалар фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усуллари тақомиллаштириш нуқтаи назаридан ўрганилмаган. Шуларни ҳисобга олган ҳолда, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида ўз ўрнига эга бўлган хўжалик юритувчи субъектлар сифатида фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмларини ривожланиш тенденцияларига, ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига, уларнинг олган даромадларига таъсир этувчи омиллар ва шу асосда улар фаолияти самарадорлигини оширишнинг эконометрик усулларига асосланган ушбу докторлик диссертация ишининг мавзуси ислохотларнинг ҳозирги босқичида долзарб ҳисобланади.

Диссертация мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги.
Диссертация мавзуси Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ №ФМ-6 «Ўзбекистонда иқтисодиётни

⁸ Гулямов С.С., Догиль Л.Ф., Семенов Д. Предпринимательство и малый бизнес. – Т.: ТГЭУ, 1996; Абдуллаев А.М., Ходиев Б.Ю., Ишназаров А. Эконометрика. – Т.: ТГЭУ, 2007. – 467 с.; Шодиев Т., Хакимов Т. Иқтисодий-математик усуллар ва моделлар. – Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси нашриёти, 2005. – 271 б.; Беркинов Б.Б., Тошматов Р.Х. Ўзбекистонда фермер хўжаликлар ва уларга хизмат кўрсатувчи бозор инфратузилмаларини ривожлантириш истиқболлари. –Т.: ТДИУ, 2008. – 147 б.; Махмудов Н.М., Сычева Н.И. Фермер хўжаликлари фаолиятини моделлаштириш. Ўқув қўлланма. Т.:2005 й; Махмудов Н.М., Аскарлова М.Т. Макроиқтисодий таҳлил ва прогнозлаш. Дарслик. Т.: «Иқтисодчи», 2014й; Сафаева Қ., Бекназарова К. Операцияларни текширишда математик усуллар. –Т.: Ўқитувчи, 1984. – 340 б; Шодиев Х.А. Молия статистикаси. –Т.: Ибн-Сино, 2002. – 319 б; Т.Ф. Фармонов. Фермер хўжаликларининг ривожлантириш истиқболлари. – Т.: Янги аср авлоди, 2004. – 178 б.

эркинлаштириш шароитида иқтисодий ўсишнинг барқарор суръатларини таъминлаш» мавзусидаги илмий лойиҳа доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликларини иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини ошириш ва уни статистик-эконометрик баҳолаш усулларини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Ўзбекистон миллий иқтисодиётида фермер хўжаликларини тутган ўрни ва ролини статистик таҳлил қилиш;

озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий омили сифатида фермер хўжалигининг фаолиятини статистик тадқиқ этиш;

фермер хўжаликларини ривожлантиришда илғор мамлакатлар тажрибалари ва улардан фойдаланишниинг асосий йўналишларини статистик тадқиқ этиш;

фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни индекс таҳлил қилиш;

фермер хўжаликларининг самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолаш;

фермер хўжаликларининг самарадорлигини корреляцион-регрессион таҳлил методи асосида статистик баҳолаш;

фермер хўжаликларининг самарадорлигини анкета-сўровномалари асосида статистик баҳолаш;

фермер хўжаликларининг даромадларини «Probit» ва «Logit» моделлари асосида эконометрик моделлаштириш;

фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини «Panel data» модели асосида эконометрик моделлаштириш;

фермер хўжаликларининг самарадорлигига таъсир этувчи омиллар «гипотезаси» услубиятини такомиллаштириш;

фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини «Holt Winter seasonal» модели орқали 2022-2026 йилларга прогнозлаштириш;

фермер хўжалиklarининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усуллари истиқболларини аниқлаш;

фермер хўжалиklarининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш самарадорлигини статистик баҳолаш усуллари такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Ўзбекистон Республикаси фермер хўжалиklари, монографик тадқиқот сифатида Сирдарё вилояти фермер хўжалиklари танланган.

Тадқиқотнинг предмети фермер хўжалиklarининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш самарадорлигини ошириш жараёнида содир бўладиган иқтисодий муносабатлар мажмуидан иборат.

Тадқиқот илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

фермер хўжалиklари даромадига таъсир этувчи омилларни баҳолаш методологияси хўжалиklarда янги иш ўринларини яратиш, ҳосилдорлик ва бозор хизматларининг ортиши, ер олиш имкониятларининг кенгайиши каби омилларнинг мақсадли комбинацияси неизида такомиллаштирилган ҳолда “Probit” ва “Logit” моделларининг аниқлик даражаси оширилган;

фермер хўжалиklари хусусиятларига кўра анкета-сўровномалар натижа-маълумотларини маълумотлар базаси таркибига киритилган ҳолда фермер хўжалиklари самарадорлигини статистик баҳолаш методологияси такомиллаштирилиб, “Google format” дастурий таъминоти учун махсус алгоритм ишлаб чиқилган;

фермер хўжалиklари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи омиллар “гипотеза”га асосланган ёндашув суғориладиган ер моҳиятига сув ресурсларининг жараёнда бевосита қатнашиши, сувни миллий бойлик таркибида ҳисоблаган ҳолда ер (тупроқ)нинг табиий унумдорлик даражасини мезон қилиб олган ҳолда логирфмланган қийматларга кўра такомиллаштирилган;

фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқаришига таъсир этувчи омиллар, уларга бириктирилган ер майдони асос омилидан келиб чиққан ҳолда “Panel data” модели методологияси такомиллаштирилган ҳамда фермер хўжалиklarини ривожлантириш, жумладан, Сирдарё вилоятида кўп тармоқли фермер хўжаликлари экинлар майдонини мақбуллаштириш, янги токзорлар ташкил қилиш, хорижий инвестициялар иштирокида хўжаликларга замонавий техника ва технологияларни жорий қилиш асослаб берилган;

фермер хўжалиklarининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган кўп вариантли прогноз сценарийлари асосланиб, унга кўра “Holt Winter seasonal” модели такомиллаштирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси куйидагилардан иборат:

фермер хўжалиklarининг даромадига таъсир этувчи энг кучли ва кучсиз ижобий ҳамда салбий омиллар таъсирини “Probit” ва “Logit” моделлари асосида эконометрик моделлаштириш фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини статистик баҳолашга ёрдам берди. Модель фермер хўжалиklarининг даромадига ижобий таъсир этувчи омилларни таққослаш ва баҳолаш учун хизмат қилди ҳамда амалиётда даромадни ошишига имкон яратди;

анкета-сўровномалари асосида фермер хўжалиklarининг фаолияти тўғрисида аниқ, шаффоф ва сифатли маълумотлар олиш ҳамда уларни таҳлил қилиш имконияти яратилди ва “Google format” дастурий таъминот учун алгоритм ишлаб чиқилиши натижасида фермер хўжалиklarини рўйхатга олиш методологияси амалиётга тадбиқ этилди;

фермер хўжалиklarининг фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи омиллар “гипотезаси” услубияти логирфмланган қийматлар асосида яратилиши натижасида уларнинг самарадорлик даражаси аниқланиб, энг кучли таъсир этувчи омиллар кенгроқ амалиётга жорий этилди;

Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича фермер хўжалиklarининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омиллар “Panel data” дастури асосида эконометрик моделлаштириш методологиясини

амалиётга жорий қилиниши статистик таҳлил қилиш имкониятларини янада кенгайтирди;

фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажми “Holt Winter seasonal” силлиқлаш модели орқали 2022-2026 йилларга прогноз қилиниши натижасида бир неча вариантдаги прогноз сценарийлари ишлаб чиқиши бир қатор стратегик, шу жумладан, макроиқтисодий муаммоларни ҳал қилишга имкон берди;

Тадқиқот натижалари Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 20 июлдаги 654-сонли буйруғига асосан чоп этилган “Қишлоқ хўжалиги статистикаси” фанидан тайёрланган дарсликда ва 2021 йил 31 майдаги 237-сонли буйруғига асосан чоп этилган “Қишлоқ хўжалиги статистикаси” фанидан тайёрланган ўқув қўлланмасида ўз аксини топган. Дарслик ва ўқув қўлланмадан ОТМ ларининг Статистика (тармоқлар ва соҳалар бўйича)” бакалавриат таълим йўналиши талабалари “Қишлоқ хўжалиги статистикаси” фанининг маъруза ва амалий машғулотларида ҳам кенг фойдаланилмоқда.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Тадқиқотда қўлланилган назарий маълумотларнинг расмий манбалардан олинганлиги, келтирилган таҳлиллар прогноз кўрсаткичлари самарадорлигининг статистик усуллари воситасида илмий асосланганлиги, хулоса, таклиф ва тавсияларнинг амалиётга жорий этилганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги ҳамда олинган натижалардан Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва Сув хўжалиги вазирлиги тизими муассасалари томонидан кенг фойдаланилиши мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти тадқиқотда илмий асосланган ғоя ва услубий ишланмалар фермер хўжаликларининг фаолиятини иқтисодий қўллаб-қувватлашда мураккаб кўп омилли жараёнларни статистик тадқиқ

этиш, белгиланган мақсадга эришиш учун самарали қарорлар қабул қилиш, узоқ муддатда мўлжалланган комплекс дастурлар ишлаб чиқиш асосида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғини мониторинг ва статистик таҳлил қилиш ҳамда прогнозлашни янада сифатли амалга ошириш имконини бериши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялар фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини юқори аниқлик даражасида статистик баҳолашга имкон бериши, олинган хулосалар Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги, Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва Сув хўжалиги вазирлиги томонидан таъсир этувчи омиллар ҳисобга олган ҳолда ялпи маҳсулот ҳажмини прогнозлаш ва махсус дастурлар ишлаб чиқишда фойдаланилиши ҳамда таклиф қилинган такомиллаштирилган усуллар статистика идораларининг турли даражаларида қўлланилиши, олий таълим муассасалари бакалаврият таълим йўналиши бўйича «Қишлоқ хўжалиги статистикаси», «Статистика», «Иқтисодий статистика», «Эконометрика», магистратура мутахассислигининг «Амалий эконометрика», «Эконометрик методлар» каби фанлари ўқув дастури, ўқув қўлланмалар, ўқув-услубий мажмуаларни такомиллаштиришда фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларнинг жорий қилиниши. Фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усулларини такомиллаштириш бўйича олинган илмий натижалар асосида:

хўжаликларда янги иш ўринларини яратиш, ҳосилдорлик ва бозор хизматларининг ортиши, ер олиш имкониятларининг кенгайиши каби омиллар негизида фермер хўжаликлари даромадлигига таъсир этувчи омилларни комплекс баҳолашнинг такомиллаштирилган методологиясидан Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни

қисқартириш вазирлиги ҳамда Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши фермер хўжалиklarини ривожлантириш ва ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда фойдаланган (Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлигининг 2022 йил 4 августдаги 06/31-1-10/10-3892-сонли маълумотномаси; Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашининг 2022 йил 7 июндаги 01/03-1505-сонли маълумотномаси). Натижада фермер хўжаликлари даромадига таъсир этувчи энг кучли ижобий омиллар комбинациясига кўра даромад позицияларини оширишнинг кўшимча имконият ва уларнинг аниқлик даражасини оширишга эришилган;

фермер хўжалиklarида маълумотлар базаси таркибига соҳа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда анкета-сўровномалар натижа-маълумотлари киритилган ҳолда фермер хўжалиklarи самарадорлигини статистик баҳолашнинг такомиллаштирилган методологиясидан Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 20 июль 2019 йилдаги 654-сонли буйруғига асосан чоп этилган «Қишлоқ хўжалиги статистикаси» фани дарслиги мазмунига сингдирилган ҳамда Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги, Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши фермер хўжалиklarини ривожлантириш ва ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда фойдаланган. (Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлигининг 2022 йил 4 августдаги 06/31-1-10/10-3892 сонли маълумотномаси ва Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашининг 2022 йил 7 июндаги 01/03-1505 – сонли маълумотнома) Ушбу таклифни жорий этиш натижасида анкета-сўровномаларида қатнашган 150 та фермер хўжалиklarи фаолиятидаги муаммоларни бартараф этиш чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, уларни бартараф этиш чоралари амалга оширилди ҳамда иқтисодий-статистик кўрсаткичларни очик, шаффоф эълон қилиш имконияти кенгайтирилди ва «Google format» дастурий таъминоти учун алгоритм ишлаб

чиқилиши натижасида фермер хўжаликларини рўйхатга олиш методологияси амалиётга тадбиқ этилган;

фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи омилларни баҳолашнинг «гипотеза»га асосланган ёндашув суғориладиган ер моҳиятига сув ресурсларининг жараёнда бевосита қатнашиши, сувни миллий бойлик таркибида ҳисобланган, ер (тупроқ)нинг табиий унумдорлик даражасини мезон қилиб олган ҳолда логирфмланган қийматларга кўра такомиллашган ёндашув Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 20 июль 2019 йилдаги 654-сонли буйруғига асосан чоп этилган «Қишлоқ хўжалиги статистикаси» фани дарслиги мазмунига сингдирилган ҳамда Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши томонидан Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларининг иқтисодий кўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усулларини такомиллаштириш учун амалиётга жорий қилинган (Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашининг 2022 йил 7 июндаги 01/03-1505-сонли маълумотномаси). Илмий натижаларнинг жорий қилиниши суғориладиган ерлар ва сув ресурсларидан самарали фойдаланишнинг услубий асосларини такомиллаштиришга, фермер хўжаликлари самарадорлигига таъсир этувчи омиллар, жумладан, инвестициялар, асосий капитал, бандлик кабилардан мақсадли, натижада самарали фойданиш бўйича қўшимча имкониятлар яратилишига хизмат қилган;

фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқаришига таъсир этувчи омилларидан келиб чиққан ҳолда «Panel data» модели методологияси такомиллаштирилган ҳамда фермер хўжаликларини ривожлантириш, жумладан, Сирдарё вилоятида кўп тармоқли фермер хўжаликларининг экинлар майдонини мақбуллаштириш, янги токзорлар ташкил қилиш, хорижий инвестициялар иштирокида хўжаликларга замонавий техника ва технологияларни жорий қилиш бўйича таклифлардан Сирдарё вилоятини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, аҳоли турмуш тарзини яхшилаш ва ижтимоий ҳимоя қилиш, тадбиркорликни ривожлантириш,

хуқуқбузарликларни олдини олиш бўйича 2021 йил учун «Йўл харитаси» ни, «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»ни амалга оширишга оид Сирдарё вилоятини иқтисодий ривожлантириш дастурини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлигининг 2022 йил 4 августдаги 06/31-1-10/10-3892-сонли маълумотномаси; Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашининг 2022 йил 7 июндаги 01/03-1505-сонли маълумотномаси). Таклифлардан фойдаланиш фермер хўжаликлари фаолиятини режалаштиришда мавжуд имкониятлардан янада самарали фойдаланиш имкониятини яратган ҳамда такомиллашган эконометрик модел асосида фермер хўжаликлари сонининг ўзгариши ҳисобига POLS модели бўйича 0,0075 фоизга, FDE модели бўйича 0,0019 фоизга камайиши, REE модели бўйича 0,0075 фоизга, FEE модели бўйича эса 0,0051 фоизга ошиши ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини аниқлашга хизмат қилган;

ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларга комплекс ёндашган ҳолда фермер хўжалиқларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини 2022-2026 йилларга мўлжалланган кўп вариантли прогноз сценарийлари ва унга кўра такомиллашган «Holt Winter seasonal» силлиқлаш моделидан Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳамда Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши фермер хўжалиқларини ривожлантириш ва ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда фойдаланган (Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлигининг 2022 йил 4 августдаги 06/31-1-10/10-3892 сонли маълумотномаси ва Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашининг 2022 йил 7 июндаги 01/03-1505-сонли маълумотномаси). Натижада миллий ҳисоблар тизими стандартлари асосида фермер хўжалиқларида қўлланиладиган статистик ҳисоботларни халқаро даражаларда баҳолаш ва прогноз услубини ахборотлар базаси янада

кенгайтирилиб, 2026 йилда фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариши ҳажми пессемистик прогноз бўйича 124516 млрд сўм, ўртача прогноз бўйича 136438 млрд.сўм, оптимистик прогноз бўйича 148360 млрд.сўмни ташкил этиши юқори аниқлик даражасида асослаб берилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Диссертация тадқиқотининг асосий ғояси ва натижалари маърузалар шаклида 7 та халқаро ва 23 та республика илмий-амалий конференцияларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 48 та илмий мақола ва тезислар чоп этилган, шулардан 2 таси монография, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялар асосий натижалари бўйича чоп этиш учун тавсия этилган илмий нашрларда 18 та илмий мақола, жумладан, 12 таси республикамиз ва 6 таси хорижий журналларда, 30 та тезис, шундан 7 та халқаро, 23 та республика илмий-анжуманларида нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, 4 та боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 185 бетни ташкил этади.

I БОБ. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ҚЎЛЛАБ- ҚУВВАТЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Ўзбекистон миллий иқтисодиётида фермер хўжаликларининг тутган ўрни ва роли

Ўзбекистон Республикаси ўзининг мустақил танлаган тараққиёт йўлидан бориб, ислохотларни янада чуқурлаштириш, бозор муносабатлари тизимини шакллантириш, турли тармоқлар ўртасида мутаносибликни таъминлаш вазифаларини амалга ошириб келмоқда. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларда иқтисодий ўсиш сиёсати иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш заруратини кўрсатмоқда. Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида таркибий ислохотлар макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, иқтисодиётда нодавлат сектор улушини ошириш, корхоналарни янги технология ва жиҳозлар билан жиҳозлашга йўналтирилади.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев бошчилигида иқтисодиётимизда замонавий бозор талабларига мувофиқ чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш асосий мақсадлардан бири сифатида белгилаб олинди.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев: “Мева-сабзавот, шоличилик, чорвачилик, ипакчилик каби бошқа тармоқларда ҳам бугунги кун талабига жавоб берадиган кластерларни ташкил этиш ишларини давом эттирамиз. Бу йил 2 миллиард долларлик, кейинги 5-7 йилда эса 3-4 баробар кўп мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш учун маҳсулот етиштиришни кескин кўпайтириш чораларини кўриш зарур”⁹ – деб таъкидлаб ўтган эди. Албатта, мамлакатнинг жаҳон хўжалиги тизимига фаол кириб бориши учун иқтисодиётда статистика маълумотларини очиқлигини таъминлаш каби таркибий ислохотлар муаммосига алоҳида аҳамият берилишини тақозо этади. Иқтисодий ислохотларнинг янги босқичида иқтисодиётнинг қишлоқ, ўрмон

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//”Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 25 январь, № 19 (7521).

ва балиқчилик хўжалиги тармоғида фермер хўжаликларини таркибий жиҳатидан ўзгартириш, уларни техника билан қайта жиҳозлаш ва модернизациялаш, ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга ўта муҳим масала сифатида қараш зарурлиги давр талабидир.

Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 26 августдаги янги таҳрирдаги “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонунининг 3-моддасида: “Фермер хўжалиги ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ҳамда қонунчиликда тақиқланмаган бошқа фаолият турлари билан шуғулланувчи тадбиркорлик субъектидир”¹⁰ - деб таъриф берилган.

Россия Федерациясининг 2003 йил 11 июндаги “Дехқон (фермер) хўжалиги тўғрисида”ги № 74-ФЗ-сонли (2021 йил 6 декабрдаги янги таҳрирда) Федерал қонунида фермер хўжалигига “Дехқон (фермер) хўжалиги (кейинги ўринларда фермер хўжалиги) деганда қариндошлик ва (ёки) мол-мулк билан боғлиқ бўлган, умумий мулкка эга бўлган ҳамда ишлаб чиқариш ва бошқа хўжалик фаолиятини (ишлаб чиқариш, қайта ишлаш,) биргаликда амалга оширадиган фуқароларнинг бирлашмаси тушунилади”¹¹ - деб таъриф берилган.

Бизнинг фикримизча “Фермер хўжалиги ижарага бириктирилган ер участкаларидан фойдаланиш натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ҳамда қонунчиликда тақиқланмаган бошқа фаолият турлари билан шуғулланувчи давлат рўйхатидан ўтган тадбиркорлик субъектидир” деб таъриф бериш халқаро андозаларга тўлиқ мос келишини таъминлайди.

Республикамиз қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида амалга оширилаётган туб иқтисодий ислохотлар натижасида аграр соҳанинг ривожига таъсир этувчи иқтисодий кўрсаткичларнинг ролини мунтазам ошириб бормоқда. Дастлабки маълумотларга кўра, Ўзбекистон Республикаси

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг Янги таҳрирдаги “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонуни. 2004 йил 26 август.

¹¹ Россия Федерациясининг 2003 йил 11 июндаги «Дехқон (фермер) хўжалиги тўғрисида»ги № 74-ФЗ-сонли (2021 йил 6 декабрдаги янги таҳрирда) Федерал қонуни.

қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида етиштирилган маҳсулот (хизмат)ларининг ҳажми жорий нархларда 2010 йилда 32746,5 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, 2021 йилда 317781,6 млрд. сўмни ташкил этган ҳолда, 2021 йилда ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 104,0 %га ошган (10-11 иловага қаранг).

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ҳажми жорий нархларда 2010 йилда 30856,7 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, 2021 йилда 302524,9 млрд. сўмни ташкил этган ҳолда, 2021 йилда ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 103,6 %га ошган (8-9 иловага қаранг).

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бундай натижаларга ўзбек халқимизнинг фидокорона меҳнати, табиий ва иқтисодий омиллардан, ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш эвазига эришилмоқда.

1.1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ЯИМ, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги ЯҚҚ, фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажмининг ўзгариш динамикаси¹²

Йиллар	ЯИМ, (таққослама баҳоларда) млрд. сўм	Ялпи ички маҳсулотининг ўсиш суръатлари, %да	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги ЯҚҚ, (таққослама баҳоларда) млрд. сўм	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги ЯҚҚ нинг ўсиш суръатлари, %да	Фермер хўжаликлари ЯИЧ, (таққослама баҳоларда) млрд. сўм	Фермер хўжаликлари ЯИЧ нинг ўсиш суръатлари, %да
2010	380264	107,2	113475	106,1	55428	106,4
2011	408784	107,5	120396	106,1	58753	106,0
2012	437807	107,1	128823	107,0	62984	107,2
2013	469766	107,3	137069	106,4	66889	106,2
2014	502180	106,9	145429	106,0	71103	106,3
2015	538338	107,2	154300	106,1	75369	106,0
2016	577097	105,9	163867	106,2	80117	106,3
2017	602490	104,4	165833	101,2	80918	101,0
2018	635 024	105,4	166331	100,3	81080	100,2
2019	671 220	105,7	171487	103,1	83756	103,3
2020	683 974	101,9	176460	102,9	85598	102,2
2021	734588	107,4	183519	104,0	88337	103,2

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулоти (таққослама баҳоларда) 2010 йилда 380263,1 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, 2021 йилда 734587,7 млрд. сўмни ташкил этган. 2021 йилда 2010 йилга нисбатан 354324,6 млрд. сўмга ёки 93,1 %га ошган.

¹² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича статистик тўпламлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, бугунги кунда мамлакатимиз аҳолисининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий таянчи бўлган қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга катта эътибор берилмоқда. Хусусан, фермер хўжалиklarининг экин майдонлари таркибини оптималлаштириш, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи ялпи ишлаб чиқаришига янги ва илғор технологияларни жорий этиш, самарали техникалар паркини кенгайтириш, янги экин навлари ва зотдор чорва моллари кўпайтириш, уруғчилик-селекция ишларини тубдан ўзгартириш борасида пухта ўйланган ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги тармоғининг ялпи қўшилган қиймати (таққослама баҳоларда) 2010 йилда 113473,6 млрд. сўмни, 2021 йилда 183518,5 млрд. сўмни ташкил этган ҳолда, 2021 йилда 2010 йилга нисбатан 70044,9 млрд. сўмга ёки 61,7 %га ошганлигини кўришимиз мумкин.

Ўтган 2010-2021 йиллар оралиғида фермер хўжалиklари ялпи ишлаб чиқариш қиймати ҳам таққослама баҳоларда ўсиб бориш суръатига эга бўлди. Хусусан, бу кўрсаткич таққослама баҳоларда 2010 йилдаги 55427,7 млрд. сўмдан 2021 йилда 88337,3 млрд. сўмга ошган. Ўтган ўн бир йил оралиғида фермер хўжалиklари ялпи ишлаб чиқариш қиймати 32909,6 млрд. сўмга ёки 59,4 %га ортган (1.1-жадвал).

Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим тармоғи ҳисобланади. Бу тармоқ республикаимиз аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига эҳтиёжини, қайта ишлаш саноати корхоналарининг эса хом-ашёга бўлган талабини қондиради. Озиқ-овқат маҳсулотларининг 90 фоизига яқини аграр сектор соҳаларида тайёрланади. Қишлоқ хўжалиги бозори учун зарур бўлган барча турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари ҳамда пахтани қайта ишлаш, ёғ-мой саноатига хом-ашё етказиб бериши билан бирга, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, кимё-саноати ва бошқа саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда кафолатли бозор ҳамдир.

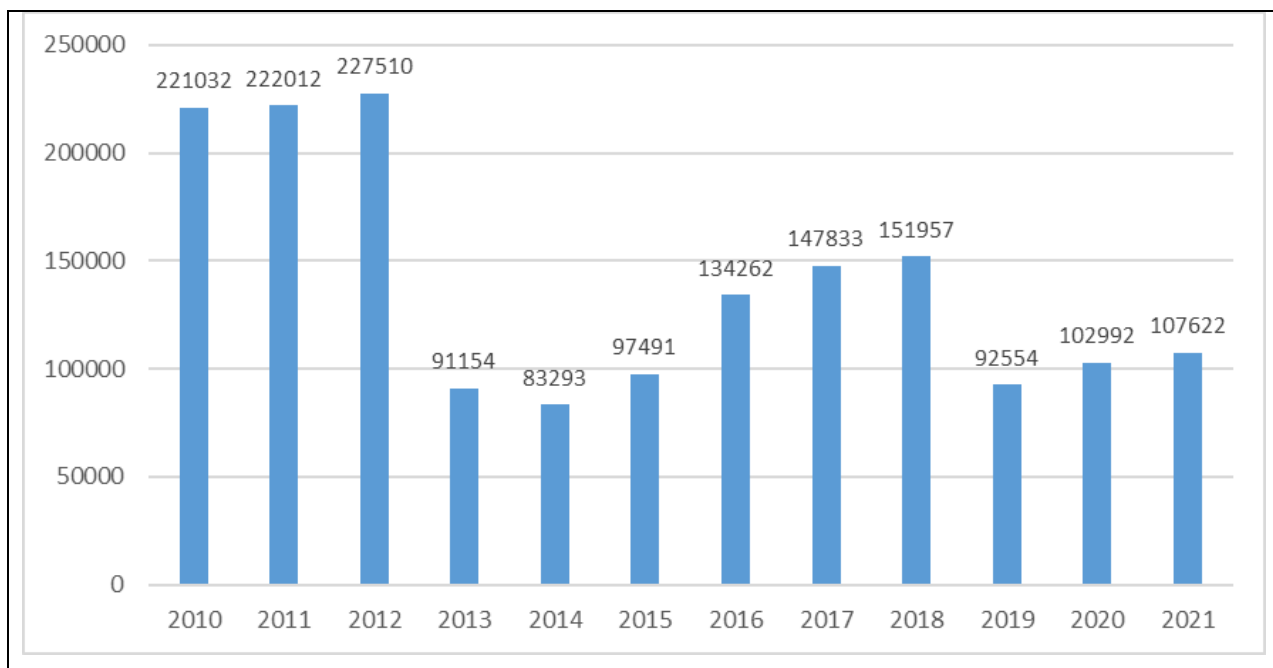
**Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари кесимида фаолият
юритаётган фермер хўжаликлар сонининг ўзгариш динамикаси¹³**

(Бирликда)

Кўрсаткичлар	Йиллар												2021 йилда 2010 йилга нисбатан
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ўзбекистон Республикаси	221033	222111	227515	91154	83293	97492	134262	147833	151957	92554	102992	107622	-113410
Қорақалпоғистон Республикаси	9424	9353	9408	3632	3684	5155	5569	6592	6919	5567	6115	6385	-3039
<i>Вилоятлар:</i>													
Андижон	16142	16398	16979	7175	7046	8905	12581	13180	12028	7970	8537	9001	-7141
Бухоро	13539	13540	13749	4233	4337	5154	7255	7835	7666	6196	6475	6702	-6837
Жиззах	11324	11432	12123	6548	6771	8797	10629	10476	11618	7538	8399	8949	-2374
Қашқадарё	30097	29982	30468	14406	10477	12334	16873	19470	20682	11440	14151	14842	-15255
Навоий	7302	6983	6893	1876	1882	2303	3442	4191	4475	2979	3167	3169	-4133
Наманган	14014	14086	14616	6423	5784	6531	8339	9273	10230	6267	7012	7158	-6856
Самарқанд	25972	26341	27450	10106	10123	11993	19944	21844	21452	11411	12599	12933	-13039
Сурхондарё	15638	15627	15935	6294	5127	6261	9020	10444	10521	6137	7214	7741	-7897
Сирдарё	12159	12745	13388	6975	6480	6056	6252	6301	6545	4043	4743	5179	-6980
Тошкент	19811	19628	20093	9289	7619	8287	14217	15265	15405	7630	8000	8091	-11720
Фарғона	26389	27029	27446	9164	8822	9161	11485	13975	15047	10950	11693	12409	-13980
Хоразм	19222	18867	18967	5033	5141	6653	8656	8987	9369	4426	4887	5063	-14159

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликлари сони 2010 йилда 221032 тани ташкил этган бўлса, фермер хўжаликларининг ер участкаларини оптималлаштирилгандан кейин 2021 йилда фермер хўжаликлари сони 107622 тани ташкил қилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 16 март 2010 йилдаги “Фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари майдонларини мақбуллаштириш яқунлари тўғрисида”ги 47-сонли Қарорига асосан, 1 та фермерга тўғри келадиган ер участкасининг ер майдони 62,4 гектарни ташкил қилган.

¹³ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича статистик тўпламлари асосида муаллиф томонидан тузилди

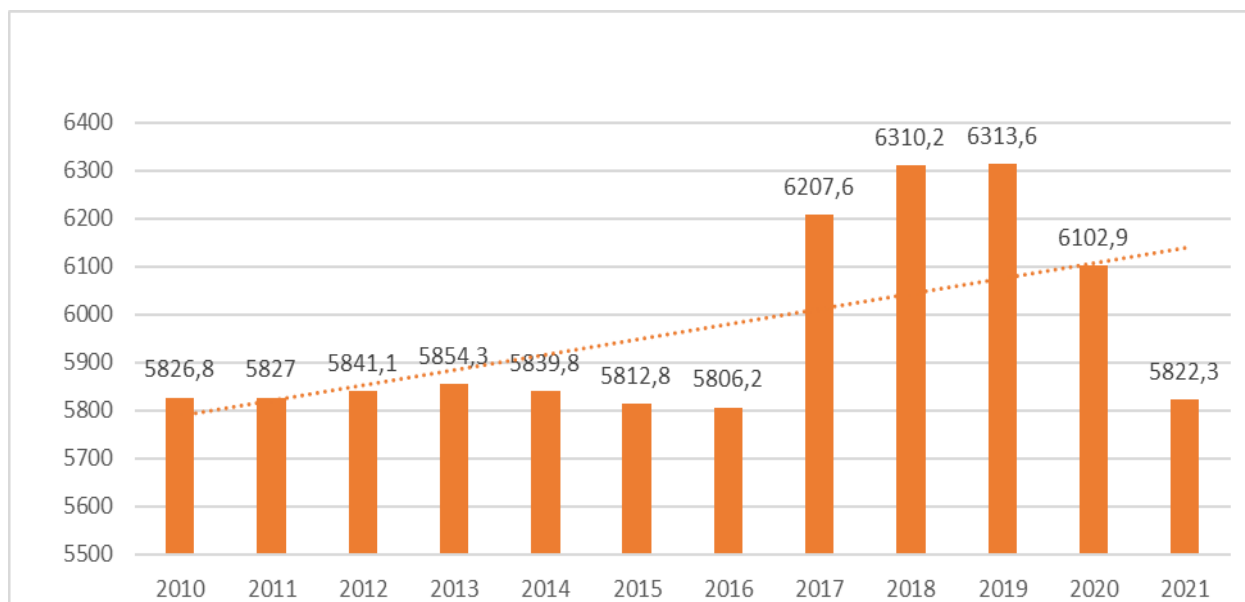
1.1-расм. Фермер хўжаликлари сонининг ўзгариш динамикаси¹⁴,
бирликда

Ўтган 2021 йилда фермер хўжаликларининг ер майдонларини оптималлаштириш ишлари янада изчиллик билан давом эттирилди. Бугунги кунда мамлакатимизда жами 107622 та фермер хўжалиги фаолият кўрсатмоқда (1.1-расм).

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларга бириктирилган ер майдони 2010 йилда 5826,8 минг гектарни ташкил этган бўлса, 2021 йилда 5822,3 минг гектарни ташкил этган ҳолда, 2021 йилда 2010 йилга нисбатан 4,5 минг гектарга ёки 0,1 фоизга камайган. Фермер хўжаликларига бириктирилган ер майдонлари камайишининг асосий сабабларидан бири уларга бириктирилган ер майдонларида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш учун ер ажратилаётганлиги ҳисобланади.

Шу билан бирга, фермер хўжаликларига ажратилган ер майдонлари 2010 йилда 5826,8 минг гектарни ташкил этган бўлса, 2021 йилда 5822,3 минг гектарни ташкил қилди. 2021 йилда 2010 йилга нисбатан 4,5 минг гектарга ёки 0,1 фоизга камайган (1.2-расм).

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг тегишли йиллар бўйича статистик тўпламлари.

1.2-расм. Фермер хўжаликларига ер майдонининг ўзгариш динамикаси
(минг гектар ҳисобида)¹⁵

Мамлакат аграр секторида иқтисодийни модернизация қилиш хўжалик юртишнинг кўп босқичли тизимини шакллантириш талабини келтириб чиқарди. Шу сабабли, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида хўжалик шакллариининг фаолият юртиши учун ташкилий-иқтисодий шарт-шароитларни яратиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев томонидан кўрсатиб берилган Ҳаракатлар стратегиясининг бешта устувор йўналишида қишлоқ хўжалигини жадал ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган эди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев: - “Аграр тармоқда фермерлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаш билан бирга, пахта ва ғалла етиштиришни кластер шаклига босқичма-босқич ўтказиш бўйича изланишларимизни давом эттирамыз”¹⁶ - деб таъкидлаб ўтганлари беъжиз эмас.

Мамлакатимизда агросаноат мажмуидаги ислоҳотларни чуқурлаштириш, ижтимоий-сиёсий ва маданий савиясини ошириш,

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 статистик тўпламлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//”Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 25 январь, № 19 (7521).

қишлоқларимиз қиёфасини ўзгартириш, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини ошириш, мустақиллигимизнинг дастлабки дақиқаларидан эътиборимиз марказида бўлиб келаётган устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда иқтисодийни модернизация қилиш шароитида тармоқлар ўртасида мутаносибликни таъминлаш мақсадида ислохотларни янада чуқурлаштириш вазифалари амалга ошириб келинмоқда. Мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтиш даврида олиб борилаётган ишлар таркибий ўзгаришларни амалга ошириш заруратини кўрсатади. Бозор иқтисодиёти шароитида қишлоқ хўжалиги корхоналарини янги технология ва жиҳозлар билан жиҳозлаш, таркибий ислохотлар макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, иқтисодиётда нодавлат сектор улушини ошириш лозим.

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларига банд бўлганлар сони 2021 йилда 712,7 минг кишини, 2010 йилда 1338,9 минг кишини ташкил этган. 2021 йилда 2010 йилга нисбатан 626,2 минг кишига ёки 46,8 фоизга камайган.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги ялпи ишлаб чиқаришининг улуши хўжаликлар тоифалари бўйича тақсимланишини республикамиз ҳудудлар миқёсида таҳлил қилганимизда, энг юқори кўрсаткичлар барча ҳудудларда деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларига тўғри келиши кузатилди.

Шундан келиб чиққан ҳолда, ҳозирги вақтда юртимизда жами суғориладиган ерларнинг қарийб 49 фоизи турли даражада шўрланган бўлиб, бунинг қарийб 18 фоизи кучли ва ўрта даражада шўрланган ерлардир, 23 фоиздан ортиғи эса бонитети паст ерлар тоифасига киради.

Бугунги кунда унумдор ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилаш ва унумдорлигини оширишга йўналтирилаётган инвестициялар ҳажмини бундан буён ҳам кўпайтириб боришимиз зарур. Айни пайтда ушбу мақсадлар учун йўналтирилаётган катта миқдордаги маблағлардан

фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва уларни мақсадли ишлатиш, замонавий технологиялар ва техникани жорий этиш борасидаги ишларни ҳам тартибга солиш лозим.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар босқичма-босқич амалга оширилиб келинмоқда. Агар соҳадаги асосий эътибор Ўзбекистон Республикасидаги фермер хўжалиklarининг асосий кўрсаткичлари динамикасининг ўзгаришини ўрганишга қаратилади.

1.3-жадвал

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжалиklари фаолиятининг асосий кўрсаткичлари¹⁷

Кўрсаткичлар	Йиллар								2021 йил 2010 йилга нисбатан	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	(+;-)	%
Фермер хўжалиklари сони, дона	78856	96081	132356	146618	151099	92 554	102 992	107 622	28 766	136,5
Фермер хўжалиklарига бириктирилган ер майдони, минг га	5839,8	5812,8	5806,2	6207,6	6310,2	6 313,6	6 102,9	5822,3	-18	99,7
1 фермер хўжалигига ўртача тўғри келадиغان ер майдони, га	79,5	73,7	43,9	42,3	41,8	68,2	59,3	54,1	-25	68,1
Жами экин майдони, минг га	3678,2	3694,2	3706,7	3474,5	3396,0	2 623,2	2 545,6	2 477,6	-1 201	67,4
шундан:										
Дон экинлари жами, минг га	1655,6	1671,1	1689,4	1655,6	1643,2	1 334,1	1 317,6	1 273,9	-382	76,9
Техник экинлари жами, минг га	1372,3	1368,7	1333,9	1253,3	1150,5	1 009,5	954,5	896,8	-476	65,4
шундан: пахта, минг га	1301,5	1298,1	1265,1	1201,2	1108,2	972,9	916,0	853,0	-449	65,5
Картошка, минг га	80,3	80,6	84,6	78,7	86,8	11,1	11,2	16,4	-64	20,4

Жадвал маълумотлари таҳлилидан кўриниб турибдики, 2020 йилда фермер хўжалиklари сони 107622 тани ташкил этган бўлса, 2014 йилда 78856 тани ташкил этган. 2021 йилда 2014 йилга 28766 тага ёки 36,5 фоизга ошган (1.3-жадвал).

Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизация қилиш таъминланаётган йилларда Ўзбекистон Республикаси фермер хўжалиklарининг асосий кўрсаткичларини таҳлил қилганимизда, Давлат статистика қўмитаси маълумотларидан кўриниб турибдики, 2010 йилда қишлоқ хўжалиги экинлари экин майдони 3708,4 минг гектарни ташкил этган бўлса, 2021 3260,7 минг гектарни ташкил қилди. 2021 йилда 2010 йилга нисбатан 447,7

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2014-2021 йиллар бўйича статистик тўпламлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

минг гектарга камайган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти эса 2010 йилда, 30856,7 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, 2021 йилда 302524,9 млрд. сўмни ташкил этган ҳолда 2021 йилда 2010 йилга нисбатан 271668,2 млрд. сўмга ошган. Фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқаришини ўсиш суръати 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 3,6 фоизга ошган. Бу ҳолат республикада қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ривожлантирилишини тақозо этмоқда (5-иловага қаранг).

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев: - “Кейинги йилда кластер усулида пахта етиштиришни камида 52 фоизга етказиш учун 48 та пахта-тўқимачилик кластерини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилинди.

Шу билан бирга, ғалла ва мева-сабзавот кластерлари фаолиятини ҳар томонлама ривожлантириш керак. Бу соҳа биз учун нисбатан янги эканини инобатга олиб, уни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, жумладан, кредит тизимини соддалаштириш, харажатларни субсидиялаш, ер ажратиш билан боғлиқ тартибларни қайта кўриб чиқиш талаб этилади”¹⁸ - деб таъкидлаб ўтди.

Бу масалаларни ҳал этиш учун қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги ялпи ишлаб чиқариши билан узвий боғлиқ бўлган қайта ишлаш тармоқларининг ривожланишини таъминлашга эришиш, тайёр озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни истеъмолчиларга етказувчи тармоқларнинг ташкилий, техникавий, технологик, иқтисодий ва ижтимоий боғланишини таъминлаш лозим. Бунинг учун, фермер хўжалиги ялпи ишлаб чиқариши самарадорлигини ошириш учун янги қишлоқ хўжалиги техникалари, машиналари, кимёвий ва транспорт воситалари ҳамда мустаҳкам моддий-техника базасини барпо этиш керак. Фермер хўжалигининг келажақдаги ривожини даставвал унинг учун зарур бўлган ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи саноат тармоқлари фаолиятига

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//”Халқ сўзи” газетаси, 2018 йил 29 декабрь, № 271-272 (7229-7230).

бевосита, шунингдек, аграр соҳанинг равнақи унга хизмат кўрсатувчи, яъни кишлок хўжалиги корхоналарини ишлаб чиқариш воситалари билан таъминловчи, тармоқдаги машина-трактор ва бошқа техникаларни таъмирловчи, хўжалик объектларини қурувчи, ирригация-мелиорация ва кимё, транспорт хизматларини бажарувчи тармоқлар фаолиятига ҳам боғлиқдир.

Фермер хўжалиги фаолияти ўзига хос хусусиятлари билан корхона, микрофирмалардан кескин фарқ қилади. Бу хусусиятларнинг асосийлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

1. Фермер хўжалигида маҳсулот етиштириш жараёни табиий жараёнлар билан узвий боғланиб кетган. Бу мулкчилик шаклида маҳсулот ишлаб чиқариш нафақат меҳнат ҳисобига, шу билан бир қаторда тирик организмларни мустақил ривожланиши ҳисобига ҳам юзага келади. Шунинг учун фермер хўжалигида ер майдонлари, ўсимликлар, ҳайвонлар тўплами мавжуд. Натижада ер майдонлари, ўсимликлар ва чорва моллари статистик кўрсаткичлари билан тўлдирилади, кенгайтирилади.

2. Фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг асосий омили бўлиб ер ҳисобланади. Ер фермер хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситасидир. У ишлаб чиқариш воситаси сифатида чегараланган, уни кўпайтириш, қайта ишлаб чиқариш имконияти йўқ. Шунинг учун ернинг физиологик хусусиятларини ҳисобга олиб, ишлаб чиқариш жараёнини шундай ташкил этиш лозимки, натижада ернинг унумдорлиги камаймасин, балки ошиб борсин. Ушбу хусусият ер ва ундан фойдаланиш кўрсаткичларининг шаклланишида маълум даражада таъсир қилади.

3. Фермер хўжалиги ишлаб чиқариш жараёнининг асосий хусусиятларидан бири – мавсумийлигидир. Ишлаб чиқариш жараёнини босқичлари тартиб билан қатъий кетма-кетликда бажарилиши лозим.

4. Фермер хўжалиги фаолиятини самарадорлигини ошириш жараёнида ўсимликлар ва ҳайвонларнинг қатнашиши ўзаро узвий боғланган маълум нисбатда ривожланадиган иккита тармоқни ўсимликчилик ва чорвачиликни

вужудга келтиради. Бу аграр соҳалар орасидаги боғлиқлик мос равишда ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш ва табиий шароитларни ҳисобга олиб ҳудудлар бўйича жойлаштиришга олиб келади. Бу эса фермер хўжалигида ўзининг хусусиятларига эга бўлган ишлаб чиқариш турлари, ҳудудий ишлаб чиқариш комплексларини вужудга келтиради.

5. Фермер хўжалигида бозор муносабатларини ўрнатишга йўналтирилган иқтисодий ислоҳотларни амалга оширилиши, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида турли хил мулк шаклидаги хўжаликларни вужудга келтирмоқда. Бу ўз моҳияти жиҳатидан бир-биридан фарқ қилиб, ишлаб чиқариш ҳажмлари бўйича йирик, ўрта ва кичик хўжаликларга бўлинади. Мос равишда умумий ва ўзига хос статистик кўрсаткичлар тизимини юзага келишига сабабчи бўлади. Фермер хўжалигини бу хусусиятлари унинг ҳолати ва ривожланишини ўрганиш учун кўп миқдордаги статистик маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилишни талаб қилади.

Юқорида таклиф этилган барча масалалар фермер хўжаликлари фаолиятига татбиқ этилса, иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида уларнинг янада ривожланишига жуда кўп шарт шароитлар яратилади.

Ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланишнинг янги тури, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишнинг самарали янги шакли сифатида фермерлик фаолиятини самарадорлигини ошириш – давр талаби бўлиб қолмоқда.

Мамлакатда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш шароитида фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш заруриятини даставвал мамлакат иқтисодиётининг энг муҳим тармоқларидан бири қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги ҳамда унинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ ҳолда қарамоқ мақсадга мувофиқдир.

“Биз янги иш ўринларини яратадиган тадбиркорларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашимиз, таъбир жоиз бўлса, уларни елкамизда кўтаришимиз керак.

Вазирлар Маҳкамасига икки ой муддатда ижтимоий тадбиркорлик асослари ва уни рағбатлантириш чоралари тўғрисида тегишли қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш топширилади. Шунингдек, ҳукумат жорий йилда давлат дастурлари доирасида ҳамда тадбиркорликни ривожлантириш орқали 500 мингта янги иш ўрни яратишни таъминлаши зарур”¹⁹.

Фермер хўжаликлари эришаётган ютуқлар аграр соҳа ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини оширишнинг энг самарали шаклларида бири эканини тасдиқламоқда. Йиллар давомида орттирилган тажрибамиз фермер хўжаликларини янада ривожлантириш учун бир қанча муҳим вазифаларни, уларнинг молиявий барқарорлигини, рақобатбардошлигини ва иқтисодий самарадорлигини ошириш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилишни талаб этади.

Фермер хўжаликларини шакллантиришнинг дастлабки босқичида аксарият фермер хўжаликларида ер майдони ҳажмининг кичиклиги маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигининг ўсишига ва барқарор фойда олишга тўсқинлик қилди. Иқтисодий аҳволи ночор бўлган бундай фермер хўжаликлари ўзларини зарур техника воситалари ва айланма маблағ билан таъминлашга, банкдан кредит олиш учун гаров таъминоти қўйишга имконияти етмади, олинган қарз мажбуриятларини қоплаш учун тўловга қобиллик (ликвидлик) даражасига эга бўлмади. Энг муҳими, улар ўз харажатларини ўзи қоплаш ва фойда кўриб ишлаш, даромадларини муттасил ошириб бориш сингари бозор иқтисодиёти тамойилларига мос бўлиб тушмади.

Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, давлатимиз томонидан фермер хўжаликларининг экин майдонларини инвентаризациядан ўтказишни танқидий баҳолаш асосида фермерларга бириктирилган ер майдонларини мақбуллаштириш бўйича пухта ўйланган ишлар амалга оширилди. Мақбуллаштириш жараёни мобайнида фермер хўжаликларининг иқтисодий

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//”Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 25 январь, № 19 (7521).

самарадорлигини ўстиришга имкон яратувчи қуйидаги омиллар эътиборга олинди:

- фермер хўжаликларининг жўғрофий жойлашувидан келиб чиққан ҳолда, қандай соҳага ихтисослашганлиги бўйича республикамиз ҳудудларидаги аҳоли зичлигини эътиборга олиш;

- сув ресурсларини тежаб ишлатадиган янги агротехнологияларни амалиётга жорий этишга қулай муҳит яратиш;

- фермер хўжаликларининг техника билан таъминлаш учун молиявий имкониятларни ошириш;

- сурункали равишда зарар билан ишлаётган фермер хўжаликларининг фаолиятини тугатиш.

Хулоса қилиб айтганда, аграр соҳага бозор муносабатларини жорий этиш турли хилдаги мулкчилик шакллари, товар маҳсулоти ишлаб чиқарувчилар ва рақобат муҳити мавжуд бўлишини талаб этади. Фермер хўжаликларини келажакда аграр соҳадаги мавқеини мустаҳкамлаб, қишлоқда яшовчиларнинг ҳаёт тарзида, кишилар онгида мулкдорлик, бошқарувчилик ҳисси билан шакллантириб бориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

1.2. Фермер хўжалигининг фаолиятини статистик тадқиқ этиш - озиқ – овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий омили

Ўзбекистон Республикасида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш мамлакат сиёсатининг энг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. БМТ бугунги кунда озиқ-овқат маҳсулотларини юқори даражада етиштириш ва тақсимлаш бўйича амалга оширилаётган ислохотларни ўзгартириш кераклигини таъкидламоқда. Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи аҳолини озиқ-овқат билан тўлиқ таъминлаш орқали даромад манбаини яратиб беради. Инсон манфаатлари йўлида ҳам қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи ривожланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев: - “Пандемия жаҳон иқтисодиёти учун – шунга эътибор беринг – ҳар ойда қарийб 400

миллиард доллар миқдорида зарар келтирмоқда. Бугунги кунга қадар дунё бўйича 500 миллионга иш ўрни йўқотилган”²⁰ – деб таъкидлаб ўтганлари бежиз эмас.

“2020 йилда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги маҳсулот (хизмат)ларининг умумий ҳажми 260,3 трлн. сўмни, шу жумладан, деҳқончилик ва чорвачилик, овчилик ва ушбу соҳаларда кўрсатилган хизматлар 251,8 трлн. сўмни, ўрмон хўжалиги – 6,7 трлн. сўмни, балиқчилик хўжалиги – 1,8 трлн. сўмни ташкил қилди”²¹.

Давлат ва давлатлараро даражада озиқ-овқат хавфсизлигининг асосий мақсади иқтисодиётни барқарор ривожлантириш ва озиқ-овқат маҳсулотлари бозорларини мувозанатлаштиришдан иборат.

Аҳолининг ижтимоий гуруҳлари (оилалар) даражасида озиқ-овқат маҳсулотларини уларнинг миқдори, асортименти, сифати бўйича рационал меъёрларга мувофиқ овқатланишини таъминлаш зарур.

Мамлакатимиз аграр соҳасини статистик тадқиқ этиш озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ҳақиқий ҳолатини тавсифлайди, озиқ-овқат маҳсулотларини олишда аграр салоҳиятни аниқлайди.

Аграр соҳа моддий-техника базасини статистик таҳлил қилишни амалга ошириш маркетинг соҳаси самарадорлигини статистик баҳолашга имкон беради. Статистик баҳолаш учун муҳим кўрсаткичлар – сарф-харажатларнинг турли мақсадларда маҳсулотни ишлатишдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан сўнг иқтисодиётни барқарорлаштириш, аграр соҳани ривожлантириш ва иқтисодий самарадорлигини ошириш, аҳолини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабини тўлароқ қондириш, мамлакатни озиқ-овқат билан тўла таъминлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашга

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//”Халқ сўзи” газетаси, 30 декабр 2020 йил № 275–276 (7746–7747).

²¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2020 йил яқунлари бўйича статистик ахборотномаси маълумотлари.

ихтисослаштирилган саноат корхоналарининг хом-ашёга бўлган эҳтиёжини етарли даражада қондириш энг зарур масалалардан бири ҳисобланган эди.

Давлат статистика қўмитасининг уй хўжаликлари танланма кузатувлари натижасида “2021 йилда уй хўжалиги аъзоларининг ўртача сони 5,1 кишини ташкил этди. Худудлар бўйича таҳлил қилинганда, энг юқори кўрсаткич Жиззах ва Сурхондарё вилоятларида (5,6 киши), энг қуйи кўрсаткич эса Тошкент шаҳрида (4,2 киши) қайд этилди”²².

Замонавий аграр иқтисодиёт мамлакатимиз иқтисодий ҳаётида муҳим ўрин тутди. Унинг ривожланиш ҳолати доимий эътиборга моликдир.

“Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигининг иқтисодий инқирозга учрашининг бир неча сабабларини кўриб чиқамиз:

1. Кўп йиллар мобайнида ерга эгаллик қилиш бўйича давлатнинг мулкӣ муносабатлари ҳукмронлиги иқтисодий ислоҳотларни юқори даражада амалга ошишига салбий жиҳатдан таъсир этган.

2. Аграр соҳа ялпи ишлаб чиқаришига фан-техниканинг ютуқларини амалга ошириш қийинлашиб қолган эди.

3. Аграр соҳа ишлаб чиқаришида ортиқча меҳнат ресурсларининг иш билан таъминлаш ҳукумат олдиға яна бир улкан муаммони қўйган эди.

4. Аграр соҳада механизациялаштириш даражасининг пасайиб кетганлиги, ишлаб чиқаришға жалб қилиш қимматлиги сабабли ишлаб чиқарувчиларда бунинг учун керакли маблағ етишмаган эди.

5. Аграр соҳа корхоналарини ривожлантириш учун керакли миқдордаги ссуда ва кредитларни олишнинг ҳаддан ташқари қийинлиги ҳам муҳим сабаблардан бири бўлган.

Ўзбекистон Республикаси аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқдир”²³.

²² Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2020 йил якунлари бўйича статистик ахборотномаси маълумотлари.

²³ Mamatqulov B.X., Utanov B.Q. Qishloq xo‘jaligi statistikasi - (darslik) - T.: TDIU, 2019 – 242 bet.

Мамалакатимизда аграр сиёсатнинг асосий вазифаси бу каби муаммоларга имкон қадар тезроқ барҳам бериш ва иқтисодий ислохотларнинг самарали амалга оширилишини таъминлашдир.

Республикамиз қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида олиб борилаётган институционал ўзгаришлар натижасида бозор институтларини шакллантиришга эришилди.

Аҳоли фаровонлигини ифодалашда жами аҳолининг, оилаларнинг, алоҳида шахсларнинг умумий даромадлари муҳим аҳамиятга эга. 2020 йилда аҳолининг умумий даромадлари 401,5 трлн. сўмни ташкил этди.

1.4-жадвал

2020 йилда Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича аҳолининг реал умумий даромадлари ва аҳоли жон бошига ўртача реал умумий даромадларининг ўзгариш динамикаси²⁴

№	Ҳудудлар номи	Жами, млрд. сўм		2020 йилда 2019 йилга нисбатан, % да	Аҳоли жон бошига ўртача, минг сўм		2020 йилда 2019 йилга нисбатан, % да
		2019 йил	2020 йил		2019 йил	2020 йил	
	Ўзбекистон Республикаси	346184	355531	102,7	10324	10386	100,6
1.	Қорақалпоғистон Республикаси	14725	15520	105,4	7801	8121	104,1
	вилоятлар:						
2.	Андижон	30274	30153	99,6	9753	9549	97,9
3.	Бухоро	24225	24661	101,8	12692	12742	100,4
4.	Жиззах	12564	13105	104,3	9183	9385	102,2
5.	Қашқадарё	28460	28773	101,1	8770	8699	99,2
6.	Навоий	16150	17410	107,8	16319	17315	106,1
7.	Наманган	22336	22894	102,5	8032	8064	100,4
8.	Самарқанд	34511	36478	105,7	9000	9324	103,6
9.	Сурхондарё	22316	22673	101,6	8582	8540	99,5
10.	Сирдарё	7889	7849	99,5	9431	9195	97,5
11.	Тошкент	31410	33043	105,2	10778	11134	103,3
12.	Фарғона	29223	29282	100,2	7876	7734	98,2
13.	Хоразм	20042	20102	100,3	10824	10694	98,8
14.	Тошкент ш	52404	53452	102	20636	20368	98,7

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2020 йилда Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича аҳолининг реал умумий даромадлари 355,5 трлн. сўмни ташкил этди ва ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 2,7 %га ошди, аҳоли жон бошига эса 10385,8 минг сўмни ташкил этган. Ўзбекистон

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Республикаси ҳудудлари бўйича аҳоли жон бошига ҳисобланган реал умумий даромадларининг энг юқори кўрсаткичи Тошкент шаҳрида (20367,5 минг сўм) кузатилди. Шунингдек, Навоий (17314,5 минг сўм), Бухоро (12742,2 минг сўм), Тошкент (11133,6 минг сўм) ва Хоразм (10693,6 минг сўм) вилоятларида республика даражасидан юқори кўрсаткич қайд этилди. Энг қуйи кўрсаткичлар эса Фарғона вилоятлари (7734,4 минг сўм), Наманган (8063,8 минг сўм) вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида (8121,2 минг сўм) кузатилди (1.4-жадвал).

Монографик тадқиқот сифатида Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари томонидан ғалла етиштириш ҳажми ва прогноз даражасини ўрганилди ҳамда қуйидаги натижаларга эришилди.

1.5-жадвал

Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари томонидан ғалла етиштириш ҳажми ва прогноз даражаси²⁵

Йиллар	Фермер хўжаликларида ғалла етиштириш ҳажми, центнер, (Y)	Шартли йиллар, t	t ²	Yt	Yt	Йиллар прогноз	t	Фермер хўжаликларида ғалла етиштириш ҳажми, центнер, (Y)
2009	3201122	-6	36	-19206732	3930476	2022	7	3961507
2010	3589690	-5	25	-17948450	3932863	2023	8	3963894
2011	3750085	-4	16	-15000340	3935250	2024	9	3966281
2012	4029571	-3	9	-12088713	3937637	2025	10	3968668
2013	4182165	-2	4	-8364330	3940024	2026	11	3971055
2014	4407874	-1	1	-4407874	3942411			
2015	4669736	0	0	0	3944798			
2016	4696279	1	1	4696279	3947185			
2017	4739277	2	4	9478554	3949572			
2018	3468934	3	9	10406802	3951959			
2019	3450374	4	16	13801496	3954346			
2020	3515881	5	25	17579405	3956733			
2021	3581389	6	36	21488334	3959120			
Жами	51282377	0	182	434431	51282377			

Маълумотларни таҳлили натижасида шу маълум бўлдики, ахборот базаси сифатида Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари томонидан ғалла етиштириш ҳажмини аниқлашда 2009-2021 йиллардаги статистик ҳисоботлар маълумотлари, ўтказилган аниқ социологик тадқиқотлар натижаларидан

²⁵ Сирдарё вилояти статистика бошқармасининг 2009-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

фойдаланилди. 2026 йилда Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш ҳажми 3971055 центнерни ташкил этиши кутилмоқда (1.5-жадвал).

“Мустақиллик йилларида мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигининг асосий таянчи бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга катта эътибор берилмоқда. Шу сабабли, экин майдонлари таркибини оптималлаштириш, маҳсулот ишлаб чиқаришга янги ва илғор технологияларни жорий этиш, юқори унумли ва самарали техникалар паркини кенгайтириш, экин навлари ва чорва моллари зотини яхшилаш, уруғчилик-селекция ишларини тубдан яхшилаш борасида кенг камровли, шу билан бирга пухта ўйланган ишлар амалга оширилди”²⁶.

Иқтисодиёт тармоқларида туб ўзгаришларни амалга оширишда иқтисодий ислохотларга қаратилган чора-тадбирлар ва улардан кўзда тутилган мақсад – мамлакат аҳолиси учун яхши яшаш шароитларини яратиш, маънавий-ахлоқий етуқлигига эришиш, иқтисодий барқарорликни таъминлашдан иборат.

1.3. Фермер хўжаликларини ривожлантиришда илғор мамлакатлар тажрибалари ва улардан фойдаланишнинг асосий йўналишларини статистик тадқиқ этиш

Ўзбекистон Республикаси бюджетини шакллантиришда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида хўжалик субъектларининг асосий шакли – фермер хўжаликларининг ўрни муҳим ва етакчидир. Амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг энг муҳим мақсадларидан бири қишлоқ жойларда фермер хўжаликларини ривожлантиришга йўналтирилган бўлиб, ушбу жараён мамлакат иқтисодий ўсишини тезлаштиради ва аҳоли турмуш даражасининг фаровонлигини таъминлайди.

²⁶ В. Х. Mamatkulov Statistical analysis of factors affecting the volume of groom production of farms // South Asian Journal of Marketing & Management Research (SAJMRR)// ISSN: 2249-877X.Vol. 11, Issue 1, January 2021, Impact Factor: SJIF 2021= 7.642 <https://saarj.com>. 31-39 p.

Европа иттифоқига кирувчи мамлакатларда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида картошка маркетинги уюшмаси, сут ишлаб чиқариш бирлашмаси каби ташкилотлар мамлакатдаги фермер ва бошқа тоифа хўжалик субъектларини бир йўналишда бирлаштириб туради. Бу эса ташкилотларнинг вазифаси фермерлар фаолиятига бир қанча қулайликлар яратиш билан биргаликда мамлакат бўйича турли маҳсулотлар (картошка, сут)ни ишлаб чиқариш бўйича маркетинг ғояларини амалга оширишнинг илмий ҳамда услубий асосларини ишлаб чиқиб, уларни фермер хўжаликларини бошқаришга жорий этиш юзасидан иш олиб боради.

Фермер хўжаликларини бирлаштирувчи уюшмаларнинг ташкил топиши улар учун бир қатор имкониятларни яратади:

– фермерлар иқтисодий ва ҳуқуқий саводини оширишда муҳим роль ўйнайди. Масалан, махсус ўқув курслари, семинарлар ташкил этилиб, унга турли иқтисодиёт ва қишлоқ хўжалиги институтларининг мутахассисларини жалб қилиш мумкин. Бу фермер хўжалигида янгиланишларни, илмий техник тадқиқотларни олиб бориши учун муҳимдир;

– фермер хўжалигини ташкил этишда бир қатор қулайликлар яратади. Мисол учун фермер ўз хўжалигини ташкил қилишни маҳаллий бошқарув органларида бўладиган югур-югур, оворагарчиликсиз ҳал этиш имкониятлари яратилади. Бунинг учун бўлажак фермер уюшмага керакли ҳужжатларни тақдим қилиши кифоя. Уюшмада ҳокимлик ва бошқа юқори ташкилотлар билан ишловчи, махсус ҳуқуқий билимга эга бўлган мутахассислар фаолият юритиб, хўжалик ташкил этилишидаги барча фаолиятни ўз зиммаларига олиши мумкин. Шунингдек, фермер ҳукуматимиз томонидан бериладиган имтиёзли кредитларни уюшмадаги бу соҳада маълум тажрибага эга бўлган мутахассислар кўмагида қўлга киритиш имконига эга бўлади;

– маҳаллий бошқарув органлари томонидан фермерлар фаолиятига ноқонуний аралашув, турли ташкилотлар билан тузилган шартномаларнинг

бузилиши ва бошқа ҳолларда уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилади;

– фермер хўжаликларига инвестицияни жалб этиш имконияти, ҳамда шу инвестицияларни молиялашнинг янги манбалари яратилади. Ҳозирги кунда янги ташкил этилаётган фермер хўжаликларига қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш учун кенг имкониятлар яратилган бўлиб, уларни молиявий маблағ ҳамда замонавий техниканинг етишмаслиги муаммоси қийнамоқда. Бунинг учун уюшма фермер хўжаликлари учун бизнес-режа ишлаб чиқиш, шартнома тузиш ва олинган кредит ёки инвестицияларни қайтариш муддатларини аниқлашда ҳамда бу борада қилинадиган ҳужжатларни расмийлаштиришда кўмаклашади;

– турли кредит уюшмалари ташкил топишига ёрдам беради. Бу эса бугунги кунда мамлакатимиз аграр тармоғидаги бир қатор муаммоларни ҳал этади. Масалан, ҳозирги кунда экин ерларининг катта қисми мелиоратив ҳолати ёмонлашган бўлиб, ирригация тизимлари, коллектор-дренаж тармоқларини қайта реконструкция қилиш учун хўжаликларда етарли маблағ мавжуд эмас. Яъни, бу масала битта хўжалик миқёсида ҳал қилинмайди. Бунинг учун маълум ҳудудда жойлашган хўжаликлар бирлашиб, маълум бир лойиҳани ишлаб чиқиши ва уни молиялаши мумкин;

– қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқараётган хўжаликларни бирлаштириб, маҳсулотларни хорижга экспорт қилиш имкониятларини яратади ва ҳоказо.

Ўзбекистон ҳозирги кунда ривожланаётган давлатлар қаторида бўлиб, унинг иқтисодида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи муҳим ўрин эгаллайди. Мустақилликнинг қўлга киритилиши, бозор иқтисодига ўтиш ислоҳотлари, меҳнатни ташкил қилишнинг янги шакллари ҳосил қилиниши, хусусий мулкка асосланган фермер хўжаликларининг кенгайиши ривожланган давлатларнинг илғор тажрибалари билан танишиш ва жорий қилишни талаб қилади.

Шундай экан хорижий давлатлардаги фермер хўжаликлари аҳволи тўғрисида тўхталишдан олдин уларда тўпланган тажрибалар ва уни мамлакатимиз фермер хўжалиklarини бошқаришга қўллаш имкониятларини кўриб чиқамиз.

Ҳозирги кунда Европа мамлакатларида икки ёки ундан ортиқ оилаларни мол-мулки ва ер майдонини бирлаштириш асосида юзага келувчи ҳамкорликдаги фермер хўжаликлари ривожланмоқда. Ҳамкорликдаги фермер хўжалиklarида ишлаб чиқариш фаолиятининг якуний натижаси бўлмиш фойдани тақсимлашда, уларни хўжаликка қўшган ҳиссаси (ер, капитал ва меҳнат ресурслари бўйича) асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Францияда фермерлар ҳамкорлигининг бу кўринишини Биргаликда хўжалик юритиш бирлашмалари деб аташади. Унда аъзолар сони минимал иккита, максимал ўнта қилиб белгиланган. Биргаликда хўжалик юритиш бирлашмаларининг 50 фоизидан ортиғида аъзолар сони 2-3 тадан ошмайди ва асосан қариндошчилик белгиларига кўра бирлашиш одат тусига кирган.

Биргаликда хўжалик юритиш бирлашмалари ўртача 74 гектар ерга ишлов беради. Уларга аъзо бўлган оилалар ўз ер участкаси ва мулкига бўлган эгаликни сақлаб қолади, даромадни тақсимлашда эса аъзоларнинг хўжалиklarни мулкӣ хисси ва меҳнатда қатнашув даражаси ҳисобга олинади. Одатдаги оилавий хўжалиklarдан фарқ қилиб бундай хўжалиklarда аъзолар ўртасидаги меҳнат, бошқарув, даромадларнинг тақсимлаш муносабатлари, ҳуқуқӣ жиҳатдан низом асосида мустаҳкамлаб қўйилган бўлади.

Фермер хўжалиklarининг ҳамкорлиги тўғрисида фикр юритар эканмиз ерга нисбатан мулкӣ муносабат тўғрисида ҳам бир қанча фикрларни баён этишимиз мумкин.

Ўзбекистоннинг табиий-иқтисодӣ шароити ернинг хусусӣ мулк объекти сифатида чиқишга имкон бермайди. Бизда суғориладиган ерлар чекланган, аҳолининг ўсиш суръатлари эса юқори. Шундай шароитда ерга хусусӣ мулкчилик жорий этилиб, ер атрофида олди-сотди муносабатлар

шакланса, маълум вақтдан кейин бу ўзининг салбий томонларини кўрсатади. Жумладан, бу ҳолат шунга олиб келадики, бир гуруҳ йирик ер эгалари ҳеч қандай ҳаражат қилмасдан ер майдонларидан келадиган рента ҳисобига ниҳоятда юқори даромад ола бошлайдилар. Худди шундай ҳолатни чет мамлакатлар тажрибасида ҳам кўриш мумкин.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатдики, ер давлат мулки сифатида қолса ҳам деҳқонларга кенг хўжалик юритиш мустақиллигини бериш орқали юқори натижаларга эришиш мумкин. Дунёнинг кўпгина мамлакатларида, жумладан, Японияда - 100 фоиз, Исроилда - 90 фоиз, Хитойда - 100 фоиз ер давлат мулки ҳисобланади. Деҳқонларга ер мерос қолдириш ҳуқуқи билан умрбод эгаликка ёки узоқ муддатли ижарага берилади. Кузатишлар шундан далолат берадики, ер давлат тасарруфида бўлса ҳам бу мамлакатларда қишлоқ хўжалиги самарадорлиги жуда юқори бўлади.

Ҳозирги вақтда дунёнинг кўпгина мамлакатларида ер ижараси кенг тарқалган. Масалан, АҚШ қишлоқ хўжалигида ер муносабатларининг ўзига хослиги шундаки, ишлаб чиқариш бир вақтни ўзида ҳам фермерларни хусусий ерларида, ҳам ижарага олинган ерларда юритилади. АҚШ бўйича фермерлар ихтиёридаги жами қишлоқ хўжалигидаги яроқли ерларнинг 34 фоизи уларни хусусий мулки бўлиб, қолган 66 фоизини ижарага олинган ерлар ташкил этган.

Ўзбекистон Республикасида ерни узоқ муддатга ижарага беришни татбиқ этилиши деҳқонларнинг ерга бўлган муносабатини тубдан яхшилайдди, деҳқон ерни ҳосилдорлигини ошириш, мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича маблағ сарфлашдан чўчимайди, чунки у ердан узоқ муддатли ижара асосида фойдаланишини билади. Натижада, деҳқоннинг ерга бўлган муносабати ўзгариб боради.

Энди эса дунёдаги бир қатор давлатларда фермер хўжаликларининг аҳволини кўриб ўтамыз.

Кейинги даврларда АҚШ аграр иқтисодиётида фермер хўжаликлари, уларни бошқариш йўналишлари ва тартибга солинишида бир мунча ўзгаришлар амалга оширилди.

Америка фермерлари фаолиятида деҳқончилик ва боғдорчилик энг муҳим йўналиш бўлиб келган. У фақат мамлакатни ғалла ва ёғ-мой берадиган маҳсулотлар, сабзавот ва мевалар билан таъминлабгина қолмасдан, балки чорвачиликнинг мустаҳкам озуқа базасини ҳам шакллантиради. Ҳайдаланадиган ерлардан фойдаланишнинг ўзига хос таркиби пайдо бўлди.

“АҚШ фермер хўжалиklarининг бутун ривожланиш жараёнида ғаллачилик-деҳқончиликнинг устун соҳаси ҳисобланиб келган. Сўнгги беш йилда ғалла экинларининг ўртача йиллик майдони 69 миллион гектарни ташкил этиб келди. Бу мамлакатдаги ҳайдаладиган майдонларнинг 52 фоиздан кўпроғини ташкил этади. Ҳайдов ерларининг ярмидан кўпроғини озуқа ва ғалла экинлари ҳамда хашак етиштириладиган майдонлар (68 миллион гектарга яқин) эгаллайди. Ўртача ҳосилдорлик 48,5 центнерни ташкил этгани ҳолда бу майдонлардан 328,2 миллион тонна дон йиғиб олинади. Аҳоли жон бошига ҳисоблаганда бу 1200 килограммни ташкил этади”².

Дастлабки 70 йил давомида америка фермерлик ҳаракатининг хавас уйғотувчи тарихи унчалик кўнгилли бўлиб чиқмади. Маблағларнинг йирик фермерларда жамланиши, ер майдонларидан самарали фойдаланиш, кооперациялашган бирлашмалар ва компанияларнинг ташкил этилиши аграр соҳани ривожлантиришда ижобий роль ўйнайди. Меҳнат, ресурслар ва энергия тежалувчи технологиялар қўлланилиши асосида маҳсулотнинг кўпайиши, унинг сифати яхшиланиши – унга иқтисодий мезонлар билан ёндашилган тақдирда ижобий ҳолатда бўлди. Бироқ шу жиҳат шубҳасизки, қишлоқ хўжалигининг индустрallasуви майда, оилавий фермер хўжаликлари хонавайрон бўлишини кескин тезлаштириб юборди. Холбуки,

² Международный журнал «Проблемы теории и практики управления» (сайт в интернете-<http://www.eaar-russia.org>).

улар ўз вақтида мамлакатнинг озиқ-овқат маъмурчилигини таъминлаб берган ва ҳамон айрим соҳаларда “америка қишлоқ хўжалигининг кўзгуси” ҳисобланади.

Жамият ва маъмурият фермерликнинг муаммоларидан ташвишда бўлиб, бу ўринда унинг ишлаб чиқариш таркибларига эътироз йўқ. Давлатнинг қатъий тартибга солиши туфайли бозор тизими ҳажм жиҳатидан унчалик катта бўлмаган, лекин ўз вазифасини етарли уддалайдиган маҳсулот ишлаб чиқарувчи фермерлар гуруҳини олдинга олиб чиқди. Улар озиқ-овқат муаммосини муваффақиятли ҳал қилдилар ва ҳал қилмоқдалар. Бироқ, америкаликлар аҳолининг кўп қисмига хос бўлган хусусий фермага эгалик қилиш ёки унда яшашдан иборат, гарчи бу фермалар рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришга қобил бўлмаса ҳам уни сақлаб қолишни хоҳлашади.

Бундай фермер хўжаликларини сақлаб қолиш иқтисодий эмас, балки ижтимоий хусусиятга эга муаммодир. Шу сабабли, у фақат Америка Қўшма Штатларининг бутун қудрати билан бартараф этилиши мумкин. Бунда Гарбий Европанинг тажрибасини ҳисобга олмоқ жоиз. Бу ерда фермерлик аллақачон турмуш кечириш ва меҳнат қилишнинг алоҳида тарзига айланди.

Европа Иттифоқига кирувчи давлатларда фермер хўжаликларига жиддий эътибор қаратилаётганини шу маълумотдан аниқлаб олса ҳам бўлади. Шундай экан, Европа Иттифоқига кирувчи давлат бўлмиш Германияда фермер хўжаликларининг аҳволи ва уларни бошқариш, ташкил қилишнинг иқтисодий ҳамда ҳуқуқий тарафларини кўриб чиқамиз.

Аграр статистика (Gesetz uber Agrarstatistiken) тўғрисидаги қонунларига биноан 1 гектар қишлоқ хўжалик экин майдони ёки 0,3 гектар боғ-ер хўжалиги, ёки 0,1 гул экинлари, ёки 1 сотих иссиқхона, ёки 3 бош сигир, ёки 8 бош чўчқа ёки боқувдаги йирик шохли қорамол, ёки 15 қўй, ёки 200 бош парранда (товуқ, бройлер)лари бўлган қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик

хўжалиги тармоғи маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган деҳқон хўжалиги ҳисобланади¹.

Германиядаги фермер хўжаликлари орасида чорвачилик ва ер майдонларида фаолият кўрсатадиган хўжаликлар ажралиб туради, улар асосий қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштирувчилар ҳисобландилар. Боғдорчилик хўжаликлари эса алоҳида ўринда туради. Булар унча кўп бўлмаган ер майдонларига эгадирлар. Уларнинг ўртача ер майдони 2,1 гектарга тенг бўлиб, хўжаликлар сони 2462 та эди.

Фермер хўжаликларининг таснифланадиган белгиларидан бири уларнинг оила даромадидаги ўрнидир. Даромаднинг 50 фоизини таъминлаб турадиган хўжаликлар ажралиб туради, хизматчилар эса асосан иш жойи билан кўзга кўринади. Бундай хўжаликлар 5565 та бўлиб, уларнинг умумий қишлоқ хўжалик ерларидаги улуши 14,6 фоизни ташкил этади. Уларнинг ер майдони 135 гектарга тенгдир. Бошқа гуруҳга ёрдамчи хўжаликлар киради, бу хўжаликлар мулкдорнинг асосий иш жойи ҳисобланмайди ва оила даромадининг 50 фоизигача бўлган қисмини беради. Улар 7082 та бўлиб, битта хўжаликнинг ўртача ер майдони 18 гектарни ташкил этади. Фермер хўжаликларини гуруҳлаш шуни кўрсатадики, уларнинг аксарияти (58,3 фоиз) 20 гектаргача ер майдонига эга.

Буларга қарийб барча ёрдамчи хўжаликлар, боғдорчилик, балиқчилик хўжаликлари ва бошқа хўжаликлар киради. 20 гектардан 200 гектаргача қишлоқ хўжалик майдонларига эга бўлган хўжаликлар 26,6 фоизни, 100 гектардан 500 гектаргача қишлоқ хўжалик майдонларига эга хўжаликлар 13,8 фоизни ва 500 гектардан ортиқ қишлоқ хўжалик майдонларига эга хўжаликлар 1,3 фоизни ташкил этади.

Фермерларни қўллаб-қувватлашда давлатнинг роли ҳамма соҳада кўзга ташланади. Масалан, кўпгина давлатларда фермерларни суғурталашни ҳам ҳукумат қўллаб-қувватлайди. Яъни, фермер ҳосилини табиий офат ёки бошқа сабаблар туфайли ҳосилни йўқотилиши суғурталаётганда, улар томонидан

¹ Журнал «Аграрные преобразования в Восточной Германии» ВИАПИ, Москва, сентябрь 2000.

тўланадаган суғурта мукофотининг асосий қисмини ҳукумат тўлаб беради. Масалан, АҚШда ҳосилни суғурта қилиш давлат томонидан қўллаб-қувватланади ва шу билан биргаликда ўз ҳосилини суғурта қилдирмаган фермер хўжаликларига давлат томонидан субсидия берилмайди. Давлатдан субсидия олишни хоҳлаган фермер ўз ҳосилини суғурта қилдиради.

Мамлакатимизда фермер хўжалиklarининг даромадлилигини ошириш мақсадида юқоридаги тажрибадан фойдаланиш, яъни ҳукумат томонидан қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг баҳоларини ҳар йили бозордаги шароитга қараб фермер зарар кўрмайдиган миқдорда белгилаш мақсадга мувофиқ. Бундан ташқари ҳукумат фермерларни суғурта қилиш билан шуғулланувчи ягона ташкилот “Ўзагросуғурта” суғурта компаниясини бевосита қўллаб-қувватлаётган бўлсада, фермерларни бу соҳада қўллаб-қувватлаётгани йўқ. Аксарият фермерларда суғурта мукофоти тўлаш учун маблағ етишмаган ҳозирги шароитда ҳукумат уларга тўланадиган суғурта мукофотининг маълум бир қисмини қоплаб бериши зарур. Бу эса фермер хўжаликларида таваккалчиликни камайтириш, уларга барқарор даромад билан ишлаш имкониятини яратади.

Хулоса қилиб айтганда, республикаимизда фермер хўжаликлари тўғри ташкил этилган бўлиб, уларнинг ривожланиши, уларни ҳам миқдор, ҳам сифат жиҳатдан такомиллашуви, пировардида фермер хўжалиklarини қишлоқ хўжалиги соҳасида етакчи ўринни эгаллашини таъминлаш борасидаги ишларни мунтазам олиб бориш лозим. Бунинг учун уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, хўжалиklarни бошқаришдаги мавжуд камчиликларни бартараф этишда яқиндан кўмаклашиш лозим бўлади.

I боб бўйича хулоса

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг фермер хўжаликлари ривожланиб, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғидаги мавқеи мустаҳкамланиб бормоқда. Бугунги кунда фермер хўжалиklarининг ўзига хос хусусиятлари ва шарт-шароитлари намоён бўлаётганлигини кўришимиз мумкин. Ўтказилган илмий тадқиқотлар

натижасида республикаимиз фермер хўжаликларини ривожланишининг кўйидаги муҳим хусусиятлари аниқланди:

биринчидан, ернинг Ўзбекистон Республикасида давлат мулки шаклида сақланиб қолаётганлиги;

иккинчидан, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида етиштирилган маҳсулотларга давлат буюртмасининг сақланиб қолаётганлиги;

учинчидан, янгидан ташкил топган фермер хўжалиги фаолиятининг илк даврида қийин молиявий аҳволга тушиб қолганлиги сабабли, келажакдаги фаолиятини ривожлантиришда бир қанча қийинчиликларга дуч келаётганлиги.

Чунки, фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмларини самарадорлик даражаси қанчалик юқори бўлиши: бу **биринчидан**, республикаимиз ҳудудларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш қўламини ошишига, **иккинчидан**, аҳолининг турмуш даражасини яхшиланишига, **учинчидан**, республикаимизнинг экспорт салоҳияти даражасини оширишга имкон яратади. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида иқтисодий қўллаб-қувватлаш тузилмасидаги ўзгаришлар, ҳамда амалда бошқа тармоқлар билан узвий боғлиқ бўлганлиги айрим муаммоларни келтириб чиқармоқда. Чунки, республикаимиз ҳудудларида иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмларига бўлган талаб бир даражада эмас. Бу талабни ўрганиш учун, **биринчидан**, илғор ахборот-коммуникация технологияларидан унумли фойдаланган тарзда статистик ахборотларни тўплаш, қайта ишлаш, статистик таҳлил қилиш, нашр этириш ва сақлаш бўйича комплекс тизимни ташкил этиш, **иккинчидан**, расмий статистикани мувофиқлаштириш, ишлаб чиқариш ва тарқатиш мақсадида мамлакатнинг яхлит миллий статистика тизимида қўлланиладиган бошқарув тамойиллари ва услубий асосларини такомиллаштириш лозим. Умуман олганда, идоравий маълумотларнинг базасини битта маълумотларни бошқариш тизимида

бириктириш орқали статистик кузатишларни босқичма-босқич оптималлаштириш, респондентлардан ҳисобот топшириш юкламасини камайтириш, шунингдек, рўйхатга олиш тадбирларини тизимли ўтказиш ва ялпи статистик ҳисоботларни танланма кузатишлар билан алмаштириш ҳисобига шакллантирилган статистика тизимини такомиллаштириш жаҳон бозорида Ўзбекистон иқтисодиётига бўлган ишончни мустаҳкамлайди. Шу сабабли, республикада фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолашнинг янги услубиятини ишлаб чиқиш, статистик маълумотларнинг долзарблигини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, статистик маълумотлардан фойдаланувчилар ва маълумотлар ишлаб чиқарувчилар ўртасида ўзаро ҳамкорлик механизмларини жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш зарурияти пайдо бўлади.

II Боб. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ

2.1. Фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни индекс таҳлили

Ўзбекистон Республикаси аграр тармоғида амалга оширилаётган янги ислохотлар натижасида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғининг иқтисодий кўрсаткичлари тез суръатлар билан ошиб бормоқда.

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигининг асосий таянчи бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга катта эътибор берилмоқда.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганидек: “Аввало, фермер ва деҳқонларнинг ердан манфаатдорлигини ошириш керак. Манфаатдорлик ва адолат бўлган жойда албатта ўзгариш ва ўсиш бўлади”²⁷.

Фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни статистик таҳлили ижтимоий-иқтисодий ҳодисалар ва жараёнларни ҳамда уларнинг ўзаро боғлиқлигини статистик кўрсаткичлар ёрдамида ифодалайди. “Аниқ шароитда содир бўлган ижтимоий-иқтисодий ҳодисаларнинг миқдорини, ҳажмини ва қийматини ифодаловчи миқдорлар статистик кўрсаткичлар деб аталади. Ҳодиса ва жараёнларни ўзаро узвий боғлаган ҳолда бир бутунликда тавсифловчи миқдорлар тўплами статистик кўрсаткичлар тизими деб юритилади”²⁸.

Статистика фермер хўжалиги фаолиятига баҳо бериш ва фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни статистик таҳлили учун ўзаро бир-бири билан узвий боғланган кўрсаткичлар тизимидан фойдаланади.

²⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//”Халқ сўзи” газетаси, 30 декабр 2020 йил № 275–276 (7746–7747).

²⁸ Mamatqulov B.X., Utanov B.Q. Qishloq xo‘jaligi statistikasi - (darslik) - T.: TDIU, 2019 – 242 bet.

Амалга оширилган илмий-тадқиқот ишлари ва олиб борилган илмий-назарий изланишларга қарамасдан, айнан бугунги иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида Ўзбекистон Республикаси ҳудудлар кесимида фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни статистик таҳлиliga қаратилган масалалар тизимли ёритиб берилмаган, айрим ҳудудлар хусусиятлари ўрганилиши билан чекланган.

Фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни статистик таҳлил қилганимизда, қишлоқ хўжалиги статистикасида қуйидаги кўрсаткичлар тизими гуруҳларидан фойдаланиб, фермер хўжалиги фаолияти ва унинг натижалари ўрганилади:

1. Ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш фаолияти билан боғлиқ бўлган меҳнат ресурслари кўрсаткичлари:

Биринчи гуруҳ кўрсаткичлар таркибига қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш фаолиятининг асосий негизини таърифловчи меҳнат ресурслари кўрсаткичлари киритилади, яъни меҳнатга яроқли қишлоқ аҳолисининг сони ва таркибий қисми ҳамда иқтисодиётдаги бандлик ва ишсизлик кўрсаткичлари, меҳнат ресурслари билан таъминланиш ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари ҳисобланади.

2. Ишлаб чиқаришнинг ва хизмат кўрсатишнинг моддий асосларини тавсифловчи кўрсаткичлар:

Иккинчи гуруҳ кўрсаткичларига қишлоқ хўжалигининг моддий-техник базасини тавсифловчи кўрсаткичлар киритилади, яъни асосий ва айланма фондларнинг ҳажми, таркибий тузилиш ва динамикасини акс эттирувчи кўрсаткичлар ҳамда қишлоқ хўжалик ерларининг ҳажми, таркибий тузилиши, улар билан таъминланиш ва улардан фойдаланишни ифодаловчи кўрсаткичлар қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг моддий асосларини таърифловчи кўрсаткичлар бўлиб ҳисобланади.

3. Ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш жараёнлари ва унинг натижаларини тавсифловчи кўрсаткичлар:

Учинчи гуруҳ кўрсаткичларга қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш жараёни ва унга хизмат кўрсатиш натижаларини тавсифловчи кўрсаткичлар киритилади, яъни ўсимликчилик ва чорвачилик ишлаб чиқариш кўрсаткичлари ушбу гуруҳга тўлиқ киритилади.

Ўсимликчилик кўрсаткичларига қишлоқ хўжалик экинларининг экин майдонлари ва уларни таркибий қисмлари кўрсаткичлари, ялпи ҳосил кўрсаткичлари ҳамда қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлиги кўрсаткичлари киритилади.

Чорвачилик кўрсаткичларига чорва моллари ва паррандаларнинг бош сони (турлари бўйича) кўрсаткичлари, чорва моллари ва паррандаларнинг маҳсулоти ва маҳсулдорлик кўрсаткичлари, чорвачилик ва паррандачиликда истеъмол қилинган озуқа сарфлари кўрсаткичлари киритилди.

Ушбу гуруҳ кўрсаткичлари ишлаб чиқарувчиларнинг тоифалари (категориялари) бўйича ўрганилади. Статистика қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида ишлаб чиқарилган маҳсулотларни фермер хўжаликлари ва деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар кўрсаткичларига бўлиб ўрганади.

4. Маҳсулотларни сотиш ва қайта ишлаш фаолиятини тавсифловчи кўрсаткичлар:

Тўртинчи гуруҳ кўрсаткичларга қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи маҳсулотларини сотиш билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлар, қайта ишловчи ва озиқ-овқат саноати фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичлар киритилади.

5. Ташқи иқтисодий фаолият кўрсаткичлари:

Бешинчи гуруҳ кўрсаткичларига, қишлоқ хўжалигининг хориж билан бўладиган иқтисодий алоқалар муносабатлари натижасида юзага келадиган статистик кўрсаткичлар киритилади, яъни қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг муҳим турлари бўйича импорт ва экспортни таърифловчи ташқи савдо алоқалари кўрсаткичлари киритилади.

6. Ишлаб чиқарувчиларнинг молиявий фаолиятини тавсифловчи кўрсаткичлар:

Олтинчи гуруҳ кўрсаткичлар тизимида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи корхоналарининг молиявий фаолиятини таърифловчи кўрсаткичлар ўз ифодасини топади. Яъни корхонанинг тўловга қодирлиги, молиявий мустақиллиги, ўз айланма маблағлари билан таъминланиши дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, маҳсулотларни сотишдан олинган фойда ёки зарар каби кўрсаткичлар молиявий фаолиятни таърифловчи кўрсаткичлар тариқасида шу гуруҳда акс эттирилади.

7. Фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлигини таърифловчи кўрсаткичлар:

Еттинчи гуруҳга қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи ялпи ишлаб чиқариш самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар киритилади, яъни жонли меҳнат сарфи самарадорлиги (меҳнат унумдорлиги, иш вақтидан фойдаланиш), ишлаб чиқариш харажатлари самарадорлиги (рентабеллик, харажатлар қайтими, харажатлар сиғими), асосий ишлаб чиқариш фондларидан фойдаланиш самарадорлиги (фонд сиғими, фонд қайтими) иқтисодий самарадорликни ифодаловчи кўрсаткичлар бўлиб ҳисобланади ва улар шу гуруҳда акс эттирилади.

8. Қишлоқ аҳолисининг яшаш ва меҳнат шароитларини тавсифловчи кўрсаткичлар:

Саккизинчи гуруҳ кўрсаткичларига қишлоқ аҳолисининг меҳнат қилиш ва яшаш шароитларини ифодаловчи кўрсаткичлар киритилади. Буларни ўз навбатида икки гуруҳга бўлиб ўрганиш мумкин:

1) Қишлоқнинг ижтимоий тараққиётини ифодаловчи кўрсаткичлар. Буларга қуйидаги кўрсаткичлар киради: аҳолининг уй-жой билан таъминланиш кўрсаткичлари; қишлоқ аҳолисининг маданий, маориф, соғлиқни сақлаш муассасалари билан таъминланиши кўрсаткичлари; замонавий алоқа воситалари (телевизор, телефон, радио ва бошқалар) билан таъминланиш кўрсаткичлари;

2) Қишлоқ аҳолисининг яшаш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар. Буларга қуйидагилар киради: аҳолининг номинал ва реал даромадлари кўрсаткичлари; аҳолининг жамғармалари кўрсаткичлари; қишлоқ аҳолисининг ҳар хил эҳтижётларга сарф бўлган харажатлар кўрсаткичлари; озиқ-овқат товарларининг жон бошига истеъмоли даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар, узоқ муддатга хизмат қилувчи буюмлар билан аҳолининг таъминланиш кўрсаткичлари (автомашина, телевизор, кир ювувчи машина, соатлар каби буюмлар билан таъминланиш кўрсаткичлари)²⁹.

Юқоридаги гуруҳларда қайд қилинган кўрсаткичлар кузатиш бирлиги асосида ҳар хил даражада ҳисобланади. Масалан, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғининг ишлаб чиқарувчиларининг кўрсаткичлари, деҳқончилик ва чорвачилик тармоқларининг кўрсаткичлари, ўсимликчилик ва чорвачиликнинг алоҳида соҳаларининг кўрсаткичлари тариқасида ҳамда мамлакат ва регионлар қишлоқ хўжалигининг жамловчи кўрсаткичлари тариқасида ҳисобланади.

2.1-жадвал

Сирдарё вилояти Оқолтин тумани фермер хўжаликларида донли экинлар майдони ва ҳосилдорлиги ҳақида маълумотлар берилган³⁰

№	Экин турлари	2020 йил		2021 йил	
		майдони, га	ҳосилдорлик, ц/га	майдони, га	ҳосилдорлик, ц/га
		M_0	X_0	M_1	X_1
1.	Бугдой	14500	23,0	12180	24,0
2.	Арпа	250	20,0	320	20,0
3.	Шоли	180	20,0	250	20,0
4.	Макка дон учун	520	60,0	567	65,0
	Жами	15450	24,2	13317	25,6

Бир турдаги экинлар ялпи ҳосили ва ўртача ҳосилдорлиги даражасига экин майдони таркиби ва ҳосилдорлиги ўзгариши таъсир қилади. Бу таъсирни аниқлашда иқтисодий индекс усулидан фойдаланилади. Маълумки, ялпи ҳосил, экин майдони таркиби ва ҳосилдорликни умумий индекси бир турдаги экин турлари бўйича ҳисобланади.

²⁹ Mamatqulov B.X., Utanov B.Q. Qishloq xo'jaligi statistikasi - (darslik) -T.: TDIU, 2019 – 242 bet.

³⁰ Сирдарё вилояти Оқолтин тумани ҳокимияти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Донли экинлар майдони ва ҳосилдорлиги ҳақида маълумотлар берилган. Донли экинларни ҳосил ва ҳосилдорлиги ўзгариши ҳақидаги маълумотларни таҳлил этишда иқтисодий индекс усулидан фойдаланамиз.

Биринчи навбатда, ҳосилдорликнинг алоҳида индексини ҳисоблашимиз керак. Бунинг учун ҳар бир экин тури бўйича ҳосилдорликни ўзгаришини қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаймиз:

$$1. \text{ Буғдой} \quad i = \frac{X_1}{X_0} = \frac{24}{23} = 1,043 \text{ ёки } 104,3\%$$

$$2. \text{ Арпа} \quad i = \frac{X_1}{X_0} = \frac{20}{20} = 1,000 \text{ ёки } 100,0\%$$

$$3. \text{ Шоли} \quad i = \frac{X_1}{X_0} = \frac{20}{20} = 1,000 \text{ ёки } 100,0\%$$

$$4. \text{ Макка дон учун} \quad i = \frac{X_1}{X_0} = \frac{65}{60} = 1,083 \text{ ёки } 108,3\%$$

Иккинчидан, ўртача ҳосилдорлик индексини ҳисоблаш учун қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$I = \frac{\bar{X}_1}{\bar{X}_0} = \frac{\sum X_1 M_1}{\sum M_1} : \frac{\sum X_0 M_0}{\sum M_0}$$

$$I_x = \frac{\bar{X}_1}{\bar{X}_0} = \frac{\sum X_1 M_1}{\sum M_1} : \frac{\sum X_0 M_0}{\sum M_0} = \frac{12180 \times 24,0 + 320 \times 20,0 + 250 \times 20,0 + 567 \times 65,0}{12180 + 320 + 250 + 567} : \frac{14500 \times 23,0 + 250 \times 20,0 + 180 \times 20,0 + 520 \times 60,0}{14500 + 250 + 180 + 520} = \frac{340575}{13317} : \frac{373300}{15450} = 1,058 \text{ ёки } 105,8\%$$

Демак, 2021 йилда 2020 йилга нисбатан донли экинлар ўртача ҳосилдорлиги 5,8 %га ошган.

Учинчидан, ўртача ҳосилдорликни мутлақ ўзгаришини ҳисоблашда қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$\Delta_{\bar{X}} = \bar{X}_1 - \bar{X}_0 = 25,57 - 24,16 = 1,41 \text{ ц/га}$$

Демак, 2021 йилда 2020 йилга нисбатан донли экинлар ўртача ҳосилдорлиги 1,41 ц/га ошган.

Шу жумладан:

а) Ўртача ҳосилдорликни ҳосилдорлик ўзгариши ҳисобига ўзгаришини қуйидаги формула билан аниқлаймиз:

$$\Delta_{\bar{X}} = \frac{\sum X_1 M_1}{\sum M_1} - \frac{\sum X_0 M_0}{\sum M_0} = \frac{340575}{13317} - \frac{12180 \times 23,0 + 320 \times 20,0 + 250 \times 20,0 + 567 \times 60,0}{15450} = 25,57 - 21,07 = 4,5 \text{ ц/га}$$

Демак, донли экинлар ўртача ҳосилдорлиги ҳосилдорлик ўзгариши ҳисобига 1,12 ц/га ошган.

б) Ўртача ҳосилдорликни экин майдонлари таркиби ўзгариши ҳисобига ўзгаришини қуйидаги формула билан аниқлаймиз:

$$\Delta_{\text{э.т.}} = \frac{\sum M_1 X_0}{\sum M_1} - \frac{\sum M_0 X_0}{\sum M_0} =$$

$$\Delta_{\text{э.т.}} = \frac{\sum X_0 M_1}{\sum M_0} - \frac{\sum X_0 M_0}{\sum M_0} = \frac{325560}{15450} - \frac{373300}{15450} = 21,07 - 24,16 = -3,09 \text{ ц/га}$$

Демак, донли экинлар экин майдонлари таркиби ўзгариши ҳисобига 3,09 ц/га ошган.

Тўртинчидан, ялпи ҳосилнинг умумий индексини қуйидаги формуладан фойдаланиб ҳисоблаймиз:

$$I_{\text{я.х.}} = \frac{\sum M_1 X_1}{\sum M_0 X_0} = \frac{340575}{373300} = 0,912 \text{ ёки } 91,2 \%$$

а) Ўртача ҳосилдорликнинг умумий индексини ҳисоблаш учун қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$I_x = \frac{\sum M_1 X_1}{\sum M_0 X_1} = \frac{12180 \times 24 + 320 \times 20 + 250 \times 20 + 567 \times 65}{14500 \times 24 + 250 \times 20 + 180 \times 20 + 520 \times 65} = \frac{340575}{390400} = 0,872 \text{ ёки } 87,2 \%$$

Демак, донли экинлар ялпи ҳосили ўртача ҳосилдорлик ўзгариш ҳисобига 12,8 %га камайган.

Бешинчидан, ялпи ҳосилнинг мутлақ ўзгаришини қуйидаги формуладан фойдаланиб ҳисоблаймиз:

$$\Delta_{\text{я.х.}} = \sum X_1 M_1 - \sum X_0 M_0 = 340575 - 373300 = -32725 \text{ центнер}$$

Шу жумладан:

а) Ялпи ҳосилни ҳосилдорлик ўзгариши ҳисобига ўзгаришини аниқлашда қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$\Delta_{\text{я.х.х.}} = \sum X_1 M_1 - \sum X_0 M_1 = 340575 - 325560 = 15015 \text{ центнер}$$

б) Ялпи ҳосилни экин майдони таркиби ўзгариши ҳисобига ўзгаришини аниқлашда қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$\Delta_{\text{я.х.м.}} = \sum X_0 M_1 - \sum X_0 M_0 = 325560 - 373300 = -47740 \text{ центнер}$$

в) Ялпи ҳосилни ҳосилдорлик ва экин майдони таркиби ўзгариши ҳисобига ўзгаришини аниқлашда қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$\Delta_{\text{ялп}} = \Delta_{\text{ялпх}} + \Delta_{\text{ялпм}} = 15015 - 47740 = -32725 \text{ центнер}$$

Ҳисобланган кўрсаткичлар асосида хўжаликда 2021 йили 2020 йилига нисбатан дон ишлаб чиқаришда маълум ўзгаришлар бўлган. Ҳосилдорлик бугдойда 4,3 % ёки ҳар гектарига 1 центнердан, макка дони 8,3 %га ёки ҳар гектаридан 5 центнердан ошган, арпа ва шоли ўртача ҳосилдорлигида ўзгариш бўлмаган.

Хўжаликда экилган донли экинларни умумий ҳосилдорлиги 1,41 ц/га ошган, ўртача ҳосилдорлик индекси 5,8 %га ошган. Бу ошишни омиллари қуйидагилар: ҳосилдорликни ўзгариши ҳисобига ўртача ҳосилдорлик 4,5 ц/га ошган, экин майдони таркиби ўзгариши ҳисобига ўртача ҳосилдорлик 3,09 ц/га камайган. Натижада ўртача ҳосилдорликни умумий мутлақ ўзгариши 4,5 ц/га-3,09 ц/га=1,41 ц/га бўлган.

Хўжаликда йиғиб олинган ялпи ҳосил 8,8 %га ёки -32725 центнерга камайган. Ялпи ҳосилни камайиш омиллари қуйидагилар: ҳосилдорликни ўзгариши ҳисобига ялпи ҳосил 15015 центнерга ошган, экин майдони таркибини ўзгариши ҳисобига ялпи ҳосил - 47740 центнерга камайган. Натижада ялпи ҳосил (15015 центнер -47740 центнер) 32725 центнерга камайган.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида кичик фермерлик субъектлари саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ошиб бормоқда. Бунинг асосий сабаби саноат маҳсулотларига бўлган талабнинг ортиб бориши билан белгиланади. Бу эса фермер хўжаликларида ялпи ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши прогноз даражаларини аниқлашни тақозо этади.

Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажми прогнозини тренд тенгламаси орқали аниқлаймиз.

“Қатор даражалари ўртасидаги мутлоқ фарқлар (мутлоқ ўсишлар) деярлик ўзгармас миқдор (константа) бўлса ёки бир-биридан жуда кам

тафовутланса, яъни даражалар арифметик прогрессия ёки унга яқин шаклда ўзгарса, уларни вақтини тўғри чизиқли функцияси деб қараш мумкин, яъни:

$$Y_t = a_0 + a_1 t$$

Бу аниқланаётган тўғри чизиқнинг a_0 ва a_1 параметрлари (тенглама номаълум ҳадлари) кичик квадрат усули ёрдамида нормал тенгламалар тизимини тузиб ечиш йўли билан аниқланади:

$$Na_0 + a_1 \sum t = \sum Y$$

$$a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 = \sum Yt$$

Бу ерда: Y – берилган қатор даражалари; N – уларнинг сони; t – даврнинг тартиб сони.

$$\begin{cases} Na_0 = \sum Y \\ a_1 \sum t^2 = \sum Yt \end{cases}$$

$$\text{Бундан: } a_0 = \frac{\sum Y}{N} = \bar{Y} \quad \text{ва} \quad a_1 = \frac{\sum Yt}{\sum t^2} \text{ „}^{31}$$

2.2-жадвал

Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш ҳажми ва прогноз даражаси³²

Йиллар	Фермер хўжаликлари ялпи маҳсулоти, (таққослама баҳоларда) млн. сўм, (Y)	Шартли йиллар, t	t ²	Yt	Y _t	Йиллар прогноз	t	Фермер хўжаликлар и ялпи маҳсулоти, млн. сўм, (Y)
2009	148936.0	-6	36	-893616	41391,06154	2022	7	2123268,362
2010	178182.7	-5	25	-890913,5	201535,4692	2023	8	2283412,77
2011	235773.9	-4	16	-943095,6	361679,8769	2024	9	2443557,177
2012	459079.9	-3	9	-1377239,7	521824,2846	2025	10	2603701,585
2013	700163.6	-2	4	-1400327,2	681968,6923	2026	11	2763845,993
2014	894889.7	-1	1	-894889,7	842113,1			
2015	968571.8	0	0	0	1002257,508			
2016	1106042.6	1	1	1106042,6	1162401,915			
2017	1387713.9	2	4	2775427,8	1322546,323			
2018	1562828.6	3	9	4688485,8	1482690,731			
2019	1861745.4	4	16	7446981,6	1642835,138			
2020	1623090.9	5	25	8115454,5	1802979,546			
2021	1902328.6	6	36	11413971,6	1963123,954			
Жами	13029347,6	0	182	29146282,2	13029347,6			

³¹ Statistika: darslik// Shodiyev X va Xabibullayev I. – Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019.-454 б.

³² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2009-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Жадвал маълумотларининг таҳлили натижасидан шу маълум бўлдики, ахборот базаси сифатида Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш ҳажми 2009-2021 йиллардаги статистик ҳисоботлар маълумотлари, ўтказилган аниқ социологик тадқиқотлар натижаларидан фойдаланилди. 2026 йилда Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш ҳажми 2763846,0 млн. сўмни ташкил этиши кутилмоқда (2.2-жадвал).

Хулоса қилиб айтганда, республикаимиз фермер хўжаликларининг бундай кўрсаткичларга эришиши фермерлик фаоллиги орқали амалга ошади.

Биобарин, ишлаб чиқариш инфратузилмаси субъектлари сонининг ўзгариш динамикаси ўрганилганда уларнинг сони қишлоқ хўжалик корхоналарини тегишли хизмат турларига бўлган талабини тўлақонли қондириш имконини бермаслиги тўғрисидаги хулоса чиқаришга асос бўлди.

Амалиёт натижаларининг кўрсатишича, бугунги фермер хўжаликларида техника воситалари тақчиллиги, техникавий хизматларга бўлган талабнинг юқорилиги, ушбу турдаги хизматларни кўрсатувчи корхоналар монопол мавқеини сақланиб қолиши, қишлоқ хўжалиги ялпи ишлаб чиқарувчилари томонидан етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари таннархи таркибида мазкур хизматларга қилинаётган харажатлар салмоғи юқори бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида: “Аввало, фермер ва деҳқонларнинг ердан манфаатдорлигини ошириш керак. Манфаатдорлик ва адолат бўлган жойда албатта ўзгариш ва ўсиш бўлади”³³ - деб таъкидлаганлари бежиз эмас.

Сирдарё вилоятида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги тармоғида маҳсулот (хизмат)ларнинг етиштиришни тақозо этмоқда.

³³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//”Халқ сўзи” газетаси, 30 декабрь 2020 йил № 275–276 (7746–7747).

Ўтказилган илмий-тадқиқот жараёнларидаги илмий-назарий изланишларга қарамасдан, айнан бугунги иқтисодийни модернизация қилиш шароитида Ўзбекистон Республикаси ҳудудлар кесимида фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни статистик таҳлилига қаратилган масалалар тизимли ёритиб берилмаган, шу билан бирга айрим ҳудудларнинг хусусиятлари ўрганилиши билан чекланган.

Тадқиқот жараёнида мураккаб ва нисбий миқдорлар, ўртача миқдорлар, статистик жадвал ва графиклар, иқтисодий индекслар каби усулларида кенг фойдаланилган. Бугунги кунда мамлакатимизнинг фермер хўжаликларида маҳсулот етиштиришни диверсификация қилиш, уларни энг замонавий, илғор техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, инновация жараёнларини такомиллаштириш, илм-фан, техника соҳаларида янги ишланмаларни яратиш ва жорий қилиш, уларнинг ҳуқуқий ва иқтисодий механизмларини замон талаблари асосида ташкил қилишга катта аҳамият қаратилмоқда.

Сирдарё вилоятининг умумий ер майдони 427,6 минг гектарни, шундан суғориладиган ерлар 286,9 минг гектарни, шу жумладан, суғориладиган экин ерлари 250,9 минг гектарни ташкил этган.

Сирдарё вилояти ҳудудида, асосан, суғориладиган ўтлоқи, бўз-ўтлоқи, ўтлоқи - бўз тупроқлар кенг тарқалган. Вилоятда суғориладиган тупроқлари механик таркиби бўйича тузилиш қуйидагича: лойли -1,9 фоиз, оғир қумоқли -11,7 фоиз, ўрта қумоқли -49,6 фоиз, енгил қумоқли -30,0 фоиз, қумлоқли тупроқлар эса - 6,2 фоиз ва қумли 0,6 фоизни ташкил этади.

Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари ер майдонлари 2001 йилда 64824 гектарни ташкил этган бўлса, 2019 йилда 152958 гектарни ташкил этган. Вилоят бўйича суғориладиган қишлоқ хўжалик ерларининг 12,4 фоизи шўрланмаган (ювилган), 41,2 фоизи кучсиз шўрланган, 39,2 фоизи ўртача шўрланган, 5,3 фоизи кучли шўрланган ва 1,9 фоизи жуда кучли шўрланган тупроқлар ҳисобланади.

Бу кўрсаткич “Ховос туманида – 64,7 %, Мирзаободда – 56,8 %, Ок олтинда – 44 %, Боёвутда – 37,4 %, Сардобада – 26,7 %, Сайхунободда – 10,3 %, Гулистонда – 6,3 % ва Сирдарёда – 3,9 %ни ташкил этади”³⁴.

Ўзбекистон Республикаси статистика амалиётида ҳосилдорлик даражаси, ялпи ҳосил миқдори ва ялпи ҳосил қиймати, ўсимликчилик маҳсулотлари қийматларининг ўзгаришини таҳлил этишда индекслардан фойдаланилади. Таққослаш асоси сифатида олинган кўрсаткичга қараб индекслар – ўтган давр, режа кўрсаткичига, бошқа хўжалик ёки туман даражасига нисбатан ўзгаришларни акс эттиради.

Алоҳида экин тури ҳосилдорлигининг ўзгариши, ҳосилдорлик индекси ёрдамида қуйидаги формула билан аниқланади:

$$i = \frac{X_1}{X_0},$$

Ялпи ҳосилнинг ўзгариши эса қуйидаги формула билан аниқланади:

$$I_{як} = \frac{M_1 X_1}{M_0 X_0}$$

бу ерда: M_0, X_0 – 2020 йилидаги экин майдони ва ҳосилдорлик;

M_1, X_1 – 2021 йилдаги экин майдони ва ҳосилдорлик.

Бир турдаги экинлар ёки хўжаликлар бўйича ўртача ҳосилдорлик даражаларини таққослаш учун ўртача ҳосилдорлик индекси $i_{\gamma} = \frac{\bar{X}_1}{\bar{X}_0}$

ҳисобланади:

$$\text{бу ерда: } \bar{X}_1 = \frac{\sum M_1 X_1}{\sum M_1}; \bar{X}_0 = \frac{\sum M_0 X_0}{\sum M_0}$$

“Ялпи ҳосил режасининг бажарилиши ёки уни динамикасининг ўзгаришини таҳлил этиш учун аввало 2021 даврининг (йилининг) ҳақиқий даражасини режада кўрсатилган ёки ўтган даврнинг ҳақиқий даражасига солиштириб мутлоқ ва нисбий ўзгаришлари, сўнгра ялпи ҳосилнинг

³⁴ Сирдарё вилояти статистика бошқармасининг тегишли йиллар бўйича статистик ахборотномаси маълумотлари.

ўзгаришига омилларнинг таъсири аниқланиб, мавжуд резервлар кўрсатилади”³⁵.

Экин турлари ва бир хил турдаги экинларнинг гуруҳлари бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш (ялпи ҳосил) 2020 йилга нисбатан бажарилиши ва маҳсулот етиштириш динамикасининг ўзгариши бевосита икки омил таъсири остида юзага келади:

1. Экин майдони миқдорининг ўзгариши (экстенсив омил) ҳисобига;
2. Ҳосилдорлик даражасининг ўзгариши (интенсив омил) ҳисобига.

Қайд этилган омиллар ҳисобига пахта ялпи ҳосили ўзгаришининг статистик таҳлилини индекс усулидан фойдаланиб, қуйида келтирилган 2.3-жадвал маълумотлари асосида кўриб чиқамиз.

2.3-жадвал

Сирдарё вилояти фермер хўжаликларида етиштирилган пахта ялпи ҳосили динамикаси³⁶

№	Кўрсаткичлар	2020 йил	2021 йил	2021 йил 2020 йилга нисбатан ўзгариши	
				(+,-)	%
1.	Экин майдони, га	67827	46328	-21499	68,30
2.	Ҳосилдорлиги, ц/га	19,2	23,9	4,7	124,48
3.	Пахта ялпи ҳосили, ц	1302278,4	1107239,2	-195039	85,02

2.3-жадвалда келтирилган маълумотлар асосида пахта ялпи ҳосили динамикаси таҳлилининг индекс усули асосида кўриб чиқамиз. Бунинг учун пахта ялпи ҳосили, экин майдони ва ҳосилдорлик индексларини ҳисоблаб олиш зарур.

Ялпи ҳосил индексини аниқлаш учун 2021 йилдаги ялпи ҳосилни (M_1X_1) 2020 йилдаги ялпи ҳосилга (M_0X_0) бўлиш керак:

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 9 январдаги “Фермер хўжаликлари ва бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари ер майдонларини мақбуллаштириш ҳамда қишлоқ хўжалиги экин ерларидан самарали фойдаланишга доир қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги 14-сонли қарори.

³⁶ Сирдарё вилояти статистика бошқармасининг маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

$$I_{я.х} = \frac{M_1 X_1}{M_0 X_0} = \frac{46328 \cdot 23,9}{67827 \cdot 19,2} = \frac{1107239,2}{1302278,4} = 0,8502 \text{ ёки } 85,02\%$$

Бунда, M_1, M_0 - 2019 ва 2018 йилларидаги экин майдони (мос ҳолда);

X_1, X_0 - мос ҳолда 2021 ва 2020 йилларидаги ҳосилдорлик кўрсаткичлари.

Пахта ялпи ҳосили 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 195039 центнерга (1107239,2 – 1302278,4 = -195039 центнерга) ёки 14,98 %га камайган. Ушбу ўзгариш икки омил ҳисобига юзага келган. Ушбу омилларнинг таъсирини аниқлаш учун экин майдони ва ҳосилдорлик индексларидан фойдаланамиз.

Пахта экин майдони индексини қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаймиз:

$$I_m = \frac{M_1 X_0}{M_0 X_0} = \frac{46328 \cdot 19,2}{67827 \cdot 19,2} = \frac{889497,6}{1302278,4} = 0,6830 \text{ ёки } 68,3\%$$

Демак, экин майдони 2021 йилда 21499 гектарга ($M_1 - M_0 = 46328 - 67827$) ёки 31,7 %га камайган. Натижада экин майдонининг 21499 гектарга камайиши туфайли ялпи ҳосил 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 2480 центнерга (34720 – 37200 = - 2480 ц.) камайган.

Пахта ҳосилдорлиги индексини қуйидаги формула ёрдамида аниқлаймиз:

$$I_x = \frac{M_1 X_1}{M_1 X_0} = \frac{1120 \cdot 34}{1120 \cdot 31} = \frac{38080}{34720} = 1,097 \text{ ёки } 109,7\%$$

Демак, пахта ҳосилдорлиги 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 3 центнерга ($X_1 - X_0 = 34 - 31$) ёки 9,7 %га ошган, натижада ялпи ҳосил 3360 ц (38080 - 34720 = +3360 ц.) га кўпайган.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, ялпи ҳосилнинг ўзгаришига биринчи омил ижобий, иккинчи (асосий) омил эса салбий таъсир этиб, натижада ялпи ҳосил -195039 центнерга камайган.

Сирдарё вилоятининг тупроқ-иқлим шароитлари ва етиштирилаётган бошоқли дон экинлари навларининг биологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда экиш меъёр ва муддатлари, озиклантириш режими, сув ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминловчи ғалла етиштиришда

Ўтказиладиган агротехник тадбирларни ўз ичига олади. Унда навларни жойлаштириш, ерни ва уруғни экишга тайёрлаш, экиш, озиклантириш, суғориш, бегона ўт, касаллик ва зараркунандаларга қарши кураш, уруғлик майдонларини апробация кўригига тайёрлаш ва ўтказиш ҳамда ҳосилни йиғиб олиш тадбирлари амалга оширилади.

Энди, бир хил турдаги экинларнинг гуруҳлари бўйича ялпи ҳосил ва ҳосилдорликнинг статистик таҳлилини индекс усулидан фойдаланиб амалга оширамиз. Бир гуруҳ ичидаги экинларнинг ялпи ҳосили, ҳар қандай қишлоқ хўжалик экиннинг ялпи ҳосили каби бевосита экин майдонларининг миқдори ва унинг ўртача ҳосилдорлигининг даражасига қараб аниқланади.

Бир гуруҳ ичидаги экинлар ўртача ҳосилдорлигининг даражаси ўз навбатида ҳар бир экин турининг ҳосилдорлиги ва экин майдони таркибига боғлиқ бўлади.

Монографик тадқиқот сифатида Сирдарё вилояти Оқолтин тумани фермер хўжаликларида донли экинлар гуруҳи мисолида ялпи ҳосил динамикаси таҳлилини кўриб чиқамиз.

2.4-жадвал

Сирдарё вилояти Оқолтин тумани фермер хўжаликларида донли экинларнинг экин майдони, ҳосилдорлиги ва ялпи ҳосили динамикаси³⁷

Экинлар	Экин майдони, га		Ҳосилдорлиги ц/га		Ялпи ҳосил, ц		Шартли ялпи ҳосил $M_1 X_0$	Экин майдони салмоғи, %	
	2020 йили (M_0)	2021 йил (M_1)	2020 йил (X_0)	2021 йил (X_1)	2020 йил $(M_0 X_0)$	2021 йил $(M_1 X_1)$		2020 йил (M_0)	2021 йил (M_1)
Буғдой	14500	12180	23	24	333500	292320	280140	93,9	91,5
Арпа	250	320	20	20	5000	6400	6400	1,6	2,4
Шоли	180	250	20	20	3600	5000	5000	1,2	1,9
Макка дон учун	520	567	60	65	31200	36855	34020	3,4	4,3
ЖАМИ:	15450	13317	24,2	25,6	373300	340575	325560	100,0	100,0

³⁷ Сирдарё вилояти Оқолтин тумани статистика бўлимининг 2020-2021 йиллик маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

2.4-жадвал маълумотлари асосида донли экинлар ялпи ҳосили индексини қуйидаги формуладан фойдаланиб аниқлаймиз:

$$I_{яx} = \frac{\sum M_1 X_1}{\sum M_0 X_0} = \frac{340575}{373300} = 0,912 \text{ ёки } 91,2\% ;$$

2021 йилдаги донли экинларнинг ялпи ҳосили 2020 йилга нисбатан 8,8 %га ёки 32725 ц.га камайган.

Ялпи ҳосилнинг мутлоқ ўзгаришини аниқлаш учун формуланинг суръатидаги кўрсаткичдан махраждаги кўрсаткич айириб ташланади:

$$\Delta_{яx} = \sum M_1 X_1 - \sum M_0 X_0 = 340575 - 373300 = -32725 \text{ ц.}$$

Ялпи ҳосилнинг ўзгаришига экинлар экин майдони билан ўртача ҳосилдорлигининг таъсирини аниқлаймиз.

Ўртача ҳосилдорлик индексини аниқлаш учун 2021 йилдаги ўртача ҳосилдорликни 2018 йилдаги ўртача ҳосилдорликка бўлинади:

$$I_x = \frac{\bar{X}_1}{\bar{X}_0} = \frac{\sum M_1 X_1}{\sum M_1} : \frac{\sum M_0 X_0}{\sum M_0} = \frac{340575}{13317} : \frac{373300}{15450} = 25,6 : 24,2 = 1,058 \text{ ёки } 105,8\% .$$

Демак, ўртача ҳосилдорликнинг ошиши ҳисобига донли экинлар ялпи ҳосили 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 5,8 %га (105,8-100 = +5,8 %) кўпайган.

“Бир турдаги экинлар ялпи ҳосили ва ўртача ҳосилдорлиги даражасига экин майдони таркиби ва ҳосилдорлиги ўзгариши таъсир қилади. Бу таъсирни аниқлашда иқтисодий индекс усулидан фойдаланилади. Маълумки, ялпи ҳосил, экин майдони таркиби ва ҳосилдорликни умумий индекси бир турдаги экин турлари бўйича ҳисобланади”³⁸.

Ўртача ҳосилдорлик индексини ҳисоблаш формуласидан кўриниб турибдики, ўртача ҳосилдорликнинг ўзгариши икки омил ҳисобига юзага келади:

1. Экин майдонлари таркибининг ўзгариши ҳисобига;
2. Ҳар бир экин тури ҳосилдорлигининг ўзгариши ҳисобига.

³⁸ Mamatqulov B.X., Utanov B.Q. Qishloq xo‘jaligi statistikasi - (darslik) - T.: TDIU, 2019 – 242 bet.

Демак, ялпи ҳосил ўзгариши эса уч омил ҳисобига содир бўлади, яъни:

1. Экин майдонлари миқдорининг ўзгариши;
2. Экин майдонлари таркибининг ўзгариши;
3. Ҳар бир экин тури ҳосилдорлигининг ўзгариши ҳисобига ялпи ҳосил миқдорининг ўзгариши.

Ушбу омилларнинг ялпи ҳосил динамикасини ўзгаришига таъсирини аниқлаш учун уларнинг индексларидан фойдаланилади.

Ҳар бир экин майдонлари миқдорининг ўзгариши таъсирини аниқлаш учун доимий таркибдаги ҳосилдорлик индекси формуласи қўлланилади:

$$I_x = \frac{\sum M_1 X_1}{\sum M_0 X_1} = \frac{12180 \times 24 + 320 \times 20 + 250 \times 20 + 567 \times 65}{14500 \times 24 + 250 \times 20 + 180 \times 20 + 520 \times 65} = \frac{340575}{390400} = 0,872 \text{ ёки } 87,2 \%$$

Ялпи ҳосилнинг ҳосилдорлик ҳисобига мутлоқ ўзгаришини билиш учун, 2021 йилдаги ялпи ҳосил ($\sum M_1 X_1$)дан шартли ялпи ҳосил ($\sum M_1 X_0$) миқдори айрилади.

Шартли ялпи ҳосил деганда, 2021 йилдаги экин майдонларининг ҳар бир гектаридан 2020 йилдаги ҳосилдорлик даражаси бўйича маҳсулот етиштирилганда 2021 йилда қўлга киритилиши мумкин бўлган умумий маҳсулот миқдори тушунилади.

$$\Delta_x = \sum M_1 X_1 - \sum M_1 X_0 = 340575 - 325560 = 15015 \text{ центнер.}$$

Донли экинлар ҳосилдорлигининг ошиши туфайли уларнинг ялпи ҳосили 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 15015 ц.га ёки 12,8 %га камайган.

Экин майдонининг ўзгариши туфайли ялпи ҳосилнинг ошиши ёки камайиши экин майдонлари таркиби индекси формуласи ёрдамида аниқланади:

$$I_{эт} = \frac{\sum M_1 X_0}{\sum M_1} \cdot \frac{\sum M_0 X_0}{\sum M_0}$$

бунда, M^1_0 , M^1_1 - 2020 ва 2021 йилларидаги экин майдонларининг салмоғи, % ҳисобида.

Юқорида маълумотлар асосида экин майдонлари таркиби индекси тенг бўлади:

$$I_{\text{э.т.}} = \frac{\sum X_0 M_1}{\sum M_0} : \frac{\sum X_0 M_0}{\sum M_0} = \frac{325560}{15450} : \frac{373300}{15450} = 21,07 : 24,16 = 0,872 \text{ ёки } 87,2 \%$$

Ялпи ҳосил экин майдонлари таркибининг ўзгариши ҳисобига 12,8 %га камайган.

$$\Delta_{\text{яхш}} = \sum X_0 M_1 - \sum X_0 M_0 = 325560 - 373300 = -47740 \text{ центнер}$$

Бу кўрсаткич экин майдонлари миқдорининг таъсири остида ялпи ҳосилнинг ўзгаришини билдиради.

Ўзбекистон Ресубликаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 9 январдаги “Фермер хўжаликлари ва бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари ер майдонларини мақбуллаштириш ҳамда қишлоқ хўжалиги экин ерларидан самарали фойдаланишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 14-сонли қарори қабул қилинди³⁹.

Ушбу қарор асосида Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда мавжуд фермер хўжаликлари ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналарининг ер майдонларини мақбуллаштириш бўйича бир қанча ишлар амалга оширилди.

Савол туғилади, қандай қилиб бу омилнинг ялпи ҳосилга таъсирини аниқлаш мумкин? Бунинг учун яна бир қайта ҳисобланган шартли ялпи ҳосил кўрсаткичини топиб олиш керак, яъни 2021 йилдаги умумий экин майдонини 2020 йилдаги ўрта ҳосилдорлик даражасига кўпайтирилади. ($\bar{X}_0 \Sigma M_1$).

Сўнгра, бу кўрсаткични биринчи келтирилган шартли ялпи ҳосил билан солиштириб, экин майдонлари таркибининг таъсири аниқланади:

$$\Delta_{\text{э.т.}} = \Sigma X_0 M_1 - \bar{X}_0 \Sigma M_1 = 325560 - 24,2 \cdot 13317 = 325560 - 322271 = +3289 \text{ ц.}$$

Демак, экин майдонлари таркибининг яхшиланиши туфайли дон экинларининг ялпи ҳосили ўтган йилга нисбатан 3289 центнерга ошган.

Экин майдонининг ялпи ҳосил ўзгаришига таъсирини аниқлаш учун экин майдони индекси формуласидан фойдаланилади:

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармони.

$$I_{ЭМ} = \frac{\Sigma M_1}{\Sigma M_0} = \frac{13317}{15450} = 0,862 \text{ ёки } 86,2 \%$$

Демак, экин майдонининг камайиши туфайли ялпи ҳосил ўтган йилга нисбатан 3,6 % камайган.

Шундай қилиб, 2021 йилдаги ялпи ҳосил 2020 йилга нисбатан 32725 центнерга камайди, шу жумладан:

- 1) экин турлари ҳосилдорлигининг ошиши натижасида 15015 центнерга кўпайган;
- 2) экин майдонларининг таркибини яхшиланиши туфайли 47740 центнерга камайган.

Статистика амалиётида фермер хўжаликлари ялпи ҳосил динамикасини таҳлил этишга катта аҳамият берилади. Чунки турли экинларнинг йиллар бўйича ҳосилдорлик даражасини ўрганиш, уларнинг тараққиёт қонунини юқори ҳосилдорлик ва кам ҳосилдорлик даврларини аниқлаш, йиллар бўйича табиий иқлим шароитлари таъсирида ҳосилдорлик даражасини тасодифий ўзгаришларини таҳлил қилиш имконини яратади. Одатда ҳосилдорлик динамикасини ўрганишда унинг йиллик ўртача миқдори олинади.

Сирдарё вилояти фермер хўжаликларида маҳсулот етиштиришга таъсир этувчи омилларни индекс таҳлили натижасида қуйидаги хулоса ва таклифларни беришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1. Ҳозирги кунда фермер хўжалигида маҳсулот етиштириш самарадорлик даражасини мукамал аниқлаш учун тўла имконият етарли эмас. Шу сабабли, фермер хўжалигида меҳнат ва моддий харажатлар тўлиқ ҳисобга олинмайди. Шу нуқтаи назардан ҳам фермер хўжалиги ялпи ишлаб чиқариш самарадорлигини бошқа хўжалиklar билан солиштирилганда бир гектар ёки бир балл-гектар ҳисобига олинган маҳсулот кўрсаткичидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

2. Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғининг муҳим шаклларида бири бўлган фермер хўжаликларида ялпи ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг имконияти жуда юқори. Чунки, фермер

хўжалигида мулкка ва якуний даромадга эгалик масалалари тўлиқ ҳал қилинаётганлиги фермерда кўп миқдорда фойда билан ишлашга рағбат кучли бўлмоқда. Натижада жамиятнинг бойлиги бўлган ердан, сувдан ва ишлаб чиқариш захираларидан оқилона фойдаланишга эришилади.

3. Ҳар қандай хўжалик юритиш шакли муайян бир ижтимоий-иқтисодий тизимда вужудга келиши ва ривожланиш жараёнида ташкилий, иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий психологик характеридаги бир қатор омиллар таъсирида шаклланиб, ўзига йўл очиб боради.

2.2. Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолаш

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик тармоғида фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолаш муҳитини тубдан яхшилаш, статистика маълумотларининг сифати ва ишончилигини ошириш бўйича кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. “Расмий статистикани ишлаб чиқариш, тарқатиш ва мувофиқлаштириш мақсадида мамлакатнинг бутун миллий статистика тизими доирасида қўлланиладиган услубий асослар ва бошқарув тамойилларини такомиллаштириш”⁴⁰ миллий статистика тизимини такомиллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган.

2021 йил 11 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Расмий статистика тўғрисида”ги ЎРҚ 707-сонли қонунида “Кўп йиллик статистика дастури умуман миллий статистика тизими учун ишлаб чиқилади ва расмий статистиканинг стратегик ривожланиш йўналишларини белгилайди”⁴¹ деб кўрсатиб ўтилган.

⁴⁰ «Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августдаги ПҚ-4796-сон «Миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори.

⁴¹ Ўзбекистон Республикасининг “Расмий статистика тўғрисида” ги ЎРҚ -707 – сонли қонуни. 2021 йил. 11 август.

Кўп йиллик статистика дастури миллий статистика тизимини ривожлантириш концепциясидан, стратегик мақсадларидан ва устувор йўналишларидан, шунингдек, расмий статистикасини ривожлантиришга доир дастурий чора-тадбирларни амалга ошириш механизмларидан иборатдир”⁴² – деб таъкидлаб ўтилгани бежиз эмас.

Фермер хўжалиги фаолияти самарадорлигини миқдорий баҳолаш орқали нафақат маҳсулотларни етиштириш, балки етиштирилган маҳсулотни қайта ишлаш орқали озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш, бозорни тайёр озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини аниқлаш имкониятини беради.

Бугунги кунда фермер хўжаликларига маҳсулот ишлаб чиқариш ва сервис хизмат кўрсатиш бўйича бошқарув назарияси, ҳамда фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолаш хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимларнинг тадқиқотларда илмий жиҳатдан статистик тадқиқ қилиниб, амалиётда фойдаланиш учун татбиқ этила бошлади.

Муаллиф иқтисодчи олим О.А.Сайдахмедовнинг фикрига кўра “ишлаб чиқариш муҳитида бошқариш фаолиятининг асосий мақсади – бу, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва юқори фойда олишдир. Фойда олиш эса:

- ишлаб чиқариш ходимларидан фойдаланиш самарадорлигига;
- инвестиция самарадорлигига;
- маҳсулот сифати ва унинг рақобатбардошлигига;
- тез ва самарали қарорлар қабул қилинишига;
- янги техника ва технологиянинг жорий қилиниш даражаси каби катор омилларга боғлиқдир”⁴³.

⁴² Ўзбекистон Республикасининг “Расмий статистика тўғрисида” ги ЎРҚ -707 – сонли қонуни. 2021 йил. 11 август.

⁴³ Сайдахмедов О.А. Аграр соҳани бошқаришнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш. “Диссертация”. –Т.: 2012.12 бет.

Муаллиф У.Худойбердиевнинг қайд этишича “Ижтимоий - иқтисодий ходисалар диалектика нуқтаи-назаридан доимо ўзгаришда, ривожланишда ва тараққиётда ҳисобланади. Шунинг учун ҳам статистикада ижтимоий - иқтисодий ходисаларнинг вақт ичида (маълум муддат, давр ичида) ўзгаришини ҳамда бу ўзгаришларнинг умумий қонуниятларини аниқлаш мақсадида, статистиканинг ўзига хос усули бўлган динамика қаторларидан фойдаланади”⁴⁴.

Россиялик иқтисодчи олим Ю.Б. Королёвнинг тадқиқотида кўра “қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ривожлантиришни бошқариш, ишлаб чиқариш жараёнининг самарадорлигини ошириш, ҳосилдорликни ошириш, маҳсулот сифатини ошириш учун онгли равишда тартибга солиниши ҳисобланади”⁴⁵.

Н.М Соатов ва Г.Н. Тиллахўжаеванинг қайд этишича “Сифат кўрсаткичларига асосланган динамика қаторларини таҳлил қилишда назарда тутиш керакки, улар қандай шаклда - тўғри ёки тесқари кўринишда тузилишига қараб, юқорида зикр этилган аналитик кўрсаткичлар, масалан, ўсиш ва қўшимча ўсиш суръатлари турлича мантиқий мазмунга эга бўлади ва бир-бирига баробар бўлмайди. Бу ерда сифат кўрсаткичлари деганда миқдорий қиймати объект (предмет)нинг бирлигига нисбатан ҳисобланадиган ҳодиса меъёри тушунилади. Улар ижтимоий-иқтисодий фаолият натижаларини, яъни мавжуд моддий, молиявий, табиий, меҳнат ресурсларидан фойдаланишни сифат жиҳатидан, самарадорлик нуқтаи назаридан баҳолаш имконини беради”⁴⁶

Х. Шодиев ва И. Хабибуллаевнинг фикрича “Ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнларнинг динамикасини миқдорий баҳолашда қуйидаги статистик кўрсаткичлар қўлланилади: мутлақ ўзгариш; ўзгариш суръати, қўшимча ўзгариш суръати; бир фоиз ўзгаришнинг мутлақ моҳияти. Динамика

⁴⁴ Hudayberdiyev U. Statistika. O‘quv qo‘llanma. // Samarqand, SamISI, 2019, 245 bet.

⁴⁵ Королёв Б.Ю. и др. Менеджмент в АПК. Учебник. Россия.: 2007. 51 стр.

⁴⁶ Soatov N.M., Tillaxo‘jayeva G.N. Statistika. Darslik. T: -TDIU. 2011, 535 bet.

каторлари кўрсаткичларини ҳисоблаш иккита давр даражасини таққослаш натижасида олинади. Одатда, таққосланадиган даража сифатида қаторнинг биринчи ёки ўзидан олдинги йил даражаси қабул қилинади”⁴⁷.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолаш усулига бўлган талаб ортиб бормоқда. Бу эса, ҳодисани ўрганиш учун муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Бу, албатта, олиб борилаётган тадқиқотнинг сифатини оширишга ва у орқали иқтисодий жараёнларни ривожланишига тўсиқ бўлаётган муаммоларни аниқлаб, уни ечими бўйича таклиф ва тавсияларни баён этишга ёрдам беради.

2.5-жадвал

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари томонидан ишлаб чиқарилган асосий турдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари динамикасининг ўзгариши⁴⁸

Кўрсаткичлар	2016 йил		2017 йил		2018 йил		2019 йил		2020 йил		2021 йил	
	тонна	%	тонна	%	тонна	%	тонна	%	тонна	%	тонна	%
Бошоқли дон	6016929	99,7	5160351	85,8	4676893	90,6	5 500 235	117,6	5 375 972	97,7	5 182 149	96,4
шундан, бугдой	5845767	99,4	5045195	86,3	4602030	91,2	5 398 384	117,3	5 244 801	97,2	5 077 811	96,8
Картошка	544006	98,1	429358	78,9	411617	95,9	499 778	121,4	633 484	126,8	762 801	120,4
Сабзавотлар жами	3328824	105,7	2995228	90,0	2637029	88,0	3 179 632	120,6	3 674 293	115,6	3 966 954	108,0
Полиз	1013493	111,7	953431	94,1	673601	70,7	884 576	131,3	1 035 753	117,1	1 165 130	112,5
Мева ва резаворлар жами	1017066	98,6	963208	94,7	1036989	107,7	1 072 628	103,4	1 140 121	106,3	1 202 473	105,5
Узум	815240	101,1	740647	90,9	691993	93,4	683 677	98,8	663 536	97,1	734 485	110,7
Гўшт (тирик вазнда)	62156	106,6	69303	111,5	109487	158,0	125 709	114,8	112 155	89,2	148 988	132,8
Сут	352704	107,4	337681	95,7	397284	117,7	462 038	116,3	519 826	112,5	587 688	113,1
Тухум, минг дона	656728	107,0	695349	105,9	1079434	155,2	1 142 792	105,9	1 048 853	91,8	1 203 738	114,8
Жун	2963	103,2	2190	73,9	2785	127,2	3 241	116,4	3 716	114,7	4 123	111,0
Пилла	24914	101,2	11413	45,8	14283	125,1	15 658	109,6	13 549	86,5	14 020	103,5

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2021 йилда бошоқли дон 5182148 тоннани ташкил этиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 3,6 %га, шу жумладан, бугдой 5077810 тоннани ташкил қилган ҳолда, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 3,2 %га камайган, картошка 762801 тоннани ташкил

⁴⁷ Shodiyev X. va Xabibullayev I. Statistika: darslik//. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2019 -454 bet.

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2016-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

этиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 20,4 %га, сабзавотлар 3966954 тоннани ташкил этган ҳолда, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 8 %га ошган. 2010 йилда бу кўрсаткич 6016927 тоннани ташкил этиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 0,3 %га, шундан буғдой 5845769 тоннани ташкил этган ҳолда 0,6 5 га картошка эса 544005 тонна етиштирилган бўлиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 1,9 %га камайган, сабзавотлар 3328824 тоннани ташкил этган ҳолда, 5,7 %га ошган (2.5-жадвал).

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш динамикасининг ўзгаришини статистик таҳлил қилиш жараёнида бир қатор кўрсаткичлар ҳисобланади:

1. “Мутлақ қўшимча ўсиш ёки камайиш – ҳар қайси кейинги давр даражасидан бошланғич ёки ўзидан олдинги давр даражасини айириш йўли билан аниқланади:

$$\Delta_{i/i-1} = Y_i - Y_{i-1} \quad \Delta_{i/i_0} = Y_i - Y_0 \quad (1)$$

2. Ўсиш ёки камайиш коэффиценти ёки суръати ($K_{ў.к.}$) – ҳар қайси кейинги давр даражаси бошланғич ёки ўзидан олдинги давр даражасига нисбатан қанча мартаба катта ёки кичик эканлигини ёки қанча фоиз ташкил этишини кўрсатади:

$$K_{i/i-1} = Y_i / Y_{i-1}; \quad T_{i/i-1} = Y_i \cdot 100 / Y_{i-1}; \quad K_{i/i_0} = Y_i / Y_0; \quad T_{i/i_0} = Y_i \cdot 100 / Y_0 \quad (2)$$

3. Қўшимча ўсиш (камайиш) суръати (Д) ҳам икки усулда аниқланиши мумкин. Биринчи усулда ҳар бир кейинги давр даражасидан бошланғич давр даражаси айирилиб, 100 га кўпайтирилади ва бошланғич давр даражасига бўлинади:

$$\Delta_{i/i_0} = \frac{\sum (Y_i - Y_0) \cdot 100}{Y_0} \quad (3)$$

Иккинчи усулда ҳар бир кейинги давр даражасидан олдинги давр даражаси айирилиб, 100 га кўпайтирилади ва ўзидан олдинги йил даражасига бўлинади:

$$\Delta_{T_{i/i_0}} = \frac{\sum (Y_i - Y_{i-1}) \cdot 100}{Y_{i-1}} \quad (4)$$

1 %ли қўшимча ўсиш (камайиш)нинг мутлак қиймати – мутлак қўшимча ўсиш қиймати занжирсимон қўшимча ўсиш суръатига бўлинади”⁴⁹.

$$\Delta_{i/i-1} : \Delta_{T_{i/i-1}} \quad (5)$$

Қуйида 2010-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш динамикасининг таҳлилий кўрсаткичларини келтирамиз.

2.6-жадвал

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш динамикасининг ўзгариши⁵⁰

Йиллар	Фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажми, (таққослама баҳоларда) млрд.сўм. сўм. (Y)	Абсолют қўшимча ўсиш, млрд. сўм		Ўсиш суръати, %		Қўшимча ўсиш суръати, %		1 %ли қўшимча ўсиш (ёки камайиш)нинг мутлак моҳияти, млрд. сўм	
		Базисли	Занжирли	Базисли	Занжирли	Базисли	Занжирли	$\frac{[Y_i - y_{i-1}]}{[(Y_i/Y_{i-1}) \times 100] - 100}$	$(Y_{i+1})/100$
		$Y_i - Y_0$	$Y_i - Y_{i-1}$	$(Y_i/Y_0) \times 100$	$(Y_i/Y_{i-1}) \times 100$	$[(Y_i/Y_0) \times 100] - 100$	$[(Y_i/Y_{i-1}) \times 100] - 100$		
2010	54584,073								
2011	57968,285	3384,2124	3384,2125	106,2	106,2	6,2	6,2	545,840729	545,840729
2012	62142,002	7557,9289	4173,7165	113,8	107,2	13,8	7,2	579,682854	579,682854
2013	66243,374	11659,301	4101,3722	121,4	106,6	21,4	6,6	621,420019	621,420019
2014	70416,707	15832,634	4173,3325	129,0	106,3	29,0	6,3	662,433741	662,433741
2015	74712,126	20128,053	4295,4191	136,9	106,1	36,9	6,1	704,167066	704,167066
2016	79418,99	24834,917	4706,8639	145,5	106,3	45,5	6,3	747,121257	747,121257
2017	80213,18	25629,107	794,1899	147,0	101,0	47,0	1,0	794,189896	794,189896
2018	80373,606	25789,533	160,4264	147,2	100,2	47,2	0,2	802,131795	802,131795
2019	83025,935	28441,862	2652,329	152,1	103,3	52,1	3,3	803,736059	803,736059
2020	85267,635	30683,562	2241,7002	156,2	102,7	56,2	2,7	830,259349	830,259349
2021	88337,27	33753,197	3069,6349	161,8	103,6	61,8	3,6	852,676351	852,676351

2021 йилда Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажми 88337,27 млрд. сўмни ташкил этган ёки 2010 йилга нисбатан 33753,197 млрд. сўмга, ёки 61,8 %га ошган (2.6-жадвал).

Фермер хўжаликлари фаолиятининг статистик кўрсаткичларини ҳисоблаш иккита давр даражасини таққослаш натижасида олинади. Таққосланадиган даража сифатида қаторнинг биринчи ёки ўзидан олдинги йил даражаси сифатида олинади.

⁴⁹ N.M. Soatov, N.G. Nabiyev, A.H. Aybjonov. Amaliy statistika. Darslik. Toshkent-2020 y. 593 bet.

⁵⁰ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолашни ўрганамиз. Бошида кўпчиликни қизиқтирадиган саволга жавоб берамиз. Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолаш нимага керак? Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини вақт бўйича ўзгаришини ўрганиш учун. Масалан, 2021 йилда Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажми 88337,27 млрд. сўмни ташкил этган ёки 2010 йилга нисбатан 33753,197 млрд. сўмга, ёки 61,8 %га ошган. Ташқи кўринишидан бу ажойиб натижа. Лекин, 2021 ва бошқа йилларга нисбатан бу кўпми ёки камми бизга номаълум. Бундай саволга жавоб бериш учун ёки ривожланишни айрим босқичларида ўртача йилига ўзгариш қандай бўлган деган саволга жавоб бериш учун аналитик кўрсаткичлар ҳисобланади. Иккинчидан, мавжуд тенденцияларни ва мавсумийлик даражаларини баҳолаш учун ҳисобланади. Учинчидан, фаолият кўрсаткичларини прогнозини тузиш учун ҳисобланади. Тўртинчидан, ҳодиса ва жараёнларни ўз вақтида статистик баҳоламаслик, керак бўлган компания, минтақа ва ҳатто давлатнинг социал-иқтисодий фаолияти ҳақида муҳим ва тақдирий қарорларни қабул қилмаслик уни оғир рақобат шароитида инқирозга олиб келиши мумкин. Олтинчидан, энг асосийси, маълумки ташқи инвестициялар компания, минтақа ва мамлакатнинг барқарор ривожланишига ишонч ҳосил қилмасдан маблағ киритмайдилар.

2.3. Фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини корреляцион-регрессион таҳлил методи асосида статистик баҳолаш

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжалиқларини ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар натижасида фермер хўжалиқларининг мамлакатимиз аграр тармоғида тутган ўрни йилдан-йилга

мустаҳкамланган ҳолда, яратилаётган қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи маҳсулотлари ҳажмида уларнинг салмоғи ошиб бормоқда.

“Ўзбекистон Республикасида 2021 йил якунларига кўра, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида 4,0 % (2020-йилда – 2,9 %, 2019- йилда – 3,1 %) даражасида ижобий ўсиш қайд этилди.

Ушбу ижобий ўсиш суръатлари чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг 4,1 % (2020-йилда – 2,1 %, 2019-йилда – 1,6 %)га ҳамда деҳқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг 3,1 % (2020-йилда – 3,2 %, 2019-йилда – 4,8 %)га ўсиши билан боғлиқ”⁵¹.

Биобарин, бу кўрсаткичларни ҳисоблаш усулларини ўрганиш орқали талабалар қишлоқ хўжалиги тармоғининг мамлакат ялпи ички маҳсулоти, миллий даромадига қўшган ҳиссасини аниқлаш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самарадорлиги даражасини баҳолаш, уни ривожланиш суръатларини таҳлил этиш усуллари билан танишадилар.

Бугунги кунда фермер хўжаликларида ялпи ишлаб чиқариш ва сервис хизмат кўрсатиш бўйича бошқарув назарияси ҳамда фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолаш хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимларнинг тадқиқотларда илмий жиҳатдан статистик тадқиқ қилиниб, амалиётда фойдаланиш учун татбиқ этила бошлади.

Муаллиф У. Худойбердиевнинг фикрича “Табиат ва жаmiатдаги барча ҳодисалар ва жараёнлар бир - бири билан узвий равишда боғланган бўлиб, бу ҳодиса ва жараёнлардан бирининг ўзгариши, албатда иккинчисининг ўзгаришига олиб келади. Статистикада бир ҳодиса-жараёнга таъсир этиб, ўзгартирувчи белгини омил белги, унинг таъсирида ўзгарувчи ҳодисани натижавий белги дейилади”⁵²

Н.М Соатов ва Г.Н. Тиллахўжаеванинг қайд этишича “Ҳодисалар орасидаги ўзаро боғланишларни ўрганиш статистика фанининг муҳим вазифасидир. Бу жараёнда икки хил белгилар ёки кўрсаткичлар иштирок

⁵¹ www.stat.uz маълумотлари асосида тузилди.

⁵² Hundayberdiyev U. Statistika. O'quv qo'llanma. // Samarqand, SamISI, 2019, 245 bet.

этади, бири эркили ўзгарувчилар, иккинчиси эркисиз ўзгарувчилар ҳисобланади. Биринчи тоифадаги белгилар бошқаларига таъсир этади, уларнинг ўзгаришига сабабчи бўлади. шунинг учун улар омил белгилар деб юритилади, иккинчи тоифадагилар эса натижавий белгилар дейилади”⁵³

Х. Шодиев ва И. Хабибуллаевнинг фикрича “Жамиятда ҳар бир ходиса ва жараёнлар ўзаро узвий равишда боғланган бўлиб, боғланишлар ходиса ва жараёнларни тавсифловчи кўрсаткичларнинг боғланишида намоён бўлади.”⁵⁴

Фермер хўжаликлари фаолиятида содир бўладиган ҳодисалар ва жараёнлар узвий равишда ўзаро боғланишга эга ҳисобланади. Фермер хўжаликлари фаолиятидаги ўзаро боғланишлар ва уларнинг белгилари ўзаро бир-бирига узлуксиз таъсир қилишида ифодаланади. Шу сабабли, фермер хўжаликлари фаолиятини ўрганишда белгилар ўртасидаги боғланишни аниқлаш катта аҳамиятга эгадир.

Шу сабабли, регрессия тенгламасини аниқлаш билан бир қаторда унинг корреляцион боғланишини ифодалаш даражасини баҳолаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Статистикада бир омилли моделларини аниқлаш усули жуфт корреляция, кўп факторли моделларни аниқлаш усули эса кўп омилли корреляция дейилади⁵⁵.

Ўзбекистон Республикасида пахта ялпи ҳосили ва ўртача ҳосилдорлиги орасидаги боғланиш тўғри чизиқли бўлиб, қўйидаги тенглама орқали аниқланади (2.7-жадвал).

⁵³ Soatov N.M., Tillaxo‘jayeva G.N. Statistika. Darslik. T: -TDIU. 2011, 535 bet.

⁵⁴ Shodiyev X. va Xabibullayev I. Statistika: darslik//. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019 - 454 bet.

⁵⁵ N.M. Soatov, N.G‘. Nabiyev, A.H. Aybjonov. Amaliy statistika. Darslik. Toshkent-2020 y. 593 bet.

**Ўзбекистон Республикасида пахта ялпи ҳосили ва ўртача
ҳосилдорлиги ўртасидаги боғлиқликни регрессия тенгламасини
аниқлаш учун ҳисобламалар жадвалини тузамиз⁵⁶:**

Йиллар	Фермер хўжаликларида етиштирилган пахтанинг ўртача ҳосилдорлиги, ц/га (x)	Фермер хўжаликларида етиштирилган пахтанинг ялпи ҳосили, центнер (Y)	xy	x ²	Y _x = a ₀ + a ₁ x
2000	21,8	3002,4	65452,32	475,24	3019,0
2001	23,3	3264,6	76065,18	542,89	3126,2
2002	22,4	3122,4	69941,76	501,76	3061,8
2003	20,5	2803,3	57467,65	420,25	2926,1
2004	24,5	3536,8	86651,6	600,25	3211,9
2005	25,3	3728,4	94328,52	640,09	3269,1
2006	25	3600,6	90015	625	3247,7
2007	25,5	3683,4	93926,7	650,25	3283,4
2008	24	3400,5	81612	576	3176,2
2009	25,3	3401,9	86068,07	640,09	3269,1
2010	25,4	3404	86461,6	645,16	3276,3
2011	26,3	3500	92050	691,69	3340,6
2012	26,4	3460,1	91346,64	696,96	3347,7
2013	25,7	3361,2	86382,84	660,49	3297,7
2014	26,1	3400,2	88745,22	681,21	3326,3
2015	25,9	3361,3	87057,67	670,81	3312,0
2016	23,4	2959	69240,6	547,56	3133,3
2017	24	2853,9	68493,6	576	3176,2
2018	20,9	2293	47923,7	436,81	2954,6
2019	25,3	2 691,60	68097,48	640,09	3269,1
2020	28,1	3 063,90	86095,59	789,61	3469,2
2021	31,7	3 327,50	105481,75	1004,89	3726,5
Жами:	546,8	71220	1778905,49	13713,1	71220,0
Ўртача:	24,9	3237,3	80859,34045	623,323	3237,3

Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, регрессия тенгламаси параметрлари аниқлангандан сўнг Y_x регрессиянинг назарий йўналиши X қийматларини корреляция тенгламасида боғланиш аниқланди, яъни:

$$Y_x = a_0 + a_1 x$$

бу ерда: Y_x - фермер хўжаликларида етиштирилган пахтанинг ялпи ҳосили, центнер;

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2000-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

X - фермер хўжаликларида етиштирилган пахтанинг ўртача ҳосилдорлиги, ц/га;

a_0 ва a_1 - регрессия тенгламаси параметрлари⁵⁷.

Корреляцион боғланиш тенгламаси қуйидагича бўлади:

$$Y_x = 1460,904 + 71,470585x$$

Регрессия тенгламаси параметрларини аниқлаймиз:

$$a_1 = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\overline{x^2} - (\bar{x})^2} = 71,470585 \text{ центнер},$$

$$a_0 = \bar{y} - a_1 \bar{x} = 1460,904 \text{ центнер}.$$

Демак, фермер хўжаликларида етиштирилган пахтанинг ўртача ҳосилдорлиги 1 ц га ошганда, фермер хўжаликларида етиштирилган пахтанинг ялпи ҳосили 71,470585 центнерга ошади (2.7-жадвал).

Келтирилган статистик маълумотлар ва таҳлиллар фермер хўжаликларининг мамлакатимиз қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигидаги ўрни ва аҳамияти катта эканлигидан далолат беради. Республикамиз ҳукумати хўжалик юритишнинг бу шаклини истиқболда янада ривожлантиришга эътибор қаратмоқда.

Фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини корреляцион-регрессион таҳлил усули асосида статистик баҳолаш натижасида қуйидаги натижаларга эришилди:

- хусусий мулкчилик ривожлантирилиб, фермер хўжаликларида мулкка бўлган муносабат тубдан ўзгарди, уларда мулк эгаллиги ҳиссиёти шаклланди;
- фермер мулк эгаси бўлиб, унга хўжаликнинг устав капиталини мустақил шакллантириб, бошқариш имконияти берилди;
- давлат буюртмасидан ортиқча ишлаб чиқарилган маҳсулотга эркин нарх қўйиш ва сотиш ҳуқуқига эга бўлди;
- маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотишдан келган соф фойдани мустақил тасарруф этиш имконияти шаклланди.

⁵⁷ N.M. Soatov, N.G'. Nabiyev, A.H. Aybjonov. Amaliy statistika. Darslik. Toshkent-2020 y. 593 bet.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодийнинг қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоқларида фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг илғор хорижий тажрибалари статистик татбиқ этилмаган, фермер хўжаликлари субъектларининг ўзига хос илмий-услубий асосларини ўрганиш, уларнинг барқарор ривожлантиришнинг асосий йўналишларини белгилаб бериш, келгусидаги истиқболли ривожланиш стратегияларини ишлаб чиқиш ҳамда фермер хўжаликлари субъектларининг иқтисодий самарадорлигини оширишнинг ташқи ва ички омилларини баҳолаш, фермер хўжаликлари фаолиятида рақобатчилик муҳитини статистик тадқиқ этиш, республикамиз ҳудудлари кесимида фермер хўжаликлари субъектларининг мавжуд муаммоларини аниқлаш ва уларни ҳал этиш йўллари илмий жиҳатдан асослаб бериш, фермер хўжаликларида фаолият юритаётган субъектларни ривожланиш параметрларини статистик баҳолаш услубиятини янада такомиллаштириш каби муаммоларни ҳал қилиш муҳим аҳамият касб этади.

II боб бўйича хулоса

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолашга акс таъсир кўрсатувчи омиллар ҳам мавжуд бўлиб, уларнинг таъсирини камайтириш ёки бартараф этиш эса, уларни келгусида ривожланиш суръатларини оширади. Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлиги динамикасини миқдорий баҳолаш бўйича қуйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади;

- фермер хўжаликлари бўйича статистик маълумотларни йиғиш, уларга ишлов бериш, уларни гуруҳлаштириш, статистик таҳлил қилиш, тарқатиш ва сақлашнинг замонавий статистик усуллари ва воситаларидан фойдаланиш ҳамда уларда миллий статистика тизимини кенг миқёсда жорий этиш;

- фермер хўжаликларидаги ўзаро иқтисодий муносабатлар тизими ривожланишидаги айрим муаммолар бўйича статистика маълумотларини тақдим этиш билан боғлиқ қоидабузарликлар аниқланган тақдирда, уларни

бартираф этиш хақида кўрсатмалар бериш ва статистика маълумотларига тегишли тузатишлар киритиш.

Фермер хўжалиги бўйича олинган маълумотларнинг динамика қаторларини тайёрлаш бўйича:

- фермер хўжаликлари бўйича олинган маълумотлар бўйича максимал узоқ вақт оралиғида дискрет кўрсаткичларнинг динамика қаторларини яратиш;

- фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи омиллар бўйича дискрет маълумотларни йиғиш учун саволномаларни ўзгартириб, асосий кўрсаткичлар асосида йиллик дискрет маълумотларга тармоқ хусусиятидан келиб чиққан ҳолда, мавсумий тузатишлар киритиш усулини жорий қилиш;

- фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини миқдорий баҳолаш учун мавжуд индекслар ва дефляция усулларини такомиллаштириш;

- ҳудудлар кесимида фермер хўжаликлари бўйича олинган маълумотларни динамика қаторларини таҳлил қилиш кўрсаткичларидан фойдаланиш бўйича кенг тушунтиришлар олиб борувчи дастурларини яратиш.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизнинг ялпи ички маҳсулотининг асосий улуши ишлаб чиқариш соҳасидаги асосий тармоқларидан бири - қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида етиштирилади. Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида фермер хўжаликлари саноат тармоғи учун асосий хом-ашё базаси етказиб берувчилар ҳисобланади. Унинг таркибида деҳқончилик ва чорвачилик соҳаси ҳам ўзининг қўшилган қийматини яратиши, аҳоли эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда юқори даражага эга бўлган ишлаб чиқариш имкониятларини амалиётга жорий қилиши зарур. Фермер хўжаликлари моддий ишлаб чиқаришнинг асосий ва етакчи хўжалик тоифаси бўлиб, унинг барқарор ривожланиши иқтисодиётнинг юқори суръатлар билан ўсишига олиб келади.

III БОБ. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ ТАНЛАНМА КУЗАТУВ АСОСИДА СТАТИСТИК ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

3.1. Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини анкета-сўровномалари асосида статистик баҳолаш

Бугунги кунда мамлакатимиз қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги тармоғида фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг асосий йўналишларини анкета-сўровномалари асосида статистик тадқиқ қилиш ва улар фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар тизимини ислоҳ қилиш зарурий даражада аҳамият касб этмоқда.

Дастлабки маълумотларга кўра, “2021 йилда Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ялпи ишлаб чиқариши ҳажми 302524,9 млрд. сўмни ташкил этиб, 2010 йилга нисбатан 1,62 баробарга ошган”⁵⁸.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” ПФ–60-сон Фармонининг “Миллий иқтисодий жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш”га бағишланган 3-устувор йўналишида “Қишлоқ хўжалигини илмий асосда интенсив ривожлантириш орқали деҳқон ва фермерлар даромадини камида 2 баравар ошириш, қишлоқ хўжалигининг йиллик ўсишини камида 5 фоизга етказиш” вазифалари белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикасида статистика маълумотларининг сифати ва ишончилигини ошириш ижтимоий-иқтисодий жараёнларни, шу жумладан, халқаро ташкилотларнинг махсус нашрлари ва маълумотлар базаларида ҳолис ҳамда ишончли акс эттириш расмий статистиканинг долзарб вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

⁵⁸ www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси расмий сайти маълумотлари.

Шу билан бирга, “статистика маълумотлари сифатини яхшилаш, статистика кўрсаткичларининг маълумот базаларини яратиш, халқаро андозаларга мослаштириш, ижтимоий-иқтисодий соҳаларда статистиканинг замонавий усулларини жорий этишни тақозо этади”⁵⁹.

Анкета-сўровнома ўтказиш усули даставвал психология илмида пайдо бўлган. Психологияда анкета-сўровнома ўтказиш усулини биринчилардан бўлиб инглиз олими Ф.Гальтон ўз тадқиқотларида ақлий хислатларнинг юзага келиши манбаларини ўрганиш мақсадида жорий этган. Ундан сўнг хорижий психолог-олимлар С.Холл, А.Бине, Г.М. Андреева, Э.Ноэль томонидан анкета сўровномалари ўтказишнинг амалий технологияси тадқиқотларда фойдаланиш учун татбиқ этила бошлади.

Муаллиф У.Худойбердиевнинг фикрича “Анкета орқали кузатишда эса, маълум доирадаги шахсларга махсус анкеталар (сўроқномалар) берилади ёки матбуотда эълон қилинади. Бу анкеталар саволларига жавоблар ёзиш ихтиёрий бўлиб, кўпинча у-бу ҳодисаларга жамоатчилик фикрини аниқлашда кўп қўлланилади”⁶⁰.

Н.М Соатов ва Г.Н. Тиллахўжаеванинг қайд этишича “Анкета орқали кузатишнинг моҳияти шундаки, унда тегишли саволлар ёзилган варақалар жавоб ёзиб юборишни илтимос қилиб респондентлар орасида тарқатилади. Аммо варақларни тўлдириш ихтиёрий бўлгани учун одатда тарқатилган анкеталарни фақат бир қисми жавоби билан қайта олинади. Натижада қисман кузатишга эга бўламиз”⁶¹.

Х.Шодиев ва И.Хабибуллаевнинг фикрича “Анкета орқали кузатишда саволлар ёзилган варақалар кузатиш бирликларига тарқатилиб, улар тўлдирилгандан сўнг йиғиштириб олинади ва умумлаштирилади. Бундай кузатиш жамоатчилик фикрини аниқлашда, айниқса, бозор иқтисодиёти

⁵⁹Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 — 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сонли Фармони. 2019 йил 23 октябрь. //https://lex.uz/docs/4567334.

⁶⁰ Hudayberdiyev U. Statistika. O‘quv qo‘llanma. // Samarqand, SamISI, 2019, 245 bet.

⁶¹ Soatov N.M., Tillaxo‘jayeva G.N. Statistika. Darslik. T: -TDIU. 2011, 535 bet.

шароитида айрим ходиса ва воқеалар бўйича махсус мустақил экспертларнинг фикрларини билишда яхши натижа беради”⁶².

Бугунги кунда амалий социологияда анкета сўровномаларини қўллаш усули юқори савияда ташкил этилмоқда. Анкета сўровномалари ғояси муаллифи психолог бўлсада, жамоатчилик фикридек мураккаб, кўп қиррали ва латент ҳодисани ўрганиш учун муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Лекин аксарият тадқиқотларда комплекс равишда, яъни социология, психология ва статистика методларини узвий боғлиқ қўллаш самарали натижа беради.

Бу, албатта, олиб борилаётган тадқиқотнинг сифатини оширишга ёрдам беради. Психология кўпроқ ўз тадқиқотларида валидлик тўғрисида иштирок этса, социология репрезентативлик учун, статистика анкета сўровномалари орқали иқтисодий жараёнларни ривожланишига тўсик бўлаётган муаммоларни аниқлаб, уни ечими бўйича таклиф ва тавсияларни баён этади.

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари фаолиятида статистика кузатишлари респондентларнинг индивидуал ва бошқа маълумотларини бирламчи йиғиш жараёнлари бўлиб, бу жараёнлар расмий статистикани тайёрловчилар томонидан статистика услубиятларидан фойдаланган ҳолда, статистика мақсадларида амалга оширилади.

“Демак, анкета сўрови деганда инсонлардан олдиндан тайёрланган сўровномалар асосида маълум объектив фактлар, воқеа, ходиса ва шахслар тўғрисида фикр олиш жараёни тушунилади. Содда қилиб айтганда, анкета сўрови – анкета асосида суҳбат қилишдир. Анкета сўрови ёрдамида респондентлардан ўзлари гувоҳи бўлган, эшитган, кўрган ёки мустақил тушунчага эга бўлган маълум воқеа ёки шахс тўғрисида маълумот олиш жараёнини тушуниш мумкин.

Анкета сўрови респондентларнинг сони бўйича қуйидаги турларга бўлинади:

⁶² Shodiyev X. va Xabibullayev I. Statistika: darslik//. – Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019 - 454 bet.

- индивидуал анкета сўрови (битта респондент, яъни ҳар бир фуқаро билан алоҳида тартибда анкета сўровини ўтказиш);
- гуруҳий анкета сўрови (бир вақтнинг ўзида бир қанча (100 гача) респондент билан сўров ўтказиш);
- оммавий анкета сўрови (юздан ошиқ респондентни анкета сўровига жалб қилиш)⁶³.

Статистик кузатиш натижасида маълумотларни ялпи ва танланма кузатиш орқали статистика дастурларига мувофиқ ҳолда олиш керак.

Ялпи статистика кузатувлари ваколатли давлат органи томонидан тасдиқланадиган статистика ҳисоботи шакллари асосида ўтказилади.

Танланма статистика кузатувлари расмий статистикани тайёрловчилар томонидан тасдиқланган статистика кузатувлари шакллари асосида ўтказилиб, статистика кузатувларида респондентлар ва уй хўжаликлари ихтиёрий асосда иштирок этади.

Қуйида Ўзбекистон Республикаси бўйича ўтказилган анкета сўровномалари асосида олинган маълумотлар⁶⁴ келтирилган бўлиб, унга кўра:

3.1-диаграмма. 2022 йил 1 февраль ҳолатига Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган фермер хўжаликларининг жойлашуви (% ҳисобида)

⁶³ Юлдашев С.Р. Социологик анкета тузиш назарияси ва амалиёти. Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: Yoshlar nashriyot uyi, 2020, 72 бет.

⁶⁴ III бобнинг 3.1-параграфида берилган барча диаграммалар муаллифнинг илмий тадқиқотлари натижасидан олинган.

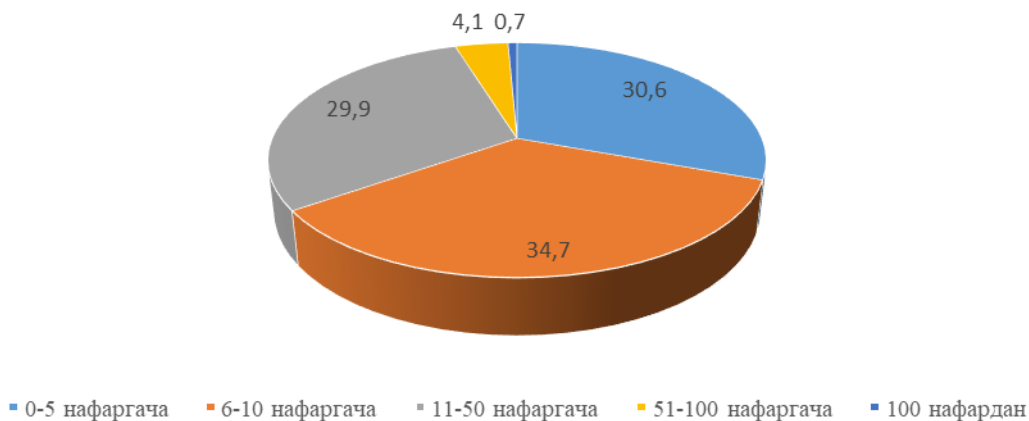
2022 йил 1 февраль ҳолатига анкета сўровномалар ўтказилиш натижасида тадқиқот ўтказилаётган фермер хўжаликлари сони жамига нисбатан Қорақалпоғистон Республикасида 4,8 %ни, Андижон, Навоий, Самарқанд, Бухоро ва Қашқадарё вилоятида 2,1 %ни, Жиззах вилояти 6,2 %ни, Сирдарё ва Наманган вилоятида 1,4 %ни, Сурхондарё вилояти 35,9 %ни, Фарғона вилоятида 2,1 %ни, Хоразм вилоятида 41,4 %ни ташкил этганлиги кўрсатилган (3.1-диаграмма).

3.2-диаграмма. 2022 йил 1 февраль ҳолатига Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган фермер хўжалиklarининг фаолияти жараёнлари муддати (% ҳисобида)

2022 йил 1 февраль ҳолатига анкета сўровномалар ўтказилиш натижасида республикамиз ҳудудларида 5 йилдан кўп фаолият юритаётган фермер хўжаликлари сони 65,3 %ни, 1 йилдан 5 йилгача фаолият юритаётган фермер хўжаликлари сони 25,2 %ни, 1 йилдан кам фаолият юритаётган фермер хўжаликлари сони 8,2 %ни, фермер хўжалиги сифатида рўйхатдан ўтган, бироқ умуман фаолият юритмаётган фермер хўжалиги 1,3 %ни ташкил этди (3.2-диаграмма).

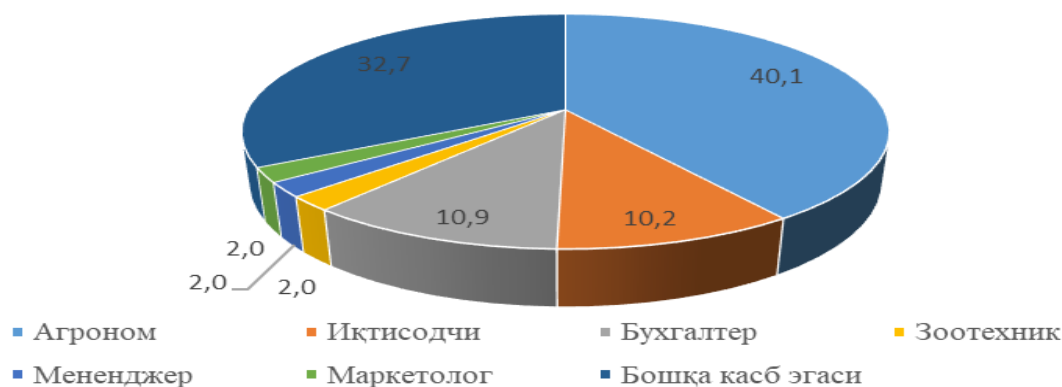
Фермер хўжалигингизда нечта иш ўринлари яратилган?

3.3-диаграмма. 2022 йил 1 февраль ҳолатига ҳолатига Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган фермер хўжаликларида яратилган иш ўринлари ҳолати (% ҳисобида)

Анкета сўровномалар ўтказилиш натижасида республикамиз ҳудудларида фермер хўжаликларида яратилган иш ўринлари 0-5 нафаргача 30,6 %ни, 6-10 нафаргача 34,7 %ни 11-50 нафаргача 29,9 %ни, 51-100 нафаргача 4,1 %ни, 100 нафардан кўп 0,7 %ни ташкил этганлигини кўришимиз мумкин (3.3-диаграмма).

Фермер хўжалигининг бошлиғи касби?

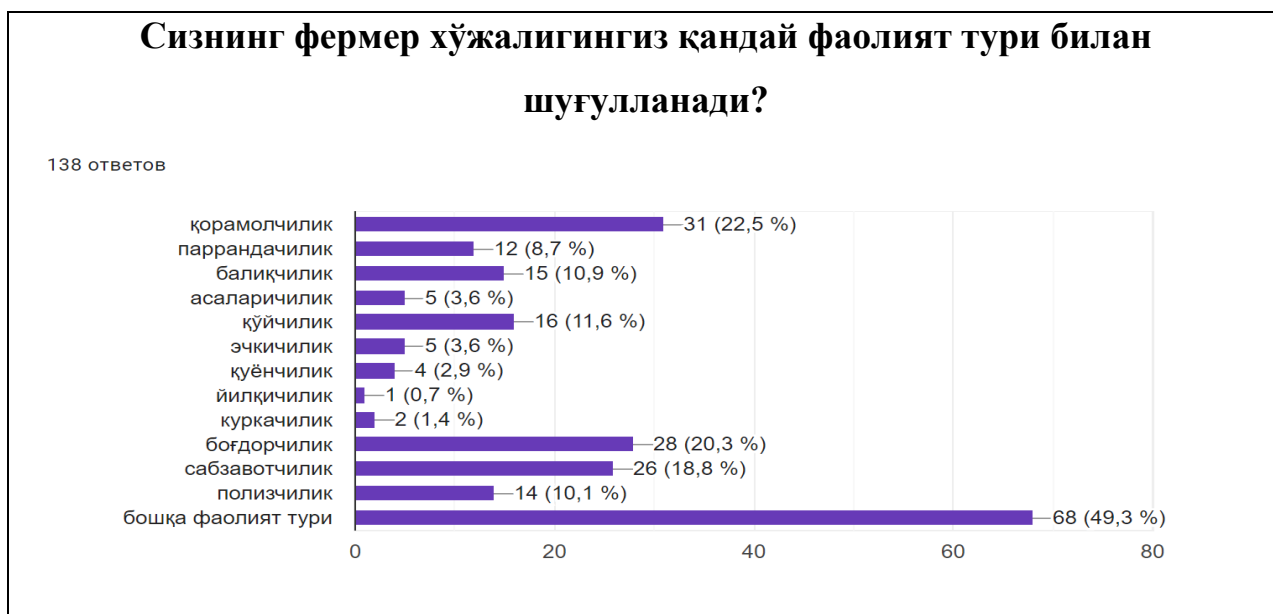

3.4-диаграмма. 2022 йил 1 февраль ҳолатига Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган фермер хўжаликларининг бошлиғи касби тўғрисида маълумот (% ҳисобида)

Анкета-сўровномалари натижасида олинган маълумотлар шуни кўрсатмоқдаки, бугунги фермер хўжаликлари бошлиғининг мутахассислиги бўйича агроном 40,1 %, иқтисодчи 10,2 %, бухгалтер 10,9 %, зоотехник,

менежер ва маркетолог 2,0 %, 21,6 %, бошқа касб эгаси 32,7 % эканлигидан далолат бермоқда (3.4-диаграмма).

Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси хуудларида бозор муносабатлари тизимини шакллантириб, фермерларни ўз фаолиятини мустақил юрита олишлари учун етарли билим ва малакага эга бўлишлари керак. Статистик тадқиқотлар натижаларидан ҳам кўриниб турибдики, бугунги фермер хўжаликлари бошлиқларининг аксарияти қишлоқ хўжалиги соҳаси билан боғлиқ бўлмаган касб эгалари эканлигидир.

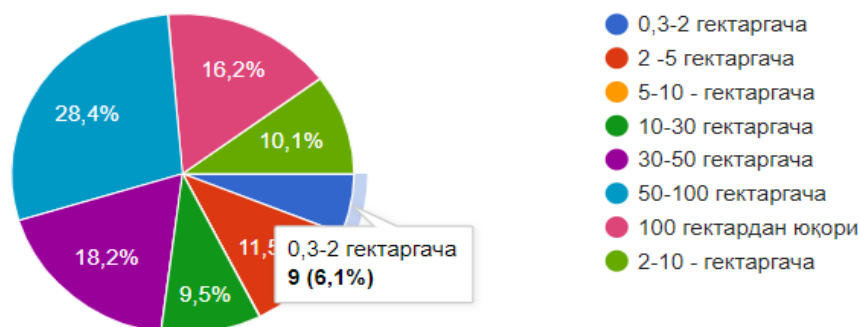
3.5-диаграмма. 2022 йил 1 февраль ҳолатига Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган фермер хўжаликларининг шуғулланаётган фаолият турлари (% ҳисобида)

Бугунги кунда қорамолчилик, қўйчилик, боғдорчилик, сабзавотчилик ва бошқа фаолият тури билан шуғулланувчи фермер хўжаликлари салмоғи юқори эканлигини кўрсатмоқда (3.5-диаграмма).

Фермер хўжалигида ўтказилган анкета сўровномалари натижасида уларга бириктирилган ер участкалари ўлчами бўйича фермер хўжаликлари сони 100 гектардан юқори 16,2 %ни, 50-100 гектаргача 28,4 %ни, 30-50 гектаргача 18,2 %ни, 10-30 гектаргача 9,5 %ни, 5-10 гектаргача 10,1 %ни, 2-5 гектаргача 11,5 %ни, 0,3-2 гектаргача 6,1 %ни ташкил этганлиги аниқланди (3.6-диаграмма).

Фермер хўжалигингизга берилган ер участкангизни ўлчами неча гектарни ташкил этади?

148 җавоб

3.6-диаграмма. 2022 йил 1 февраль ҳолатига Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган фермер хўжаликларига бириктирилган ер участкаларининг ўлчами (% ҳисобида)

Бугунги кунда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида энг кўп тарқалган хўжалик юритиш шакли фермер хўжалиги ҳисобланади. Мулкчиликнинг бу шакли бозор муносабатлари шароитида республикамиз иқтисодиёт ва аҳолисининг турли товар ва хизматларга бўлган эҳтиёжларини қондиришда асосий ролни ўйнайди. Республикадаги бу борада олиб борилаётган ислохотлар фермерларнинг, яъни бевосита маҳсулот етиштирувчиларининг моддий манфаатдорлигини ошириш орқали қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида самарадорликни юксалтириш имкониятлари яратилмоқда. Шу билан бирга, бугунги фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини оширишда бир қатор муаммолар борлиги анкета-сўровномалари орқали аниқланди:

Анкета-сўровномалари натижасида қуйидаги муаммолар аниқланди:

1. Агар ўз фермерлик фаолиятингизда электр тармоғига уланиш билан боғлиқ муаммога дуч келган бўлсангиз, ушбу жараён (процедура)нинг мураккаблиги ва муддатлари тўғрисида маълумот беринг?

1. Бугунги кунда қоғозбозлик ҳужжатлари мавжуд.

2. Айрим фермер хўжаликларида бир контур электр насос ёрдамида суғорилади, 2022 йил бюджетдан ажратилган маблағ олиб ташланган. Кластердан фермер хўжаликлари даромадини ўз вақтида олса, йиллик даромадлар ўз вақтида ўзлаштира бу ҳам муаммо бўлмайди.

2. Агар ўз фермерлик фаолиятингизда сув тармоғига уланиш билан боғлиқ муаммога дуч келган бўлсангиз, ушбу жараён (процедура)нинг мураккаблиги ва муддатлари тўғрисида маълумот беринг?

1. Ернинг шўрини ювиш учун сувни кўпайтириб берилса, яхши бўлар эди. Чунки, Республикамининг айрим ҳудудларида Сирдарё вилояти, Қорақалпоғистон Республикаси шароитида ернинг шўрини ювмаса бўлмайди.

2. Айрим ҳудудларда тизим умуман йўқ. Май ойидан сув умуман келмайди, тўғрироғи мироблар сувни тўғри тақсимлай олмайди. Коллектор яқинидаги фермерларга сув келади, лекин охирида жойлашган фермерлар даласига сув умуман келмайди.

3. Сув хўжалиги ходимлари маъсулиятсизлиги сабабли, сувни фермерлар вилоятлараро каналдан очиб келишмоқда.

3. Агар ўз фермерлик фаолиятингизда ёқилғи таъминоти билан боғлиқ муаммога дуч келган бўлсангиз, ушбу жараён (процедура)нинг мураккаблиги ва муддатлари тўғрисида маълумот беринг?

1. Фермер хўжаликларида тез-тез ёқилғи таъминоти бўйича муаммо бўлиб туради, чунки агар бозор баҳосида фаолият юритиш имконияти яратилса муаммо бўлмайди.

2. Таъминотни кластер қилади. Тез-тез ёқилғи билан муаммолар бўлиб туради. Агар кластер аванси ўз вақтида фермер хўжаликлари ҳисобига ташлаб берса, ўзлари ёқилғи базасидан биржа орқали олса, кластерга 10 % накладной харажат тўламаса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

3. Фермер хўжаликлари даромадини ўз вақтида ўзлаштира, биржада ёқилғи ва минерал ўғитларни ўз вақтида олиб ишлата олади.

4. Агар ўз фермерлик фаолиятида ер участкалари ажратилиши билан боғлиқ муаммога дуч келган бўлсангиз, ушбу жараён (процедура)нинг мураккаблиги ва муддатлари тўғрисида маълумот беринг?

1. Фермерлик фаолиятида ер ажратиш масаласи аукционга ўтиб фақат муаммо бўляпти.

5. Агар фермер хўжалигингиз учун тижорат банкларидан кредит расмийлаштирилишида муаммоларга дуч келган бўлсангиз, уларни тавсифлаб беринг?

1. Айрим фермер хўжаликларида банклар томонидан 1 йилгача алдаб кредит ола олмаяпти.

2. Республика “Агробанк”ида энг катта муаммо, фермер хўжалиги пулини эркин ҳисоб рақамига олишига қўйилган тўсиқни йўқ қилиш учун бошқарув механизмини ҳудуд филиалига бериш керак.

3. Кредит олишда Марказий банк ставкаси жуда баланд 14 % фермерга оғирлик қиляпти, максимум 5 % бўлиши керак.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қишлоқ хўжалигини, жумладан, фермер хўжаликларини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича қандай фармон ҳамда қарорларини биласиз?

1. Керакли қарор ва фармонларни ҳамма вақт интернетдан оламан ва анчасидан хабарим бор, лекин ижроси жойларда талаб даражасида эмас.

2. Республикамиз ҳудудларида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қишлоқ хўжалигини, жумладан, фермер хўжаликларини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича қандай фармон ҳамда қарорларини фермерларга етказиш учун семинарлар ташкил этиш зарур.

7. Вазирлар Маҳкамасининг қишлоқ хўжалигини, жумладан, фермер хўжаликларини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича қандай қарорларини биласиз?

1. Фермерлар қарорларни интернет орқали айрим қарорларни кўриб боришмоқда, лекин ижроси кўнгилдагидай эмас.

2. Бор, лекин бизга етиб келмайди.

8. Ўзбекистон Республикасининг қишлоқ хўжалиги, жумладан, фермер хўжалиги бўйича қандай қонунларини биласиз?

1. Асосий ҳамма қонунларни биламан, ҳозир ёнимда мазмунлари ҳақида ҳужжат йўқ.

9. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги, жумладан, фермер хўжаликларини ривожлантиришда қандай камчиликлар бор деб ҳисоблайсиз? Сизнинг фикрингиз?

1. Сувни ўз вақтида берилса яхши бўлар эди.

2. Фермерларга ерлар хусусий қилиб берилмаса, қишлоқ хўжалигида ривожланиш бўлмайди.

3. Ер дахлсизлигини таъминлаш керак. Эркин фаолият қилишга қўйиб бериш керак. Агар ушбу шароитлар яратиб берилса, ҳеч қандай қўллаб-қувватлаш керак эмас. Аксига фермер давлатни қўллаб-қувватлайди.

4. Фермерлар билан банк ўзаро ишлаши керак, кластер орқали эмас.

5. Биринчи ўринда фермерлар фаолиятига маҳаллий ҳокимият аралашувини йўқ қилиш керак.

6. Фермерлар кенгаши фаолиятини чуқур таҳлил қилиб, масъул ходимларга иш фаолияти юзасидан қонуний баҳо бериш, умуман олганда, кенгаш фаолиятини тубдан такомиллаштириш лозим.

7. Азотни доимо биржага қўйиш керак.

8. Пахта ва ғалла уруғини фермер хўжаликлари ўзлари хоҳлаган жойдан олишса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

9. Кластер ва фермер ўртасида қонунларимизни барқарорлигини тизимли таъминлаш ва монополияга қарши қоида ўрнатиш лозим.

10. Уруғчилигимизга ниҳоятда катта эътибор бериш керак.

10. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги, жумладан, фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, мавжуд камчиликларни бартараф этиш бўйича қандай таклиф ва тавсиялар киритилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди? Сизнинг фикрингиз?

1. Фермерларга ерни умрбод хусусий қилиб бериш керак.

2. Фермерга эркин фаолият қилиш шароити учун ер дахлсизлигини яратиб берилса бўлди. Агар давлат томонидан бозорларни қўллаб-қувватлаш учун имтиёзли молиялаштириб, шартнома асосида буюртма олиш мумкин. Бу ҳам монополиядан ҳоли бўлиши керак.

3. Маҳаллий давлат ҳокимияти фермерлар ишига аралашмасликлари лозим. Голландия тажрибасини қўллаш зарур.

4. Алмашлаб экишни йўлга қўйиш, ҳар қандай режадан воз кечиш керак (гектар, тонна, центнер навлаштириш) ерни фермер ўзиники деб ҳис қилмайди. Исталган пайтда олдириб қўйишдан кўрқиб яшайди. Чунки, қонуний ҳимоя йўқ, бўлса ҳам ҳокимият хоҳласа бажаради. Сабаби, ҳокимият қонунни бузса ҳеч ким унга чора кўрмайди. Агар юқоридагилар бартараф этилса, икки йилда Ўзбекистонда юқори ўзгаришларга эришилади.

5. Фермерларни ўз ҳолига қўйиш керак. Маҳсулотини хоҳлаган кластерларга хоҳлаган нархига сотсин. Фермер бой бўлсин ўша маҳаллада ободончилик ишларни қилади. Кам таъминланган оилаларга ёрдам беради. Ҳар битта маҳаллада камида 2-3 та фермер бор. Кластер қаердан билади қайси маҳаллада камбағал борлигини.

6. Фермерлар кластерлар билан фойдани тенг бўлиши керак. Чунки, пахтани нархи 7 минг сўм бўлгани билан солярканинг нархи 10 минг сўм, амофоснинг бир килоси 10 минг сўмни ташкил этади. Шу сабабли, ёқилғи ва минерал ўғитлар сотиб олишда фермерлар учун имтиёз берилиши керак. Биржа баҳоси жуда қиммат бўлганлиги учун экинлардан олинган даромад харажатларни қопламай қолди. Солиқ тўловларида имтиёз бериш, кредит фоизларини пасайтириш, мажлисбозликни йўқотиш, моддий томондан имконияти кам бўлган фермерларни давлат томонидан молиялаштириш зарур.

ЎРП-қарорлари қишлоқ хўжалигига оид, ВМ-қишлоқ хўжалигига оид қарорлари фақат интернетларда эмас, балки телевидение ва матбуотларда кунлик ёритиб борилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Демак, биз ерга бўлган мулкчилик муносабатини ўзгартириш билан қишлоқ хўжалиги ўз аравасини ўзи тортиб бозорларимизни қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан таъминлай олади, дея олмас эканмиз. Бу билан биз фермерлик кам фойда келтирадиган келажакда ривожланмайдиган соҳа дея олмаймиз. Фермерлик бу, агар билим, иқтидор, ақл билан фаолият юритилса, чексиз даромад манбаидир.

Шундай экан, нима учун бизда бу тоифадаги хўжаликларнинг ўрни етакчи эмас, уларни ривожлантириш ва рағбатлантириш борасидаги камчиликларнинг асосий сабаби нимада, бу соҳада яна қандай имкониятлар мавжуд?

Биринчидан, ҳозирги кундаги фермерлар фаолиятидаги асосий камчиликлардан бири уларга иқтисодий, ҳуқуқий билимлар етишмаслиги, шунингдек, бозор муносабатларига хос янгича фикрлаш йўқлигидир.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ўзларининг бир қатор асарларида, сўзлаган нутқларида такрор ва такрор таъкидлаганидек, инсонларда янгича онгни шакллантириш биринчи галдаги вазифамиздир, деб таъкидлаб ўтганлари бежизга эмас.

Дарҳақиқат, ҳозирги кунда ушбу фаолият билан банд бўлганларнинг аксарияти Республикамизда чиққан фармон ва қарорлардан, бозор муносабатларининг ўзига хос қонун-қоидаларидан бохабардир. Юқорида таъкидлаганимиздек, фермерлик билан шуғулланишни хоҳловчилар кўп бўлсада, унинг ҳуқуқий, иқтисодий жиҳатлари, жумладан, ташқи шартномаларни, масалан, фермерлар билан уларга тайёрлов ва хизмат кўрсатувчи ташкилотлар ўртасида тузилган шартномаларни тушунмаслик ва бошқа шу каби ҳолатлар учрамоқда.

Шу билан бирга янгидан ташкил этилган фермер хўжалиги раҳбарлари қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг технологик асосларини

яхши билсада, уни ташкил қилишнинг ҳуқуқий ва иқтисодий асослари тўғрисида етарли билим, тажриба ва малакага эга эмаслар. Фермер хўжалигига раҳбар бўлган шахс ишни самарали олиб бориши учун маркетинг ва бошқа тадқиқотлар ўтказиши, бизнес-режа тузиши, ишлаб чиқаришни ташкил этиш борасида турли иқтисодий ҳисоб-китобларни амалга ошириши лозимдир.

Демак, фермерлар фаолиятини ривожлантиришдаги галдаги вазифамиз, уларга консалтинг, юридик хизмат кўрсатишни, шунингдек, республикада бундай ҳаракатни жадаллаштириш учун яратилаётган имтиёзларни тарғиб қилишни кучайтиришдир.

Иккинчидан, ҳозирги кунда фермерларни ташкил қилишда айрим камчиликларга йўл қўйилмоқда. Баъзи фермерлар ерни олишга олиб, унинг самарадорлиги учун қайғурмаяптилар, янги ташкил топган фермер хўжаликларининг аксариятида уларнинг бундан кейинги фаолиятини самарали давом эттириши учун зарур бўладиган техника, молиявий маблағлар, шунингдек, етарли тажрибанинг мавжуд эмаслиги хўжаликнинг фойда кўрмай ишлашига, ҳосилдорликнинг пасайишига олиб келмоқда. Бунга сабаб инсонларда ерга эга бўлиб олиш ҳиссининг юқори эканлигидадир.

Учинчидан, юқори ташкилотларнинг фермерлар фаолиятига ноқонуний аралашуви, хизмат кўрсатувчи ташкилотларнинг фермерларга нисбатан лоқайдлиги туфайли улар ўз фаолиятларини самарали юритишларига тўсқинлик қилаяпти.

Буларга мисол қилиб шуни айтиш мумкинки, кўп ҳолларда фермерларнинг ҳокимлик ва бошқа бошқарув органларга ёзма ёки бошқа тарзда қилган мурожаатлари жавобсиз қолмоқда, фермерлар учун давлатимиз томонидан яратилаётган турли имтиёзлар етарлича тарғиб қилинмаяпти.

Бунинг учун ҳокимликларда ҳар бир рўйхатга олинган фермер билан бевосита ишлашни бирор бўлим ихтиёрига юкланиши лозим. Албатта, ҳозирги кунда бу борада фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари

кенгаши, товар ишлаб чиқарувчи ва тадбиркорлар палатаси ҳамда бошқа ташкилотлар фаолият юритмоқда, лекин маълумки, улар ўз аъзоларигагина хизмат кўрсатадилар. Яъни бу ташкилотлар республикадаги (вилоятдаги, тумандаги) барча фермерлар тўғрисида маълумот бериш ёки уларга турли хизматлар кўрсатиш имкониятига эга эмаслар.

Шунинг учун ҳокимликдаги бўлимнинг асосий фаолияти фермер хўжалиklarини ривожлантириш борасида қабул қилинган қарорларнинг тўлиқ ижро этилишини таъминлаш, жойларда расмиятчилик, тўрачилик, қоғозбозлик каби иллатларни, фермер хўжалиги ривожланишига бўлган тўсиқларни йўқотиш ва ҳоказолардан иборат бўлмоғи даркор.

Тўртинчидан, маълумки, ҳозирги кунда фермер хўжалиklarига номоддий хизматлар кўрсатувчи, ҳамда уларнинг бир-бири билан интеграциялашувини таъминловчи биргина, фермер, деҳқон хўжалиklари ва томорка ер эгалари кенгаши фаолият кўрсатмоқда. Бу эса 107622 та фермер хўжалиги учун етарли бўлмаслиги ёки бу ташкилотнинг ўзи фермерларга хизмат кўрсатувчи ягона, яъни монопол ташкилот бўлиб қолмаслиги керак. Ҳозирги кундаги мураккаб иқтисодий шароит бу соҳадаги хизматлар бозорида ҳам ўзаро рақобатни кучайтиришни тақозо қилмоқда.

Зеро, бу соҳада рақобатдош ташкилотларнинг ташкил топиши олиб борилаётган фаолиятнинг номига юритилмаслигига, иш сифатини ошишига, аъзолик бадаллари ва хизматнинг баҳоси кўтарилмаслигига ҳамда соҳада инновацион фаолиятнинг жадаллашувига олиб келади.

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжалиklари фаолиятининг истиқболдаги ривожини таъминлаш - улар фаолияти самарадорлигини анкета-сўровномалари асосида статистик баҳолаш зарур эканлигини кўрсатиб берди.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кундаги давлат сиёсатининг асосий мақсади Ўзбекистон Республикаси фермер хўжалиklarида анкета - сўровномаларининг мазмун-моҳияти савол-жавоб натижаларидан олинган хулосалар асосида фермер хўжалиklари фаолияти самарадорлигини оширишга йўналтирилган.

Бугунги кунда анкета сўровномаларини ишлаб чиқиш бўйича амалга оширилаётган ишлар талабга жавоб бермайди. Ушбу муаммоларга респондентлар томонидан берилаётган жавобларнинг паст даражаси, маъсулият билан ёндашмаслиги ва тармоқда амалга оширилаётган ислохотлар жараёнида тегишли меъёрий ҳужжатларни билмаслиги киради.

Шу сабабли, фермер хўжаликларида танланманинг тузилмаси ва усуллари олиндиган маълумотларнинг ишончлилигини ва фермер хўжалигида банд бўлган ходимларнинг репрезентативлигини таъминлашда муҳимдир. Фермер хўжаликларида танланманинг андозаси ва миллий статистика тизимида уни шакллантириш жараёнида тайёргарликнинг мавжуд эмаслиги ҳамда танлов сифатини статистик баҳолаш ва такомиллаштириш жараёнларида мураккаб ҳолатларни вужудга келтирмоқда.

3.2. Фермер хўжаликлари даромадларини “Probit” ва “Logit”

моделлари асосида эконометрик моделлаштириш

Буюртма қилинган “Probit” ва “Logit” моделларининг умумий кўриниши қуйидаги шаклларда намоён бўлади:

- Тартибли боғлиқ натижа ўзгарувчиси;
- Тартибланган “Probit” ва “Logit” моделлари (коэффициентлар ва маржинал эффектлар). Баҳолаш тизимлари ёмон, адолатли, яхши, аъло шаклида қўйилади;
- Фикрли сўровлар (қаттиқ розиман, розиман, нейтрал, қўшилмайман, мутлақо қўшилмайман);
- Бандлик (ишсиз, ярим кунлик, тўлиқ кунлик);
- Рейтинг (катта, кичик, иккинчи, биринчи курс талабаси);
- Баллар (А, В, С, D, E);
- Облигациялар рейтинглари (AAA, AA, A, B ва бошқалар).

Натижага боғлиқ бўлган тартибланган ўзгарувчи боғлиқ ўзгарувчилар учун тоифалар рейтингидир, шунинг учун рақамлар мантиқий эмас (ҳатто 0, 1, 2, 3, 4 сифатида кодланган бўлса ҳам, биринчи ва иккинчи натижа

Ўртасидаги фарқ иккинчи ва иккинчи натижалар орасидаги фарқ билан бир хил бўлмаслиги мумкин. Учинчи буюртма қилинган **“Probit”** ва **“Logit”** моделлари битта яширин ўзгарувчи y^* учун индекс модели (бу кузатилмайди, биз у чегараларни кесиб ўтгандагина билиб оламиз):

$$y_i^* = x_i' \beta + u_i$$

$$y_i = j \quad \text{if} \quad \alpha_{j-1} < y_i^* \leq \alpha_j$$

i муқобил j ни танлаш эҳтимоли қуйидагича:

$$p_{ij} = p(y_i = j) = p(\alpha_{j-1} < y_i^* \leq \alpha_j) = F(\alpha_j - x_i' \beta) - F(\alpha_{j-1} - x_i' \beta)$$

Буюртма қилинган logit учун F логистика ҳисобланади $\text{cdf } F(z) = e^z / (1 + e^z)$.

Тартибланган пробит учун F стандарт нормал cdf ҳисобланади:

- j муқобил тартибланган logit-probit модели ($j-1$) кесишмалари бўлган бир коэффицент тўпламга эга бўлади. Кесишлар тўпламидан тартибланган танлов моделини таниб олиш мумкин.

- J муқобил тартибланган logit-probit модели маржинал эффектларнинг j тўпламига эга бўлади.

- Коэффициентларни талқин қилиш: Параметрлар белгиси яширин ўзгарувчи y^* регрессор билан ортиб боришини кўрсатади. Коэффициентларнинг қиймати probit ва logit моделлари ўртасидаги ўлчов омили билан фарқланади.

Буюртма қилинган “Probit” ва “Logit” моделлари учун маржинал эффектлар

X_r регрессорини оширишнинг j муқобил танлаш эҳтимолига маржинал таъсири бу:

$$\frac{\partial p_{ij}}{\partial x_{ri}} = \{F'(\alpha_{j-1} - x_i') - F'(\alpha_j - x_i' \beta)\} \beta_r$$

- Ҳар бир ўзгарувчининг турли хил вариантларга маржинал таъсири нолга тенг бўлади.

• Маржинал таъсирларни талқин қилиш: мустақил ўзгарувчининг ҳар бир ўсиши фоизда ифодаланган маржинал эффект орқали j вариантыни танлаш эҳтимолини оширади/камайтиради.

Фермер хўжаликлари даромадларини “Probit” ва “Logit” моделлари асосида эконометрик моделлаштириш учун анкета-сўровномалари асосида олинган маълумотлар асосида фермер хўжалиklarининг ер участкаларидан самарали фойдаланганда олган даромадига таъсир этувчи омиллар штирхлаб олинди (1-иловага қаранг). Сўнгра, тартибланган Probit ва logit моделлари асосида (2-иловага қаранг) фермер хўжаликлари даромадига таъсир этувчи энг кучли ва энг кучсиз ижобий ва салбий омиллар аниқланди. “Анкета сўровномаларида фермер хўжалиги фаолияти билан шуғулланувчи 150 та респондент қатнашиб, улар томонидан берилган маълумотлар асосида фермер хўжалиklarининг даромадига таъсир этувчи омиллар ўрганилди”⁶⁵.

3.1-жадвал

Фермер хўжалиklarининг ер участкаларидан самарали фойдаланган ҳолда олган даромадига таъсирининг кумулятив салмоғи

Ҳ- Фермер хўжалиklarининг ер участкаларидан самарали фойдаланган ҳолда қандай миқдорда даромад олади?	Олган даромади миқдори бўйича респондентларнинг олган сони, киши	Анкета сўровномаларда қатнашган респондентларнинг салмоғи, %	Кумулятив салмок %
Даромад олмайди – 0	23	15,33	15,33
0 – 20 млн сўмгача –1	20	13,33	28,67
20-40 млн сўмгача – 2	21	14,00	42,67
40-60 млн сўмгача – 3	23	15,33	58,00
60-80 млн сўмгача – 4	15	10,00	68,00
80 -100 млн сўм – 5	7	4,67	72,67
100 млн сўмдан юқори – 6	41	27,33	100,00
Жами	150	100	

Олиб борилган илмий-тадқиқот натижасида фермер хўжаликлари даромадига таъсир этувчи энг кучли ва кучсиз ижобий ҳамда салбий

⁶⁵ Фермер хўжаликлари даромадларини Probit ва logit моделлари учун тузилган жадваллар муаллифнинг илмий – тадқиқот натижалари ҳисоб-китоблари.

омиллардан 5 тадан танлаб олиниб, уларнинг таъсир даражаси ўрганилди (1-иловага қаранг).

3.2-жадвал

Фермер хўжаликлари даромадига таъсир этувчи энг кучли ва кучсиз, ижобий ҳамда салбий омиллар

Энг кучли ижобий омиллар*	Энг кучсиз ижобий омиллар*
X ₄ , X ₁₃ , X ₂₈ , X ₃₇ , X ₁₁ ,	X ₂₉ , X ₃₄ , X ₃₈ , X ₄₆ , X ₁₅
Энг кучли салбий омиллар*	Энг кучсиз салбий омиллар*
X ₂₄ , X ₂₅ , X ₈ , X ₄₈ , X ₄₁	X ₁ , X ₄₀ , X ₄₅ , X ₁₈ , X ₅

Фермер хўжаликларининг даромадига таъсир этувчи энг кучли ижобий омиллар 1 фоизга ошганда даромад қўйидагича ошганлигини кўришимиз мумкин: фермер хўжалигингизда янги иш ўринлари яратилиши ҳисобига 0,91 фоизга, фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги ҳисобига 0,98 фоизга, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари ҳисобига 0,57 фоизга, фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюролари ва бошқалар) етарлилиги ҳисобига 0,58 фоизга, фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони ҳисобига 1,29 фоизга ошган.

Фермер хўжаликларининг даромадига таъсир этувчи энг кучсиз ижобий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фермерлик фаолиятини юритиш учун олинган ернинг кадастр ҳужжатларини расмийлаштириш 1 фоизга ошганда, даромад 0,17 фоизга, фермер хўжаликларининг биржа, электрон ва тендер савдоларида қатнашиш шартлари ҳисобига 0,13 фоизга, фермер хўжаликлари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёни самарали ташкил этилганлиги ҳисобига 0,10 фоизга, фермер хўжалигининг ривожланишига асосий омиллар салбий таъсири ҳисобига 0,18 фоизга, фермер хўжалигига фаолиятини самарали ривожлантириш учун ажратилган субсидия ҳисобига даромад 0,11 фоизга ошган.

Фермер хўжаликларининг даромадига таъсир этувчи энг кучли салбий омиллар таъсири сифатида куйидагиларни кўришимиз мумкин, фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,60 фоизга, фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари ҳисобига 0,59 фоизга, фаолият юритаётган фермер хўжалиги маҳсулот турини етиштиришга ихтисослашиш даражаси ҳисобига 0,37 фоизга, маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаши ҳисобига 0,34 фоизга, ўз фаолияти янгидан йўлга қўйиш 1 фоизга ошганда, даромад 0,31 камайганлигини кўришимиз мумкин.

Фермер хўжаликларининг даромадига таъсир этувчи энг кучсиз салбий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фаолият юритаётган фермер хўжалиги географик жойлашган ўрни 1 фоизга ошганда, даромад 0,004 фоизга, келажакда фермер хўжалигининг янги фаолият турини юритилиши ҳисобига 0,01 фоизга, фермер хўжалиги фаолиятингизни ташкил этишда давлат томонидан қўллаб-қувватланиши ҳисобига 0,0002 фоизга, солиқ текширувларини ўтказишда тартиб бузишга йўл қўйиш ҳолатлари мавжудлиги ҳисобига 0,07 фоизга, фермер хўжалиги ходимларининг ўртача ёшининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,07 фоизга камайган (3.2-жадвал).

3.3-жадвал

Даромад олмайдиган фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ва кучсиз, ижобий ҳамда салбий омиллар

Энг кучли ижобий омиллар	Энг кучсиз ижобий омиллар
X ₄₈ , X ₂₄ , X ₂₅ , X ₃₇ , X ₈	X ₁ , X ₄₀ , X ₆ , X ₃₆ , X ₄₅
Энг кучли салбий омиллар	Энг кучсиз салбий омиллар
X ₃ , X ₁₁ , X ₁₃ , X ₄ , X ₂₈	X ₉ , X ₁₂ , X ₃₄ , X ₃₈ , X ₄₆

Даромад олмайдиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ижобий омилларни таҳлил қилганимизда, маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-

қувватлаш 1 фоизга ошганда даромад 0,007 фоизга, фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси 1 фоизга ошганда даромад 0,013 фоизга, фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,013 фоизга, фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюролари ва бошқалар) етарлилиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,012 фоизга, фермер хўжалигининг маълум бир фаолият тури билан шуғулланиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,008 фоизга ошганлигини кўришимиз мумкин.

Даромад олмайдиган фермер хўжаликларининг фаолиятига энг кучсиз ижобий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фаолият юритаётган фермер хўжалиги географик жойлашган ўрни 1 фоизга ошганда, даромад 0,0001 фоизга, келажакда фермер хўжалигининг қайси фаолият турини юритиш 1 фоизга ошганда, 0,0002 фоизга ошган, фермер хўжалигининг бошлиғи касбининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,0007 фоизга ошган, фермер хўжаликлари томонидан маҳсулот етиштириш учун сув етказиб беришнинг барқарорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,0006 фоизга ошган, фермер хўжалиги фаолиятини ташкил этишда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, даромад 0,0000006 фоизга ошган.

Даромад олмайдиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли салбий омиллар таъсири сифатида, фермер хўжалигида қайси лавозимда фаолият юритилиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,01 фоизга камайган, фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони 1 фоизга ошганда, даромад 0,27 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,21 фоизга камайган, фермер хўжалигида яратилган иш ўринлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,2 фоизга камайган, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,12 фоизга камайганилигини кўришимиз мумкин.

Даромад олмайдиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучсиз салбий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фермер хўжалиги маълум бир турдаги фаолият тури билан шуғулланиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,0004 фоизга камайган, фермер хўжалигининг суғориладиган ва лалми кишлок хўжалиги ер майдонларининг ўртача бонитет баллари ва класслари 1 фоизга ошганда, даромад 0,0008 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг биржа, электрон ва тендер савдоларида катнашиш шартлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,0027 фоизга камайган, фермер хўжаликлари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёни кулай ва самарали ташкил этилганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,0022 фоизга камайган, туманда фермер хўжалигининг ривожланишига асосий салбий омиллар таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,0038 фоизга камайган (3.3-жадвал).

3.4-жадвал

0 – 20 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ва кучсиз салбий омиллар

Энг кучли ижобий омиллар	Энг кучсиз ижобий омиллар
X ₂₄ , X ₂₅ , X ₃₇ , X ₄₈ , X ₄₁	X ₁ , X ₄₅ , X ₄₀ , X ₃₀ , X ₆
Энг кучли салбий омиллар	Энг кучсиз салбий омиллар
X ₁₁ , X ₁₃ , X ₁₀ , X ₂₀ , X ₁₇	X ₁₂ , X ₉ , X ₃₈ , X ₁₅ , X ₃₄

0–20 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ижобий омилларни таҳлил қилганимизда, фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси 1 фоизга ошганда даромад 0,042 фоизга, фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари 1 фоизга ошганда даромад 0,041 фоизга, фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюролари ва бошқалар) етарлилиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,040 фоизга, маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, даромад 0,023 фоизга,

келажакда фермер хўжалигининг маълум бир фаолият турини юритиши 1 фоизга ошганда даромад 0,022 фоизга ошган.

0–20 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликлари фаолиятига энг кучсиз ижобий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фаолият юритаётган фермер хўжалиги географик жойлашган ўрни 1 фоизга ошганда, даромад 0,0003 фоизга, фермер хўжалиги фаолиятингизни ташкил этишда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, 0,00002 фоизга ошган, фермер хўжаликлари учун ажратилган инвестициялардан жараёни қулай ва самарали ташкил этилганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,0007 фоизга ошган, фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт ва импорт қилишда божхона ҳужжатларини расмийлаштиришнинг мураккаблиги даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,006 фоизга ошган, фермер хўжалигининг бошлиғи касбининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,003 фоизга ошган.

0–20 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли салбий омиллар таъсири сифатида, фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони 1 фоизга ошганда, даромад 0,09 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,07 фоизга камайган, фермер хўжалигингизга берилган ер участкангизни ўлчами 1 фоизга ошганда, даромад 0,03 фоизга камайган, фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш нуқтаи назаридан тижорат кредитлари бўйича фоиз ставкалари 1 фоизга ошганда, даромад 0,03 фоизга камайган, фермер хўжаликлари учун солиқ ҳисоблаш ва тўловларини амалга ошириш жараёни қулай ва самарали ташкил этилганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,04 фоизга камайганилигини кўришимиз мумкин.

0–20 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир этувчи энг кучсиз салбий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фермер хўжалигининг суғориладиган ва лалми қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг

ўртача бонитет баллари ва класслари 1 фоизга ошганда, даромад 0,003 фоизга камайган, фермер хўжалигининг маълум фаолият тури билан шуғулланиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,001 фоизга камайган, фермер хўжаликлари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёни қулай ва самарали ташкил этилганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,007 фоизга камайган, фермер хўжалигинингиз фаолиятини самарали ривожлантириш учун ажратилган субсидия даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,007 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг биржа, электрон ва тендер савдоларида қатнашиш шартлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,009 фоизга камайган (3.4-жадвал).

3.5-жадвал

20-40 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ва кучсиз, ижобий ҳамда салбий омиллар

Энг кучли ижобий омиллар	Энг кучсиз ижобий омиллар
X ₂₄ , X ₂₅ , X ₃₂ , X ₃₇ , X ₄₈	X ₁ , X ₄₅ , X ₅ , X ₆ , X ₄₀
Энг кучли салбий омиллар	Энг кучсиз салбий омиллар
X ₁₁ , X ₁₃ , X ₄ , X ₂₈ , X ₁₄	X ₉ , X ₁₂ , X ₁₅ , X ₃₄ , X ₃₈

20-40 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ижобий омилларни таҳлил қилганимизда, жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,074 фоизга, фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари 1 фоизга ошганда даромад 0,072 фоизга, фермер хўжаликларига маҳаллий (туман) ҳокимияти органлари томонидан ҳомийликка мажбурлаш ҳолатлари мавжудлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,036 фоизга, фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюролари ва бошқалар) етарлилиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,071 фоизга, маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда даромад 0,041 фоизга ошган.

20-40 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига энг кучсиз ижобий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фаолият юритаётган фермер хўжалиги географик жойлашган ўрни 1 фоизга ошганда, даромад 0,0005 фоизга, фермер хўжалиги фаолиятини ташкил этишда давлат томонидан кўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, 0,00004 фоизга ошган, фермер хўжалиги ходимларининг ўртача ёшининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,009 фоизга ошган, фермер хўжалигининг бошлиғи касбининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,004 фоизга ошган, келажакда фермер хўжалигининг маълум бир фаолият турини юритиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,001 фоизга ошган.

20-40 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли салбий омиллар таъсири сифатида, фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони 1 фоизга ошганда, даромад 0,16 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,12 фоизга камайган, фермер хўжалигида яратилган иш ўринларининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,11 фоизга камайган, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,07 фоизга камайган, фермер хўжаликлари томонидан дала четлари, суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари бўйларидан фойдаланиш даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,06 фоизга камайганлигини кўришимиз мумкин.

20-40 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучсиз салбий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фермер хўжалиги маълум бир фаолият тури билан шуғулланиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,003 фоизга камайган, фермер хўжалигининг суғориладиган ва лалми қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг ўртача бонитет баллари ва класслари 1 фоизга ошганда, даромад 0,005 фоизга камайган, фермер хўжалиги фаолиятини самарали ривожлантириш учун ажратилган субсидия миқдори даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,013

фоизга камайган, фермер хўжаликларига маҳаллий (туман) ҳокимияти органлари томонидан ҳомийликка мажбурлаш ҳолатлари мавжудлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,016 фоизга камайган, фермер хўжаликлари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёни қулай ва самарали ташкил этилганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,012 фоизга камайган (3.5-жадвал).

3.6-жадвал

40-60 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ва кучсиз, ижобий ҳамда салбий омиллар

Энг кучли ижобий омиллар	Энг кучсиз ижобий омиллар
X ₂₄ , X ₂₅ , X ₃₇ , X ₄₈ , X ₃₂	X ₃₆ , X ₂₇ , X ₆ , X ₄₀ , X ₄₅
Энг кучли салбий омиллар	Энг кучсиз салбий омиллар
X ₁₁ , X ₁₃ , X ₂₈ , X ₂₀ , X ₁₇	X ₉ , X ₁₂ , X ₂₄ , X ₃₈ , X ₁₅

40-60 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ижобий омилларни таҳлил қилганимизда, фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси 1 фоизга ошганда даромад 0,074 фоизга, фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари 1 фоизга ошганда даромад 0,072 фоизга, фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюролари ва бошқалар) етарлилиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,036 фоизга, маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, даромад 0,071 фоизга, фермер хўжаликларига маҳаллий (туман) ҳокимияти органлари томонидан ҳомийликка мажбурлаш ҳолатлари мавжудлиги 1 фоизга ошганда даромад 0,041 фоизга ошган.

40– 60 млн сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига энг кучсиз ижобий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фермер хўжаликлари томонидан маҳсулот етиштириш учун сув етказиб беришнинг барқарорлиги даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,0003 фоизга, фермер

хўжаликлари томонидан яратилган маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштиришда харажатлар 1 фоизга ошганда, 0,0007 фоизга ошган, фермер хўжалигининг бошлиғи қайси тилларни билиш даражасининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,0004 фоизга ошган, келажакда фермер хўжалигининг маълум бир фаолият турини юритишининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,0001 фоизга ошган, фермер хўжалиги фаолиятини ташкил этишда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, даромад 0,0000006 фоизга ошганлигини гувоҳ бўламиз.

40– 60 млн сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли салбий омиллар таъсири сифатида, фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони 1 фоизга ошганда, даромад 0,15 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,11 фоизга камайган, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,007 фоизга камайган, фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш нуқтаи назаридан тижорат кредитлари бўйича фоиз ставкалари 1 фоизга ошганда, даромад 0,005 фоизга камайган, фермер хўжаликлари учун солиқ ҳисоблаш ва тўловларини амалга ошириш жараёни қулай ва самарали ташкил этилганлиги даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,006 фоизга камайганилигини кўришимиз мумкин.

40– 60 млн сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучсиз салбий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фермер хўжалиги маълум бир фаолият тури билан шуғулланиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,0002 фоизга камайган, фермер хўжалигининг суғориладиган ва лалми қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг ўртача бонитет баллари ва класслари 1 фоизга ошганда, даромад 0,0004 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг биржа, электрон ва тендер савдоларида қатнашиш шартлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,0015 фоизга камайган, фермер хўжаликлари учун ажратилган субсидиялардан

фойдаланиш жараёни кулай ва самарали ташкил этилганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,0012 фоизга камайган, фермер хўжалиги фаолиятини самарали ривожлантириш учун ажратилган субсидия миқдори даражасининг 1 фоизга ошганда, даромад 0,0013 фоизга камайган. (3.2.6-жадвал).

3.7-жадвал

60-80 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ва кучсиз, ижобий ҳамда салбий омиллар

Энг кучли ижобий омиллар	Энг кучсиз ижобий омиллар
X ₁₁ , X ₄ , X ₁₃ , X ₂₈ , X ₄₇	X ₁₂ , X ₉ , X ₃₈ , X ₂₉ , X ₄₆
Энг кучли салбий омиллар	Энг кучсиз салбий омиллар
X ₂₄ , X ₂₅ , X ₈ , X ₄₈ , X ₄₁	X ₁ , X ₄₅ , X ₄₀ , X ₃₆ , X ₆

60-80 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ижобий омилларни таҳлил қилганимизда, фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони 1 фоизга ошганда даромад 0,1 фоизга, фермер хўжалигида иш ўринлари яратилганлиги даражаси 1 фоизга ошганда даромад 0,08 фоизга, фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,08 фоизга, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,05 фоизга, фермер хўжалигининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи салбий асосий омиллар таъсири 1 фоизга ошганда даромад 0,03 фоизга ошган.

60-80 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига энг кучсиз ижобий омиллар таъсирини ўрганганимизда, жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигининг суғориладиган ва лалми қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг ўртача бонитет баллари ва класслари 1 фоизга ошганда, даромад 0,003 фоизга, фермер хўжалигининг маълум қандай фаолият тури билан шуғулланиши 1 фоизга ошганда, 0,001 фоизга ошган, фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг,

маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюрolari ва бошқалар) етарлилиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,009 фоизга ошган, фермерлик фаолиятини юритиш учун олинган ернинг кадастр хужжатларини расмийлаштиришнинг мураккаблиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,01 фоизга ошган, фермер хўжалигининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи салбий асосий омиллар таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,02 фоизга ошган.

60-80 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли салбий омиллар таъсири сифатида, фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,05 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,049 фоизга камайган, фаолият юритаётган фермер хўжалиги маълум бир маҳсулот турини етиштиришга ихтисослашганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,031 фоизга камайган, маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини кўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, даромад 0,028 фоизга камайган, янги фаолият йўлга қўйилиб, янги иш ўринлари яратилиши даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,026 фоизга камайганлигини кўришимиз мумкин.

60-80 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучсиз салбий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фаолият юритаётган фермер хўжалиги географик жойлашган ўрни 1 фоизга ошганда, даромад 0,0003 фоизга камайган, фермер хўжалиги фаолиятининг ташкил этишда давлат томонидан кўллаб-қувватлашнинг маълум бир тури тақдим этилиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,00002 фоизга камайган, келажакда фермер хўжалигининг маълум фаолият турини юритилиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,0008 фоизга камайган, фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган маҳсулотларни сақлаш учун электр энергия ва ёқилғи етказиб беришнинг барқарорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,0025 фоизга камайган, фермер хўжалигининг бошлиғи

касбининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,003 фоизга камайган (3.7-жадвал).

3.8-жадвал

80-100 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ва кучсиз, ижобий ҳамда салбий омиллар

Энг кучли ижобий омиллар	Энг кучсиз ижобий омиллар
X ₁₁ , X ₄ , X ₁₃ , X ₂₈ , X ₁₀	X ₉ , X ₃₄ , X ₂₉ , X ₃₈ , X ₄₆
Энг кучли салбий омиллар	Энг кучсиз салбий омиллар
X ₃₇ , X ₂₄ , X ₂₅ , X ₄₈ , X ₄₁	X ₁ , X ₄₅ , X ₆ , X ₃₆ , X ₄₀

80-100 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжалиklarининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ижобий омилларни таҳлил қилганимизда, фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони 1 фоизга ошганда даромад 0,057 фоизга, фермер хўжалигида иш ўринлари яратилганлиги даражаси 1 фоизга ошганда даромад 0,04 фоизга, фермер хўжалиklarининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,043 фоизга, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,025 фоизга, фермер хўжалигига берилган ер участкасининг ўлчами 1 фоизга ошганда даромад 0,021 фоизга ошган.

80-100 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжалиklarининг фаолиятига энг кучсиз ижобий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фермер хўжалигининг маълум қандай фаолият тури билан шуғулланиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,0009 фоизга ошган, фермер хўжалиklarининг биржа, электрон ва тендер савдоларида қатнашиш шартлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,0057 фоизга, фермерлик фаолиятини юритиш учун олинган ернинг кадастр хужжатларини расмийлаштиришнинг мураккаблиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,0078 фоизга ошган, фермер хўжалиklари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёни қулай ва самарали ташкил этилганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,0046 фоизга ошган, фермер

хўжалигининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи салбий асосий омиллар таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,0078 фоизга ошган.

80-100 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли салбий омиллар таъсири сифатида, фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюрolari ва бошқалар) етарлилиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,025 фоизга камайган, фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,026 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,025 фоизга камайган, маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, даромад 0,014 фоизга камайган, янги фаолият йўлга қўйилиб, янги иш ўринлари яратилиши даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,014 фоизга камайганлигини кўришимиз мумкин.

80-100 млн. сўмгача даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучсиз салбий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фаолият юритаётган фермер хўжалиги географик жойлашган ўрни 1 фоизга ошганда, даромад 0,0002 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг интернет-сайтларидан фойдаланиш даражаси етарлилиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,00001 фоизга камайган, фермер хўжалигининг бошлиғи касбининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,0015 фоизга камайган, фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган маҳсулотларни сақлаш учун электр энергия ва ёқилғи етказиб беришнинг барқарорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,0013 фоизга камайган, келажакда фермер хўжалигида маълум бир фаолият турини юритилиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,0004 фоизга камайган (3.8-жадвал).

**100 млн. сўмдан юқори даромад оладиган фермер хўжаликлари
фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ва энг кучсиз салбий омиллар**

Энг кучли ижобий омиллар	Энг кучсиз ижобий омиллар
X ₁₁ , X ₄ , X ₁₃ , X ₁₇ , X ₂₈	X ₄₉ , X ₁₂ , X ₃₈ , X ₄₆ , X ₃₄
Энг кучли салбий омиллар	Энг кучсиз салбий омиллар
X ₁₁ , X ₄ , X ₈ , X ₄₈ , X ₄₁	X ₁ , X ₄₀ , X ₄₅ , X ₆ , X ₅

100 млн. сўмдан юқори даромад оладиган фермер хўжалиklarининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучли ижобий омилларни таҳлил қилганимизда, фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони 1 фоизга ошганда даромад 0,127 фоизга, фермер хўжалигида иш ўринлари яратилганлиги даражаси 1 фоизга ошганда даромад 0,09 фоизга, фермер хўжалиklarининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,096 фоизга, фермер хўжаликлари учун солиқ ҳисоблаш ва тўловларини амалга ошириш жараёнини қулай ва самарали ташкил этилганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,05 фоизга, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари 1 фоизга ошганда даромад 0,056 фоизга ошган.

100 млн. сўмдан юқори даромад оладиган фермер хўжалиklarининг фаолиятига энг кучсиз ижобий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фермер хўжалигининг маълум қандай фаолият тури билан шуғулланиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,002 фоизга ошган, фермер хўжалигининг суғориладиган ва лалми қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг ўртача бонитет баллари ва класслари 1 фоизга ошганда, даромад 0,0036 фоизга, фермер хўжаликлари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёнини қулай ва самарали ташкил этилганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,01 фоизга ошган, фермер хўжалигининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи салбий асосий омиллар таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,017 фоизга ошган, фермер

хўжаликларининг биржа, электрон ва тендер савдоларида қатнашиш шартлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,012 фоизга ошган.

100 млн. сўмдан юқори даромад оладиган фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир этувчи энг кучли салбий омиллар таъсири сифатида, фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,059 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,058 фоизга камайган, фермер хўжалиги маълум бир маҳсулот турини етиштиришга ихтисослашганлиги 1 фоизга ошганда, даромад 0,036 фоизга камайган, маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, даромад 0,033 фоизга камайган, янги фаолият йўлга қўйилиб, янги иш ўринлари яратилиши даражаси 1 фоизга ошганда, даромад 0,03 фоизга камайганлигини кўришимиз мумкин.

100 млн. сўмдан юқори даромад оладиган фермер хўжаликларининг фаолиятига таъсир этувчи энг кучсиз салбий омиллар таъсирини ўрганганимизда, фаолият юритаётган фермер хўжалиги географик жойлашган ўрни 1 фоизга ошганда, даромад 0,0004 фоизга камайган, келажакда фермер хўжалигида маълум бир фаолият турини юритилиши 1 фоизга ошганда, даромад 0,001 фоизга камайган, фермер хўжалиги фаолиятининг ташкил этишда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш 1 фоизга ошганда, даромад 0,00003 фоизга камайган, фермер хўжалигининг бошлиғи касбининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,0035 фоизга камайган, фермер хўжалиги ходимларининг ўртача ёшининг таъсири 1 фоизга ошганда, даромад 0,0067 фоизга камайган (3.9-жадвал).

Ушбу 50 та кўрсаткични фермер хўжаликлари даромадларига таъсир этишини тўртта гуруҳга кучли ижобий, кучли салбий, кучсиз ижобий, кучсиз салбий гуруҳларига бўлиб чиқамиз.

S – Кучли томонлар (Strengths)	W- Заифликлар (Weaknesses)	O- Имкониятлар (Opportunities)	T – Таҳдидлар (Threats)
X₄ - Фермер хўжалигида яратилган иш ўринлари X₁₃- Фермер хўжалиklarининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги X₂₈ - Фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари X₃₇- Фермер хўжалиklarида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюрolari ва бошқалар) етарлиги X₁₁ - Фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони	X₂₉ - Фермерлик фаолиятини юритиш учун олинган ернинг кадастр ҳужжатларини расмийлаштиришнинг мураккаблиги X₃₄ - Фермер хўжалиklarининг биржа, электрон ва тендер савдоларида қатнашиш шартлари X₃₈ - Фермер хўжалиklари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилганлиги X₄₆ - Фермер хўжалигининг ривожланишига асосий салбий этувчи таъсир омиллар X₁₅ - Бугунги кунда фермер хўжалиklarининг ер участкаларидан самарали фойдаланганлиги	X₂₄- Фермер хўжалиklarига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси X₂₅- Фермер хўжалиklarининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари X₈ - фаолият юритаётган фермер хўжалиги маҳсулот турини етиштиришга икhtисослашганлиги X₄₈ - Маҳаллий (туман) хокимияти идораларининг фермер хўжалиklари фаолиятини қўллаб-қувватлаш X₄₁- ўз фаолиятининг янгидан йўлга қўйиш натижасида яратилган ўринлари яратган	X₁- Фаолият юритаётган фермер хўжалиги қайси вилоятда жойлашганлиги X₄₀ -Келажакда фермер хўжалигининг қайси фаолият турини юритишнинг таъсири X₄₅ - Фермер хўжалиги фаолиятининг ташкил этишида давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қайси тури тақдим этилганлиги X₁₈- Солиқ текширувларини ўтказишда тартиб бузишга йўл қўйиш ҳолатлари мавжудлиги X₅- Фермер хўжалиги ходимларининг ўртача ёшининг таъсири

3.1-расм. Фермер хўжалиklари умумий даромадларига кўрсаткичлар таъсирининг SWOT – таҳлили⁶⁶

Илмий тадқиқот натижасида фермер хўжалиklarининг умумий даромадларига кучли ижобий таъсир этувчи омил белгилар фермер хўжалигида яратилган иш ўринлари, фермер хўжалиklarининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари, фермер хўжалиklarида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюрolari ва бошқалар) етарлиги эканлиги аниқланди. Ушбу кўрсаткичларнинг ҳар бирини бир фоиз ўзгариши, фермер хўжалиklarининг умумий даромадларининг ўртача 0.50 % кўпроқ ўзгаришига таъсир этар экан. Бу эса ўз навбатида фермер хўжалиklarининг умумий даромадларининг яхшиланишига олиб келади.

Кучсиз ижобий таъсир этувчи кўрсаткичларга фермерлик фаолиятини юритиш учун олинган ернинг кадастр ҳужжатларини расмийлаштиришнинг

⁶⁶ Муаллифнинг илмий-тадқиқотлари асосида тузилди.

мураккаблиги, фермер хўжаликларининг биржа, электрон ва тендер савдоларида қатнашиш шартлари, фермер хўжаликлари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилганлиги, фермер хўжалигининг ривожланишига асосий салбий этувчи таъсир омиллар, бугунги кунда фермер хўжаликларининг ер участкаларидан самарали фойдаланганлиги ортиши фермер хўжаликларининг умумий даромадларига ҳамда аҳоли турмуш даражасини ўсишига хизмат қилади.

Фермер хўжаликларининг умумий даромадларига кучли салбий таъсир этувчи омиллар фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси, фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари, фаолият юритаётган фермер хўжалиги маҳсулот турини етиштиришга ихтисослашганлиги, маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, ўз фаолиятининг янгидан йўлга қўйиш натижасида яратилган иш ўринларининг бир фоизга ортиши аҳоли умумий даромадларининг 0.36 %га камайишига олиб келади.

Фермер хўжаликларининг умумий даромадларига кучсиз салбий таъсир этувчи омиллар фаолият юритаётган фермер хўжалиги қайси вилоятда жойлашганлиги, келажакда фермер хўжалигининг қайси фаолият турини юритишнинг таъсири, фермер хўжалиги фаолиятини ташкил этишда давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қайси тури тақдим этилганлиги, солиқ текширувларини ўтказишда тартиб бузишга йўл қўйиш ҳолатлари мавжудлиги, фермер хўжалиги ходимларининг ўртача ёшининг таъсири эканлиги олиб борилган тадқиқотлар асосида тасдиқланди.

3.3. Фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини

“Panel data” модели асосида эконометрик моделлаштириш

Илмий тадқиқот ишининг ушбу бўлимида Ўзбекистон Республикаси фермер хўжалиги ялпи ишлаб чиқаришини “Panel data” модели асосида

эконометрик моделлаштирамиз. Маълумки, фермер хўжалиги ялпи ишлаб чиқаришига асосий 21 та таъсир қилувчи омилларни кўриб чиқамиз.

Ушбу борада жуда кўплаб тадқиқотлар амалга оширилган, хусусан, Ani Katchova⁶⁷ томонидан олиб борилган тадқиқотларда фермер хўжалигининг ялпи ишлаб чиқаришига таъсир қилувчи асосий омил фермер хўжаликларига бириктирилган ер майдони, фермер хўжаликларида етиштирилган деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари эканлиги аниқланган. Унинг фикрига асосан, омил фермер хўжаликларига бириктирилган ер майдони тадқиқотларда фермер хўжалиги ялпи ишлаб чиқариш ҳажмининг, фермерларнинг умумий даромадлари ортишига, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасининг ошишига ижобий таъсир кўрсатади. Гипотезани тасдиқлаш учун “Panel data” модели ишлаб чиқилган.

Панел маълумотлари моделлари ҳақида қуйидаги маълумотларни ўрганиш муҳим аҳамиятга эга:

- Панел маълумотлар хусусиятлари, панел маълумотлар турлари;
- Вариация турлари (умумий, ўзгарувчанлик ичида ва ўртасида);
- Панел маълумотлар моделлари (бирлаштирилган модель, собит эффектлар модели ва тасодифий эффектлар модели);
- Тахминловчининг хусусиятлари (мустаҳкамлик ва самарадорлик);
- Тахминловчилар (бирлаштирилган OLS, ўртасида, белгиланган эффектлар, биринчи фарқлар, тасодифий эффектлар);
- Моделларни танлаш учун тестлар (Breusch-Pagan LM тести, Hausman тести).

Панел маълумотлар моделига қуйидаги маълумотлар зарур:

- ✓ Меҳнат иқтисодиёти: таълимнинг даромадга таъсири, вақт ва шахслар бўйича маълумотлар.
- ✓ Иқтисодиёт: йиллар ва мамлакатлар бўйича маълумотлар билан даромаднинг жамғармаларга таъсири.
- ✓ Панел маълумотларининг хусусиятлари.

⁶⁷ 2013 by Ani Katchova. All rights reserved. // Ordered Probit and Logit Models.

✓ Панел маълумотлари индивидуал хатти-ҳаракатлар ҳақида маълумот беради, ҳам одамлар бўйлаб, ҳам вақт ўтиши билан улар ҳам кесма, ҳам вақт серияли ўлчамларига эга.

✓ Панел маълумотларига Tregu лар вақт оралиғида кузатилган N-индивидуаллар киради.

✓ Панел маълумотлари барча шахслар барча вақт оралиғида кузатилганда мувозанатли бўлиши мумкин (ҳамма учун) ёки барча вақт оралиғида шахслар кузатилмаганда мувозанатсиз бўлиши мумкин.

Биз маълум бир шахс учун вақт ўтиши билан мустақиллик тугайдиган корреляция (кластер)ни қабул қиламиз.

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни тўлиқ ва ҳар томонлама статистик тадқиқ қилишимиз, моделлаштиришимиз учун юқоридаги гипотезалар ва бошқа кўплаб илмий изланишларга мурожаат қилиб, “Panel data” модели асосида фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини эконометрик моделлаштирамиз.

Panel модели Panel маълумотлари асосида шакллантирилади, яъни кесишувчи ва вақтли қаторлар орқали тузилган маълумотлар ушбу рўйхатни ҳосил қилади.

Умуман олганда Panel модели тенгламаларида it биргаликда кўлланилади. Масалан, x_{it} дейилганда i ҳудудда t вақтдаги кўрсаткични ифодалайди.

Panel модели қуйидаги эконометрик моделларни ўз ичига қамраб олади: Pooled OLS estimator (POLSE), First differences estimator (FDE), Fixed effects estimator (FEE), Random effects estimator (REE).

$$POLS \text{ modeli: } y_{it} = \beta_0 + \beta_1 x_{1it} + \beta_2 x_{2it} + u_{it}$$

$$FDE \text{ modeli: } \Delta y_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta x_{1it} + \beta_2 \Delta x_{2it} + \Delta u_{it}$$

$$FEE \text{ modeli: } y_{it} - \bar{y}_i = \beta_1(x_{1it} - \bar{x}_{1i}) + \beta_2(x_{2it} - \bar{x}_{2i}) + (u_{it} - \bar{u}_i)$$

$$REE \text{ modeli: } y_{it} - \bar{\theta y}_i = \beta_0 + \beta_1(x_{1it} - \bar{\theta x}_{1i}) + \beta_2(x_{2it} - \bar{\theta x}_{2i}) + (a_i - \bar{\theta a}_i) + (u_{it} - \bar{u}_i)$$

Бунда биринчи модель энг кичик квадратлар ёрдамида тузиладиган кўп омилли модель билан бир турдаги ҳолатни ифодалайди, иккинчи моделда кўрсаткичларнинг олдинги йиллардаги ўзгариш даражаси таъсири инобатга олинган.

Моделларнинг ишончилиги Hausman тести орқали текширилади.

Ўзбекистон Республикасида илмий тадқиқот мақсадидан келиб чиққан ҳолда фермер хўжаликларига бириктирилган ер майдони фермер хўжаликларини ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини белгиловчи энг асосий кўрсаткич сифатида таҳлил қилиб, ушбу кўрсаткич ўзгаришига таъсир қилувчи Panel маълумотларини тузиб чиқдик.

Фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи 21 та кўрсаткич республика вилоятлари кесимида 2010 йилдан 2021 йилгача бўлган даврда муаллиф томонидан Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида жамланиб, 2 та гуруҳга бўлинди: энг кучли ва кучсиз таъсир этувчи ижобий ва салбий кўрсаткичлар.

3.2-расм. Фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи кўрсаткичлар тизими⁶⁸

⁶⁸ Муаллифнинг илмий-тадқиқотлари натижасида тузилди.

Ушбу 3.2-расмдаги кўрсаткичлар диссертация ҳажмига таъсир қилмаслиги учун шартли равишда берилган бўлиб, уларнинг изоҳи 3-иловада келтирилган.

Барча кўрсаткичлар логорифм ҳолатига ўтказилиб, уларнинг қийматлари асосида STATA дастури орқали Panel моделларини ишлаб чиқамиз.

3.10-жадвал

**Фермер хўжалиги ялпи ишлаб чиқариши “Panel data” модели асосида
эконометрик моделлаштириш**

	Кўрсаткичлар	<i>POLS модели</i>	<i>FDE модели</i>	<i>FEE модели</i>	<i>REE модели</i>
1.	Фермер хўжаликлари сони	-0,0075	-0,0019	0,0051	-0,0075
2.	Фермер хўжаликларига бириктирилган ер майдони	0,024	0,0056	0,0167	0,024
3.	Фермер хўжаликларининг суғориладиган ер майдони	-0,026	-0,0158	-0,0165	-0,0259
4.	1 та фермерга тўғри келадиган ер майдони	-0,011	-0,0001	0,0065	-0,0107
5.	Фермер хўжаликларида банд бўлганлар сони	0,0007	-0,0010	-0,0032	0,0007
6.	Фермер хўжаликларида етиштирилган деҳқончилик маҳсулотлари	0,942	0,946	0,9429	0,9422
7.	Фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган сабзавот маҳсулотлари экин майдони	0,0003	0,0024	0,00057	0,0003
8.	Фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган сабзавот маҳсулотлари ўртача ҳосилдорлиги	0,0072	0,0058	-0,0073	0,0072
9.	Фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган сабзавот маҳсулотлари ялпи ҳосили	-0,0019	-0,0099	-0,0027	-0,0019
10.	Фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган мева-резавор маҳсулотлари майдони	0,0098	0,00	-0,0054	-0,0004
11.	Фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган мева-резавор маҳсулотлари ўртача ҳосилдорлиги	0,00	-0,0031	-0,0019	-0,0103
12.	Фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган мева-резавор маҳсулотлари ялпи ҳосили	-0,0103	0,0044	0,00	0,00
13.	Фермер хўжаликларида етиштирилган чорвачилик маҳсулотлари	0,053	0,062	0,0559	0,0526
14.	Фермер хўжаликлари томонидан сўйиш учун етиштирилган моллар ва паррандалар, жами (тирик вазнда)	0,00053	0,0077	0,0025	0,0005
15.	Фермер хўжаликлари томонидан соғиб олинган сут	0,0079	-0,013	0,01	0,0079
16.	Фермер хўжаликлари томонидан олинган тухум	0,0008	-0,0027	-0,0004	0,0008
17.	Фермер хўжаликларида тракторлар сони	-0,0053	0,0011	0,0022	-0,0053
18.	Фермер хўжаликлари томонидан асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар	0,002	-0,0004	-0,00012	0,002
19.	Фермер хўжаликлари бўйича экспорт ҳажми	-0,00029	-0,0002	-0,00017	-0,0003
20.	Фермер хўжаликлари бўйича импорт ҳажми	0,0054	-0,0003	-0,0002	0,0005
21.	Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларида 100 % озиқ модда ҳисобида қишлоқ хўжалиги экинларига солинган минерал ўғитлар	0,00025	-0,0012	-0,0086	0,0003

Манба: Муаллифнинг илмий-тадқиқот ишининг ҳисоб-китоб натижалари асосида тузилди.

Омиллар таъсирининг 1 фоизга ошиши фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқаришига қуйидагича таъсир этган (3.10-жадвал):

1) фермер хўжаликлари сонининг ўзгариши ҳисобига ***POLS модели*** бўйича 0,0075 фоизга, ***FDE модели*** бўйича 0,0019 фоизга камайган, ***REE модели*** бўйича 0,0075 фоизга, ***FEE модели*** бўйича эса 0,0051 фоизга ошган;

2) фермер хўжаликларига бириктирилган ер майдони ҳисобига ***POLS модели*** бўйича 0,024 фоизга, ***FDE модели*** бўйича 0,0056 фоизга, ***REE модели*** бўйича фоизга 0,024 фоизга, ***FEE модели*** бўйича эса 0,0167 фоизга ошган;

3) фермер хўжаликларининг суғориладиган ер майдон ҳисобига ***POLS модели*** бўйича 0,026 фоизга, ***FDE модели*** бўйича 0,00158 фоизга, ***REE модели*** бўйича 0,0165 фоизга, ***FEE модели*** бўйича эса 0,0259 фоизга камайган;

4) 1 та фермерга тўғри келадиган ер майдони ҳисобига ***POLS модели*** бўйича 0,011 фоизга, ***FDE модели*** бўйича 0,0001 фоизга, ***REE модели*** бўйича эса 0,0107 фоизга камайган, ***FEE модели*** бўйича 0,0065 фоизга ошган;

5) фермер хўжаликларида банд бўлганлар сони ҳисобига ***POLS модели*** бўйича 0,0007 фоизга, ***REE модели*** бўйича 0,0007 фоизга ошган; ***FDE модели*** бўйича 0,0010 фоизга, ***FEE модели*** бўйича эса 0,0032 фоизга камайган;

6) фермер хўжаликларида етиштирилган деҳқончилик маҳсулотлари ҳисобига ***POLS модели*** бўйича 0,942 фоизга, ***FDE модели*** бўйича 0,946 фоизга, ***FEE модели*** бўйича эса 0,9429 фоизга ***REE модели*** бўйича 0,9422 фоизга ошган;

7) фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган сабзавот маҳсулотлари экин майдони ҳисобига ***POLS модели*** бўйича 0,0003 фоизга, ***FDE модели*** бўйича 0,0024 фоизга, ***FEE модели*** бўйича эса 0,00057 фоизга, ***REE модели*** бўйича 0,0003 фоизга ошган;

8) фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган сабзавот маҳсулотлари ўртача ҳосилдорлиги ҳисобига ***POLS модели*** бўйича

0,0072 фоизга, *FDE модели* бўйича 0,0058 фоизга, *REE модели* бўйича 0,0072 фоизга ошган, *FEE модели* бўйича эса 0,0073 фоизга камайган;

9) фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган сабзавот маҳсулотлари ялпи ҳосили ҳисобига *POLS модели* бўйича 0,0019 фоизга, *FDE модели* бўйича 0,0099 фоизга, *FEE модели* бўйича эса 0,0027 фоизга, *REE модели* бўйича 0,0019 фоизга камайган;

10) фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган мева-резавор маҳсулотлари майдони ҳисобига *POLS модели* бўйича 0,0098 фоизга, *FDE модели* бўйича омил таъсири бўлмаган, *FEE модели* бўйича эса 0,0054 фоизга *REE модели* бўйича 0,0004 фоизга камайган;

11) фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган мева-резавор маҳсулотлари ўртача ҳосилдорлиги ўзгариши ҳисобига *POLS модели* бўйича омиллар таъсири бўлмаган, *FDE модели* бўйича 0,0031 фоизга, *REE модели* бўйича 0,0019 фоизга, *FEE модели* бўйича эса 0,0103 фоизга камайган;

12) фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган мева-резавор маҳсулотлари ялпи ҳосили ҳисобига *POLS модели* 0,0103 фоизга камайган, *FDE модели* бўйича 0,0044 фоизга ошган, *REE модели ва FEE модели* бўйича омиллар таъсири бўлмаган;

13) фермер хўжаликларида етиштирилган чорвачилик маҳсулотлари ҳисобига *POLS модели* бўйича 0,053 фоизга, *FDE модели* бўйича 0,062 фоизга, *FEE модели* бўйича эса 0,0559 фоизга *REE модели* бўйича 0,0526 фоизга ошган;

14) фермер хўжаликлари томонидан сўйиш учун етиштирилган моллар ва паррандалар (тирик вазнда) ҳисобига фермер хўжаликларида етиштирилган чорвачилик маҳсулотлари ҳисобига *POLS модели* бўйича 0,00053 фоизга, *FDE модели* бўйича 0,0077 фоизга, *FEE модели* бўйича эса 0,0025 фоизга *REE модели* бўйича 0,0005 фоизга ошган;

15) фермер хўжаликлари томонидан соғиб олинган сут ҳисобига *POLS модели* бўйича 0,0079 фоизга, *FEE модели* бўйича эса 0,01 фоизга

REE модели бўйича 0,079 фоизга ошган, **FDE модели** бўйича 0,013 фоизга камайган;

16) фермер хўжаликлари томонидан олинган тухум ҳисобига **POLS модели** ва **REE модели** бўйича 0,0008 фоизга ошган, **FDE модели** бўйича 0,0027 фоизга, **FEE модели** бўйича эса 0,0004 фоизга камайган;

17) фермер хўжаликларида тракторлар сони ҳисобига **POLS модели** ва **REE модели** бўйича бўйича 0,0053 фоизга камайган, **FDE модели** бўйича 0,0011 фоизга, **FEE модели** бўйича эса 0,0022 фоизга ошган;

18) фермер хўжаликлари томонидан асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳисобига **POLS модели** ва **REE модели** бўйича бўйича 0,002 фоизга ошган, **FDE модели** бўйича 0,004 фоизга, **FEE модели** бўйича эса 0,00012 фоизга камайган;

19) фермер хўжаликлари бўйича экспорт ҳажми ҳисобига **POLS модели** бўйича 0,00029 фоизга, **FDE модели** бўйича 0,0002 фоизга, **FEE модели** бўйича эса 0,00017 фоизга, **REE модели** бўйича 0,0003 фоизга камайган;

20) фермер хўжаликлари бўйича импорт ҳажми ҳисобига **POLS модели** 0,0054 фоизга, **REE модели** бўйича 0,0005 фоизга ошган, **FDE модели** бўйича 0,0003 фоизга, **FEE модели** бўйича эса 0,0002 фоизга камайган;

21) Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларида 100 % озиқ модда ҳисобида қишлоқ хўжалиги экинларига солинган минерал ўғитлар ҳисобига **POLS модели** 0,00025 фоизга, **REE модели** бўйича 0,0003 фоизга ошган, **FDE модели** бўйича 0,0012 фоизга, **FEE модели** бўйича эса 0,0086 фоизга камайган.

3.10 - жадвалда Panel POLS, FDE, FEE, REE эконометрик моделлари-нинг регрессион коэффицентлари келтирилган бўлиб, масалан POLS моделида бандлик 0.95 га тенг, яъни бандликнинг бир фоизга ортиши, ҳудудларда умумий даромадларни 0.95 % ортишига олиб келади.

Ушбу моделлар ишончилиги Hausman тести орқали текширилганда модель параметрлари ва моделларининг статистик аҳамиятлиги аниқланди.

```
. hausman fixed random
```

	— Coefficients —			sqrt(diag(V_b-V_B)) S.E.
	(b) fixed	(B) random	(b-B) Difference	
x1	.0050955	-.0074748	.0125703	.
x2	.0167086	.0240371	-.0073284	.
x3	-.0165333	-.0258773	.009344	.0111388
x4	.006524	-.0107056	.0172296	.
x5	-.0032071	.0007106	-.0039177	.0029204
x6	.9428838	.9421894	.0006944	.0022715
x7	.0005734	.0003257	.0002477	.001227
x8	-.0072869	.007159	-.0144459	.0012538
x9	-.0027244	-.0019182	-.0008062	.0018305
x10	-.0053901	-.0004284	-.0049617	.0063523
x11	-.0018868	-.0103122	.0084254	.0028297
x13	.0558901	.0526482	.0032419	.0038875
x14	.0024529	.0005299	.0019229	.000424
x15	.0100419	.0078799	.002162	.0051284
x16	-.0004086	.0008252	-.0012337	.0006723
x17	.0022898	-.00532	.0076098	.0022162
x18	-.0001246	.0020378	-.0021623	.0000406
x19	-.0001734	-.0002926	.0001192	.
x20	-.0001849	.000544	-.0007289	.
x21	-.0087518	.0002534	-.0090052	.0024021

b = consistent under Ho and Ha; obtained from xtreg
 B = inconsistent under Ha, efficient under Ho; obtained from xtreg

Test: Ho: difference in coefficients not systematic

chi2(20) = (b-B)' [(V_b-V_B)^(-1)] (b-B)
 = 44.77
 Prob>chi2 = 0.0012
 (V_b-V_B is not positive definite)

3.3-расм. Hausman тести натижалари⁶⁹

Hausman тести натижалари ҳам ишлаб чиқилган POLS, FDE, FEE, REE моделларнинг барчаси параметрлари ва статистик аҳамиятлилиги 95 % ишончли эканлигини тасдиқлайди.

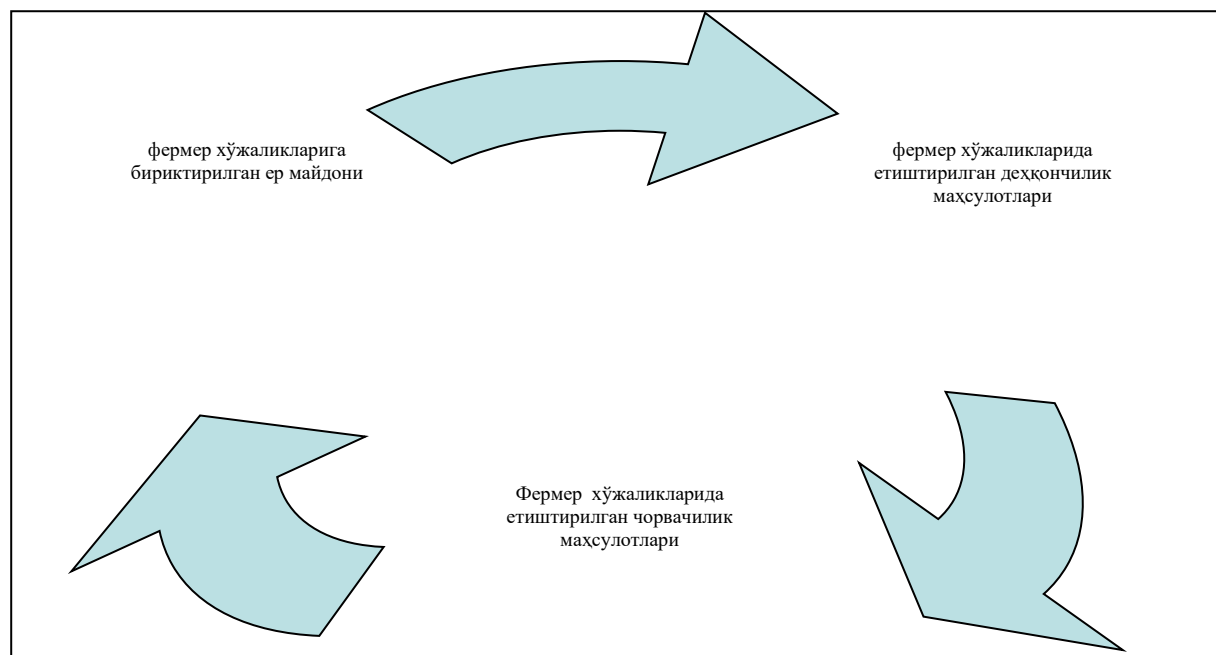
⁶⁹ Муаллифнинг илмий-тадқиқотлари натижаларидан олинган.

Илмий изланишлар натижасида фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқаришига энг кучли таъсир этувчи омил фермер хўжаликларига бириктирилган ер майдони эканлиги, ҳар ушбу омил белгининг бир фоизга оширилини, ЯИЧ ҳажми ўртача 0.5 % ортишига олиб келади.

Кейинги кучли таъсир этувчи омил белги фермер хўжаликларида етиштирилган деҳқончилик маҳсулотлари эканлиги моделлар асосида аниқланди. Фермер хўжалигида бандлик бир фоизга ортиши ялпи ишлаб чиқариш ҳажми 0,942 % ортишига олиб келади.

Фермер хўжаликларида етиштирилган чорвачилик маҳсулотлари ҳам ЯИЧ ҳажмининг ортишига тўғри кучли таъсир этиб, ушбу кўрсаткичнинг бир фоизга ортиши ЯИЧ ҳажмининг 0,052 % кўпайишига таъсир этади.

Ушбу кўрсаткичлар асосида фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш алгоритми ишлаб чиқилди.

3.4-расм. Фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб ҳажмини ошириш⁷⁰

Демак, фермер хўжаликларига бириктирилган ер майдони, фермер хўжаликларида етиштирилган деҳқончилик маҳсулотлари ва фермер хўжаликларида етиштирилган чорвачилик маҳсулотлари кўрсаткичлари аҳолининг умумий даромадларига таъсир этувчи бирламчи кўрсаткичлардир.

⁷⁰ Муаллифнинг илмий-тадқиқотлари натижасида тузилди.

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари томонидан амалга оширилган экспорт ва киритилган импорт ҳажмининг 2010-2021 йиллар бўйича ўзгариш динамикасини таҳлил қилганимизда, жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2010 йилда экспорт ҳажми 14782,7 минг АҚШ долларини, импорт ҳажми эса 14 001,0 минг АҚШ долларини, 2021 йилда экспорт ҳажми 163523,2 минг АҚШ долларини, импорт ҳажми эса 204814,5 минг АҚШ долларини ташкил этган ҳолда, 2021 йилда 2010 йилга нисбатан экспорт ҳажми 148 740,5 минг АҚШ долларига, импорт ҳажми эса 190813,6 минг АҚШ долларига ошганлигини кўришимиз мумкин (14-15 иловага қаранг).

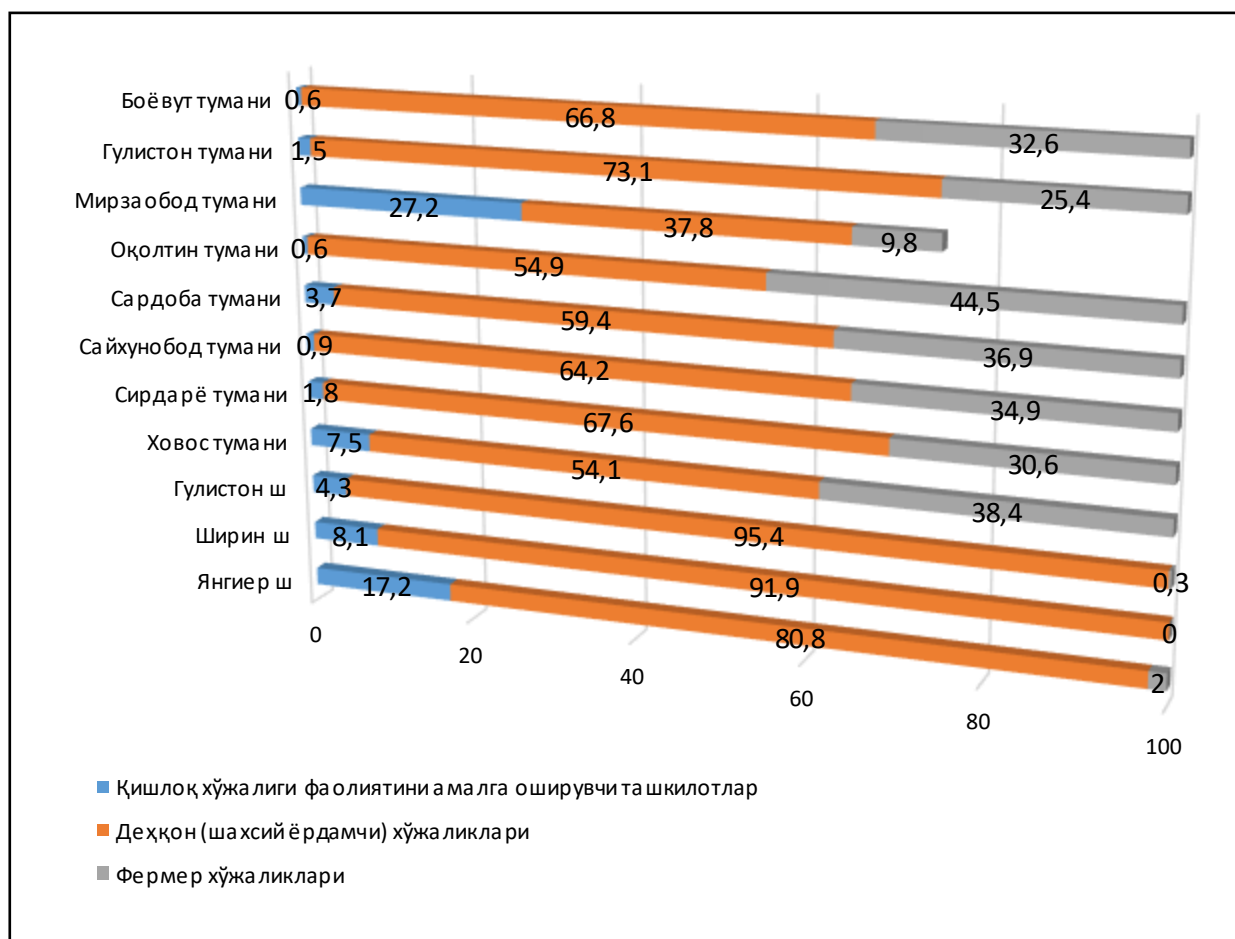
Мамлакат экспорт салоҳиятини юксалтириш учун, энг аввало, реал сектор корхоналарини давлат томонидан қўллаб-қувватлаши лозим. Бу уларнинг экспортбоп маҳсулот ишлаб чиқара олиш имкониятларини ошишига сабаб бўлади.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг аҳоли фаровонлигини таъминлашнинг асосий йўналиши бўлган халқ истеъмоли товарларини ишлаб чиқаришга катта аҳамият берилди. Айниқса, аҳолини озиқ-овқат товарлари билан таъминлашда қишлоқ хўжалиги ва чорвачилик соҳасининг ривожланиши муҳим бўлиб, кейинги йилларда республика бўйича қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш кўрсаткичларини 8-илова орқали кўриш мумкин.

Мамлакатимизда фермер хўжаликларга ер бериш, улар фаолиятини ташкил этиш бўйича кўрилган чора-тадбирлар, уларни янги хўжалик юритувчилар сифатида республика аграр иқтисодиётидаги ўрни ва ролини янада мустаҳкамлайди. Бунга энг аввало ер, сув ва меҳнат ресурсларидан тўла ҳамда унумли фойдаланиш орқали эришилмоқда.

Қишлоқ хўжалигида ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга ҳукуматимиз томонидан ажратилаётган маблағлар миқдорининг ошиб бориши, ер унумдорлигининг ошиши натижасида дехқончилик маҳсулотлари ҳажми ошиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев: “Биз 2018 йилга “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” деб ном бериб, Давлат дастури доирасида 21 триллион сўм ва 1 миллиард долларга тенг 76 мингта лойиҳани амалга оширганимиз ўтган йили яхши ният билан бошлаган ишларимизнинг натижасини кўрсатиб турибди”⁷¹ - деб таъкидлаганлари беъжиз эмас.

3.7-диаграмма. Сирдарё вилояти ҳудудларида ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг хўжаликлар тоифалари бўйича тақсимланиши, (% ҳисобида)⁷²

Сирдарё вилоятида 2021 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулот (хизмат)ларининг умумий миқдори 6923,9 млрд. сўмни, 2020 йилнинг мос даврига нисбатан ўсиш суръати 97,9 %ни ташкил этганлигини кўришимиз

⁷¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//”Халқ сўзи” газетаси, 2018 йил 29 декабрь, № 271-272 (7229-7230)

⁷² Сирдарё вилоятининг 2021 йилги статистик ахборотномаси маълумотлари асосида тузилди.

мумкин. Шу билан бирга, деҳқончилик, чорвачилик ва овчилик соҳаларида кўрсатилган хизматлар – 6539,9 млрд. сўмни, ўрмон хўжалигида – 355,4 млрд. сўмни, балиқ хўжалигида – 28,6 млрд. сўмни ташкил қилганлигини кўришимиз мумкин. Сирдарё вилоятининг Сайхунобод (100,4) Ховос (100,3 %), Сирдарё, Мирзаобод (100,2 %) ва Оқолтин (100,1 %) туманларида юқори ўсиш суръатлари кузатилди. Сирдарё вилоятининг Боёвут (93,7 %), Гулистон (96,5 %) ҳамда Сардоба (94,5 %) туманларида эса паст суръатлар кузатилди.

Қишлоқ хўжалиги ялпи ишлаб чиқариши улушининг хўжаликлар тоифалари бўйича ҳудудлар кесимида тақсимланиши таҳлил қилинганда, энг юқори кўрсаткичлар барча ҳудудларда деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларига тўғри келади. Қишлоқ хўжалиги ялпи ишлаб чиқариш ҳажмида фермер хўжалиklarининг барча тоифадаги хўжаликларга нисбатан улуши ҳудудлар бўйича таҳлил қилинганда, энг юқори кўрсаткичлар Оқолтин (44,5 %), Ховос (38,4 %) ва Сардоба (36,9 %) туманлари ҳиссасига тўғри келишини кўришимиз мумкин (3.7-диаграмма).

3.11-жадвал

2018 йилда Сирдарё вилояти бўйича хўжаликлар тоифаларининг асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш⁷³

Кўрсаткичлар	Барча тоифадаги хўжаликлар		Жумладан:					
	тонна	ўсиш суръати, %	Фермер хўжаликлар		Деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлар		Қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар	
	тонна	ўсиш суръати, %	тонна	ўсиш суръати, %	тонна	ўсиш суръати, %	тонна	ўсиш суръати, %
Деҳқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш								
Дон экинлари	434162	100,8	368819	99,7	50440	98,1	14903	158,4
Картошка	54485	104,8	1737	57,6	52748	107,7	0,0	0,0
Сабзавотлар	288608	95,3	58119	87,9	227189	97,0	3300	136,1
Полиз	265005	81,1	103438	59,6	156504	104,9	5063	118,0
Мевалар ва резаворлар	38415	87,6	9716	56,3	28303	106,8	396	388,2
Узум	13735	112,7	731	51,3	12854	120,5	150	159,6
Чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш								
Гўшт тирик вазнда	57076	90,7	1465	141,3	55236	89,7	375	105,9
Сут	350540	110,5	9346	123,4	332669	109,7	8525	135,6
Жун	596	89,5	49	104,3	539	87,8	8	160,0
Пилла	400,9	301,7	235	191,5	-	-	165,9	162,9

⁷³ Сирдарё вилоятининг 2018 йилги статистик ахборотномаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Келажакда чорвачилик соҳасининг имкониятларини оширишга қаратилган чора-тадбирларнинг изчиллик билан амалга оширилиши ҳамда давлат томонидан кўрсатилаётган тизимли қўллаб-қувватлашлар натижасида қорамоллар бош сонининг ўсишига, ички истеъмол бозорларининг чорвачилик маҳсулотлари билан тўйинишига имкон яратди. 2018 йил чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 2690,4 млрд. сўмни ёки 2017 йилга нисбатан 98,4 %ни ташкил қилди. Ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмида чорвачиликдан олинган маҳсулотларнинг улуши 38,9 %ни ташкил этди. Чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш кўрсаткичларини хўжаликлар тоифалари бўйича таҳлил қилинганда, тирик вазндаги гўшт умумий ҳажмининг 96,8 %ни деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларига, шунингдек, сутнинг 94,9 %, жуннинг 90,4 %, деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларига тўғри келишини қайд қилиш зарур (3.11-жадвал).

“Сирдарё вилоятида хўжаликлар тоифалари бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари умумий ҳажмининг 59,8 %и – деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларининг ҳисобига, 30,8 %и – фермер хўжаликларининг ҳисобига, 9,4 %и – қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларининг ҳисобига тўғри келди.

Ҳаммамиз яхши биламиз, мамлакатимиз қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида Сирдарё вилояти ўзига хос муҳим ўрин эгаллайди. Юртимизда етиштирилаётган пахтанинг 7 фоизи, ғалланинг қарийиб 7 фоизи, мева-сабзавот ва полиз маҳсулотларининг 5 фоизга яқини айнан шу вилоят ҳиссасига тўғри келади”⁷⁴.

Сирдарё вилоятида ғўза майдонларини ва бошқа қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришда сув ресурсларидан тежамли ва самарали фойдаланишни ташкил этиш мақсадида фермер хўжаликларида суғоришни олиб бориш учун 378 та суғориш гуруҳлари ташкил этилиб, 10-12 та фермер хўжалигига бир нафардан, жами 378 нафар сув хўжалигидан маъсуллар

⁷⁴ Сирдарё вилояти статистика бошқармасининг тегишли йиллар бўйича ахборотномаси асосида тузилди.

бириктириб чиқилиб, вазифалари белгилаб берилди.

Сирдарё вилоятида сувдан мақсадли ва унумли фойдаланишни назорат қилиш бўйича республика сув инспекцияси раҳбарияти бошчилигида республика ва вилоят “Сувназорат” инспекциясининг 22 нафар ходимларидан иборат ишчи гуруҳлар ташкил этилиб, сувдан ноқонуний фойдаланишни олдини олиш, тунги суғоришни назорат қилиш, сувчилар сони ва сувчиларга яратилган шароитларини ўрганиш вазифаси юклатилган.

Сув ресурслари асосан суғориш тармоқларида йўқотилишини ҳисобга олиб, суғориш тармоқларини доимий равишда тозалаб, улардаги гидротехник иншоотлар жорий таъмирланиб борилмоқда.

Сув истеъмолчилари уюшмалари ва фермер хўжаликлари ҳисобидаги каналларни механизмда тозалаш режаси 494 км режалаштирилиб, амалда 295 км (59,7 %), ариқ ва лоток тармоқларини қўл кучида тозалаш режаси 3763 км белгиланиб, амалда 2225 км (59 %)га тозаланган, улардаги гидротехник иншоотларни таъмирлаш режаси 539 дона бўлиб, амалда 317 дона (58,8 %)га, гидростларни таъмирлаш режаси 2343 дона, амалда 1390 дона (59 %)га таъмирланган.

СИУ ва фермер хўжаликлари ҳисобидаги 3094 дона сув олиш қулоқларини таъмирлаш белгиланиб, амалда 1761 дона (57 %) бажарилди.

Сирдарё вилоятида кўп тармоқли фермер хўжалиklarини ривожлантириш бўйича қабул қилинган Дастурда жами қўшимча ишлаб чиқариш ва хизматлар ташкил этадиган фермерлар сони 1449 та белгиланган бўлиб, 2017 йилда 724 тага бажарилди.

Сирдарё вилоятида “2021 йилда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги маҳсулот (хизмат)ларининг умумий ҳажми 10512,0 млрд. сўмни, шу жумладан, деҳқончилик ва чорвачилик, овчилик ва ушбу соҳаларда кўрсатилган хизматлар 9957,5 млрд. сўмни ташкил қилди”⁷⁵.

⁷⁵ Сирдарё вилояти статистика бошқармасининг тегишли йиллар бўйича ахборотномаси асосида тузилди.

Бугунги кунга келиб ҳукуратимиз томонидан қишлоқ хўжалигини тубдан ислоҳ қилиш, соҳани барча йўналишларини бир хилда босқичма-босқич ривожлантириш бўйича қатор ислоҳотлар амалга оширилиб келиниши натижасида соҳада, жумладан, пахтачилик ва ғаллачиликда юқори ҳосилдорликка эришаётган фермер хўжаликларини сони кундан-кунга ортиб бормоқда, бундан ташқари чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик, боғдорчилик йўналишларида ҳам сезиларли ижобий ўзгаришларга, маҳсулот турини кўпайиши сифатини яхшиланиши таннархини арзонлашишига эришилмоқда.

Шунинг билан бирга, соҳани жадал ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатаётган бир қатор муаммолар мавжуд, жумладан, қишлоқ хўжалиги техникаларининг етишмовчилиги, пахта ва ғалла зараркунандаларига қарши курашишда биомаҳсулотларнинг етишмовчилиги, кўп тармоқлиликини ривожлантиришда имтиёзли кредитларни ажратилишида тижорат банкларининг сусткашлиги, гаров таъминотининг етишмаслиги, сув таъминоти ва электр энергиядаги узилишлар, алмашлаб экишни йўлга қўйилмаганлиги, хўжаликларнинг ички ариқ зовурларини ўз вақтида таъмирлаш учун фермер хўжаликларининг маблағларини етишмаслиги каби бир қатор муаммолар ҳали ўз ечимини топмаган.

Сирдарё вилоятида кўп тармоқли фермер хўжаликларини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш учун қуйидаги таклифлар ва тавсиялар амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлар эди:

1. Ер - сув ресурсларидан унумли фойдаланиш учун қишлоқ хўжалиги экинлари экиладиган майдонларини мақбуллаштириш:

пахта экиладиган майдонларни 4500 гектарга ва бошоқли дон экинлари майдонларини 514 гектарга ихчамлаштириш;

ихчамлаштирилган экин майдонлари жойига бошқа юқори ҳосил берадиган экинларини экиш лозим: картошка – 300 гектар, сабзавот – 1150 гектар, тоқзор – 285 гектар, озуқа экинлари – 850 гектар, мойли экинлар – 2514 гектар, поллиз экинлари – 200 гектар.

2. Илғор агротехнологияларга асосланган ҳолда, юқори ҳосилга эга бўлган, экспортбоп мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш ҳажмини ошириш учун 285 гектар майдонда тоқзорлар ташкил қилиш ҳамда 541 гектар боғ ва 124 гектар тоқзорларни реконструкция қилиш:

Вилоятнинг суғориладиган ерларининг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилаш, ирригация объектларини замонавий технологиялар асосида қайта қуриш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш, сув ресурсларидан тежамли фойдаланиш натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш барқарорлигини таъминлаш;

“347,4 км туманлараро, хўжаликлараро ва магистрал коллекторларни, 246,8 км ёпиқ дренаж тизимларини, 1 та мелиоратив насос станциясини, 81 та мелиоратив тик кудуқларни қуриш ва реконструкция қилиш;

3912,8 км очик коллекторларни, 1440 км ёпиқ-ётиқ дренаж тармоқларини, 46 та мелиоратив насос станцияларини, 875 та мелиоратив тик кудуқларни таъмирлаш ва тиклаш;

260 км каналларни, 222 км суғориш лоток тизимини, 4 км босимли сув қувурларини қуриш ва реконструкция қилиш”⁷⁶.

3. Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, ирригация ва мелиорация объектларини ривожлантириш, уларнинг хавфсиз ва барқарор ишлашини таъминлаш, сув ресурсларидан оқилона ва тежамли фойдаланиш ва шу асосда:

152 та мелиоратив техника ва жиҳозларни сув хўжалигида ихтисослашган пудрат ташкилотларига лизинг орқали етказиш;

2022-2023 йиллар давомида суғориладиган ерлардан оқилона фойдаланиш Давлат дастури доирасида амалга оширилган ишларнинг самарадорлигини танқидий ўрганиш.

4. Озиқ-овқатга бўлган талабни ҳисобга олган ҳолда, хавфсизликни таъминлаш, картошка, узум ва мева-сабзавот етиштириш

⁷⁶ Сирдарё вилояти статистика бошқармасининг тегишли йиллар бўйича ахборотномаси асосида тузилди.

ҳажмини кенгайтириш, ички бозорда ушбу маҳсулотларнинг нархларини юқори даражада ошишига барҳам бериш:

“мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ҳажмини ошириш, жумладан, сабзавот маҳсулотларини – 105 %га, картошкани – 102,5 %га, полиз маҳсулотларини – 101,5 %га, мевани – 105 %га, узум – 102 %га, гўшти (тирик вазнда) – 106 %га, сут маҳсулотларини – 110 %га, олинган тухумни – 110 %га, балиқ маҳсулотларини– 112 %га ва асални – 106 %га ошириш;

қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга қулай бўлган 113,8 гектар майдонда 51 та иссиқхоналар қуриш”⁷⁷ .

Хулоса қилиб айтганда, республикада иқтисодийни модернизациялаш шароитида ишлаб чиқаришни янада такомиллаштириш борасида муҳим галдаги вазифалар амалга оширилмоқда ва бу албатта, мамлакат иқтисодий тармоқларида ишлаб чиқаришни ортиши хусусан, аграр тармоқда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни янада оширилишига асосий омил бўлмоқда.

Қишлоқ хўжалигининг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш кўп тармоқли фермер хўжаликлари маҳсулотлари рақобатбардошлигини оширишга бевосита боғлиқдир. Жаҳон амалиётининг кўрсатишича, аграр соҳанинг истиқболли ривожланишини белгиловчи устувор вазифаларни амалга ошириш жараёнида янги фермер хўжаликларини ташкил этиш эмас, балки уларнинг эркин рақобат муҳитидаги рақобатбардошлигини таъминлаш асосий йўналишлардан бири бўлиб ҳисобланади.

Президентимиз Ш.М. Мирзиёев жойларда ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг бориши билан танишиш, халқ билан мулоқот асносида фермерлар билан учрашган чоғида ер умрини бекор ўтказмаслик, такрорий экин экиб, даромадни ошириш, етиштирилган маҳсулотни экспорт қилиш ҳақида қимматли маслаҳат ва тавсияларини бермоқдалар. Унинг самарасида

⁷⁷ Сирдарё вилояти статистика бошқармасининг тегишли йиллар бўйича ахборотномаси асосида тузилди.

кўплаб фермер хўжаликларида такрорий экин экишга қаратилаётган катта эътибор мўмай даромад олиб келмоқда. Ўзбекистоннинг Россия ва бошқа хорижий давлатларга поллиз, сабзавот маҳсулотлари, дуккакли экинлар, шунингдек, боғдорчилик маҳсулотлари сотиш, етказиб бериш бўйича йирик шартномалар имзолаганлиги, вилоятнинг барча туманларида агрофирмалар томонидан фермер хўжалиklarини зарур уруғлик, техника воситалари ва маблағ билан таъминланаётганлиги фермерларнинг қўшимча маҳсулот етиштириш имкониятларини янада кенгайтирмоқда.

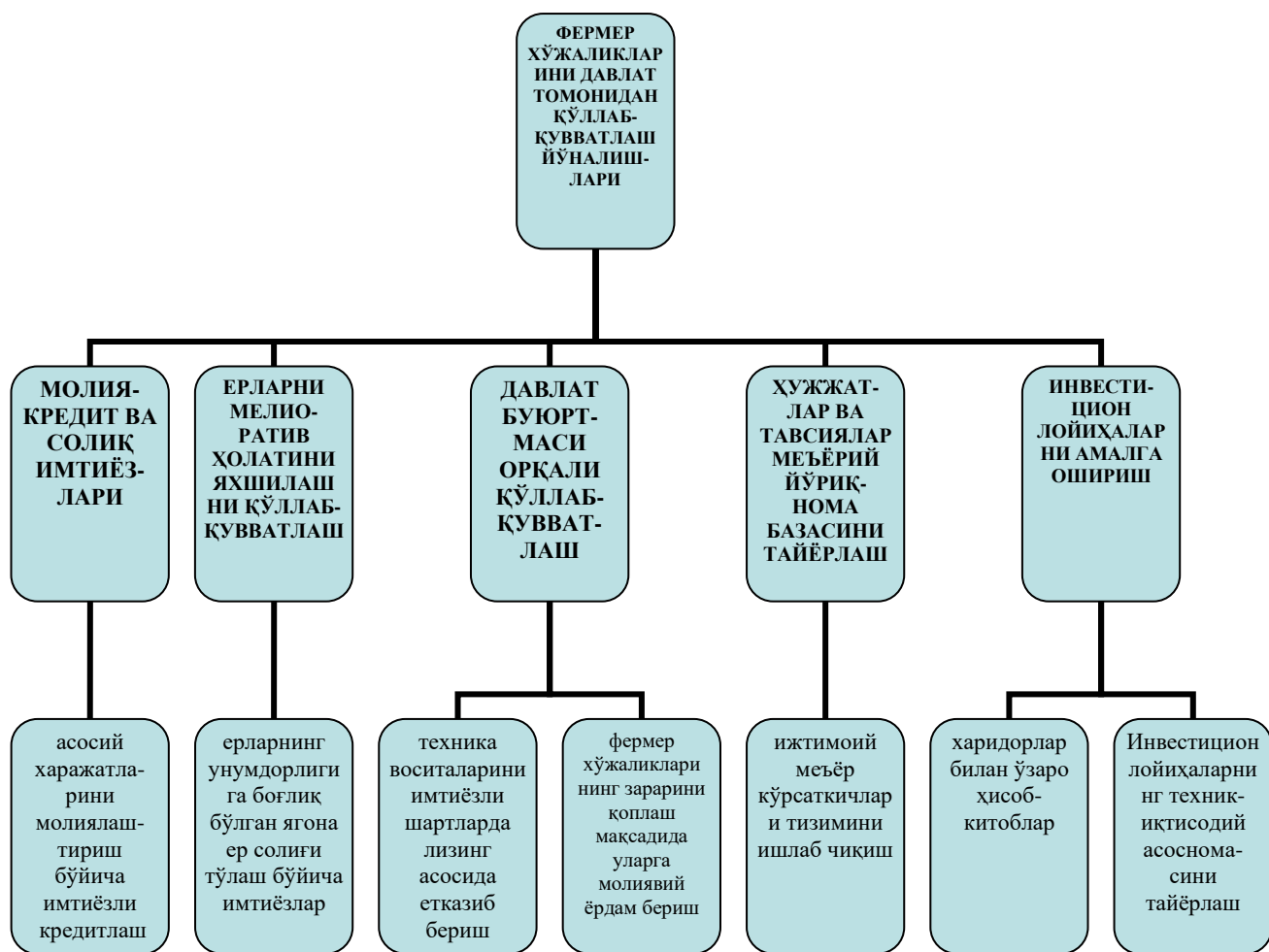
Сирдарё вилоятида хорижий инвестициялар кўмагида кўп тармоқли фермер хўжалиklarига замонавий техника ва технологияларни жорий қилиш, бунинг натижасида экспортга мўлжалланган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни жадаллаштириш орқали аҳолининг талабини тўлароқ қондириш каби масалалар ўз вақтида ҳал этилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Қишлоқ хўжалик корхоналарини, шу жумладан, фермер хўжалиklarини марказлаштирилган дастурий таъминот тизимини ҳозирда ҳам амал қилишини тақозо этувчи юқорида келтирилган омиллар ҳамда уларни фермер хўжалиklари фаолиятига таъсирини чуқурроқ ўрганиш мақсадида уларнинг асосийларига батафсил тўхталиб ўтишни лозим топдик (3.5-расм).

Республикада фермер хўжалиklarининг рентабелли фаолият юритиши яратилган шароитларга боғлиқдир. Бу шарт-шароитлар ичида молия-кредит механизмлари ва солиқ имтиёзларини фермер хўжалиklarига татбиқ этиш муҳим ўрин тутди. Ислоҳотлар давомида фермер хўжалиklarини молия-кредит ва солиқ механизмлари орқали кўллаб-қувватлашнинг самарали тизимига асос солинди:

- давлат эҳтиёжи учун харид қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи фермер хўжалиklarининг ишлаб чиқариш

бўйича асосий харажатларини молиялаштириш бўйича имтиёзли кредитлаш тизими йўлга қўйилди;

3.5-расм. Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш йўналишлари⁷⁸

- фермер хўжаликлари учун ерларнинг унумдорлигига боғлиқ бўлган ягона ер солиғи тўлаш бўйича имтиёзлар жорий этилди;

- фермерларга техника воситаларини имтиёзли шартларда лизинг асосида етказиб бериш тартиби жорий этилди;

- балл-бонитети паст ерларда пахта ва ғалла етиштирадиган фермер хўжаликларининг зарарини қоплаш мақсадида уларга молиявий ёрдам бериш тизими жорий этилди.

Тижорат банклари ва бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит сиёсатида деҳқон (юримдик шахс мақомидаги) ва фермер хўжаликлари учун

⁷⁸ Муаллифнинг илмий-тадқиқотлари натижаси асосида тузилган.

бир қатор имтиёзлар белгиланган бўлиб, уларни қуйидагиларда кўриш мумкин:

- микрокредитлардан фойдаланганлик учун фоиз ставкалари Марказий банкнинг расмий қайта молиялаш ставкасидан ошиқ бўлмаган ҳажмда, тижорат банкларининг махсус микрокредитлаш жамғармаси маблағлари ҳисобидан ажратилаётган бўлса, имтиёзли фоиз ставкалари белгиланади;

- давлат эҳтиёжи учун дон ва пахта етиштирувчи фермер хўжаликларига бериладиган аванс маблағларини олдиндан 3 % имтиёзли фоиз ставкаси билан кредит тарзида берилиши йўлга қўйилди.

Хулоса қилиб айтганда, фермер хўжаликлари аграр соҳада янги хўжалик юритувчи субъект сифатида шаклланиб бориши бир томондан ҳақиқий мулк эгаллигининг вужудга келишига имкон яратса, иккинчи томондан мулкчиликнинг бошқа турларига асосланган корхоналар билан маълум даражада рақобат кураши муҳитини яратишга йўл очади.

Юқорида келтирилган фермер хўжаликларига хос бўлган хусусият – республикамизнинг аграр соҳасида уларнинг хўжалик юритишни энг самарали шакллари билан бири сифатида мустақкам ўрин эгаллаётганлигини кўрсатади.

III боб бўйича хулоса

Иқтисодий модернизация қилиш шароитида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришда республика, тармоқ ва ҳудудий бошқарув органларининг вазифаси ҳамда мақсадларини, мулк ҳуқуқларини чегаралаш;

- қишлоқ кенгашлари, район, шаҳар ва вилоят ҳокимликлари ролини қайта кўриб чиқиш;

- мулкни хусусийлаштириш жараёнини ҳисобга олиб, ижтимоий соҳада кишлоқ хўжалигида маҳсулотлар ишлаб чиқариш бизнес-режасини ишлаб чиқиш;

- кишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштириш бўйича ҳужжатлар ва тавсиялар меъёрий йўриқнома базасини тайёрлаш;

- кишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришда минтақавий хусусиятлар ва омилларни ҳисобга олиш, буларга ижтимоий меъёр кўрсаткичлари тизимини ишлаб чиқишда диққат қилиш;

- хўжалик юритиш ва тармоқлар ҳамда ҳудудларнинг ўзаро таъсири ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш;

- минтақалар ўртасида ва ичида, унинг унсурлари, вертикал ва горизонтал тузилмалари ўртасида кишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи маҳсулотлари етиштиришни ривожлантиришдаги номуносибликларга барҳам бериш;

- кишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришни интеграция қилиш бунда иш тизимларга хос ижобий жиҳатларни бутун чоралар билан ривожлантириш ҳамда уларнинг ноҳуш жиҳатларини имкон қадар чеклаш (ёки бартараф қилиш) мақсадини кўзлаш;

- экспортни рағбатлантириш ва унинг самарадорлигини оширишда кўп жиҳатдан ташқи савдо ҳисоб-китоблари тизимини такомиллаштириш ва мавжуд турли-туман чекловларни бекор қилиш лозим;

- экспортнинг фақат эркин конвертация қилинадиган валютада амалга ошириладиган қисминигина эмас, балки бутун экспортни қўшилган қиймат солиғидан озод қилиш;

- экспорт кредитлари, экспорт кредитларининг суғуртаси ёки экспортчиларга қарама-қарши банк кафолатларини беришни қўллашни жорий этиш;

- МДХ мамлакатлари бўйича транзит тўловларини мувофиқлаштириш, такроран солиққа (ҚҚС ва импорт божлари) тортиш тажрибасини барҳам бериш, солиқ юкини енгиллаштириш;

- тез бузилувчи мева-сабзавот маҳсулотларининг транзит йўлларда эркин ҳаракатини таъминлаш бўйича битим тузишга эришиш лозим;

- экспортни рағбатлантириш сиёсатига ўтиш, шунингдек, импорт протекционизми сиёсати даражасини пасайтириш, монетар ва фискаль сиёсат шаффофлигини таъминлаш.

Бу ислохотларнинг барчаси жамғармалар ва сармояларни рағбатлантириш, иқтисодиётда рақобат муҳитини яратиш, бизнеснинг транзакцион харажатларини камайтириш ва экспортни рағбатлантириш сиёсати учун хос бўлган қийматни бузишни бартараф этишнинг муҳим шартлари ҳисобланади. Фақат муаммонинг ечимига комплекс ёндашувгина иқтисодий тараққиёт суръатларини тезлаштиришнинг муҳим шarti ҳисобланадиган миллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлилиги ва ташқи савдонинг самарадорлигига олиб келиши мумкин.

Мазкур талабларнинг жами қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштириш механизмининг такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини белгилайди.

Хўжалик юритиш янги иқтисодий механизмнинг яратилиши маҳаллий бюджетга кўпгина маблағларни жалб этиш имконини беради, аммо муайян жой шароитида мана шу барча ресурслар ҳар ҳолда фермер хўжаликлари ва ташкилотлар ҳисобига шаклланади. Айни вақтда кўпчилик ҳокимларда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштириш бўйича ягона буюртмачи вазифаларини бажариш учун ҳақиқий имконият вужудга келмаган.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштириш ривожлантиришни бошқарув механизмининг яратишнинг турли вариантлари бир хил баҳоланишига қарамай, минтақадаги туманларнинг

Ўзига хослигига боғлиқ ҳолда вазиятни ривожлантиришнинг учта эҳтимолий йўналишини қўллаш учун асос бор, яъни:

а) маблағлар ва ресурслар ҳокимлик қўлида жамланади;

б) вазифалар агоросаноат фермер хўжаликлари ва ташкилотлар қўлида жамланади;

в) дастлабки икки вариант энг мақбул тарзда бирга қўшилади.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришнинг айрим унсурларини ривожлантириш вазифалари алоҳида тақсимланган тақдирдагина манфаатлар уйғунлигига эришиш мумкин.

Ҳозирги вақтгача қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришни комплекс ривожлантириш даражасини белгиловчи нормативлар тизими ишлаб чиқилмаган. Амалдаги идоравий меъёрлар ва нормативлар одатда, ижтимоий мақсадларга йўналтириладиган ресурслардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги тизимига асосланади. Шаҳарлар, шаҳарчалар ва қишлоқ аҳоли пунктларида маҳсулотлар етиштириш ўртасида алоқа ҳисобга олинмайди. Шу туфайли маҳсулотлар етиштириш барча унсурларини мажмуа тарзида мувозанатланган ривожлантиришга эришиб ҳам бўлмайди. Ундан ташқари, тавсия этилаётган кўпгина меъёрларни зудлик билан қайта кўриб чиқиш талаб этилмоқда.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришни ривожлантириш бўйича чора-тадбирларни режалаштиришда аҳоли пунктларида аҳолининг асосий эҳтиёжларини қондирувчи хизматлардан фойдаланиш имкониятини тенглаштиришни назарда тутиш лозим. Ҳозирги вақтда ижтимоий ривожланиш иқтисодий муаммоларни ҳал этувчи муҳим восита бўлаётганлиги сабабли, нафақат ишлаб чиқариш ва инфратузилманинг ўзаро боғланган ҳолда, ривожланишини белгилаб олиш, балки кишиларнинг самарали иш фаолиятлари учун олдиндан шарт-шароит яратиш мақсадида, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришнинг истиқболда ривожланишини режалаштириш

зарур. Фақат шу шароитда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштириш қишлоқ меҳнаткашининг эҳтиёжларини қондириш мумкин. Ушбу услубнинг устуворлиги шундан иборатки, аҳолига хизмат кўрсатишда содир этиладиган хатоларга деярли йўл қўйилмайди. Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришни ривожланишининг ҳудудий кўрсаткичлари, нафақат, бутун бир республика бўйича олинган маълумотлар билан таққослаш, балки алоҳида иқтисодий бирликлар бўйича ҳам ва шу асосда турли маъмурий бирликларда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштириш даражаси ҳақида керакли маълумот олиш имкониятини беради. Ҳозирги вақтда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришни режалаштириш соҳасида назарий ва амалий бир қатор ўзига хос муаммолар илгари сурилмоқда. Бу ерда агросаноат мажмуаси тизимида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида маҳсулотлар етиштиришнинг амал қилиш қонуниятларини ўрганиш зарурияти алоҳида аҳамият касб этади.

**IV БОБ. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ҚўЛЛАБ-
ҚУВВАТЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ СТАТИСТИК
БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

**4.1. Фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигига
таъсир этувчи омиллар “гипотезаси” услубиятини
такомиллаштириш**

Параметрлар тўғрисидаги гипотеза тестлари учун ишлатиладиган t-статистикани регрессия чиқишидаги калькулятор ва статистик жадвалнинг t-критик қиймати ёрдамида ҳисоблаш мумкин. Аммо ушбу бўлимда биз Stata ёрдамида тестнинг статистик қийматлари, танқидий қийматлари ва p-қийматларини ҳисоблаб чиқамиз. Мисол сифатида биз озиқ-овқат харажатлари регрессиясининг моделини давом эттирамиз. Олинган гипотезани муқобил гипотезага қарши текширамиз. t-статик қийматни ва критик қийматни ишлатиб қуришимиз ва намойиш этишимиз мумкин.

**4.1-жадвал
Фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи
омиллар “гипотезаси” учун маълумотлар⁷⁹**

Йиллар	Ўзбекистон Республикаси ЯИМ, млрд. сўм (X ₁)	Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар, млрд. сўм (X ₂)	Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида банд бўлганлар сони, минг киши (X ₃)	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги ЯҚҚ, млрд. сўм (X ₄)	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми (млрд. сўм) (X ₅)	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида банд бўлганлар сони, минг киши (X ₆)	Фермер хўжаликлари ЯИЧ, млрд. сўм. (Y)	Фермер хўжаликлари киритилган инвестициялар ҳажми, млрд. сўм. (X ₇)	Фермер хўжаликларида банд бўлганлар сони, минг киши (X ₈)
2010	78936,62	16463,70	12286,60	21251,34	1654,98	3118,1	11195,23	110,27	1 338,90
2011	103232,58	19500,00	12541,50	30658,61	2488,49	3229,4	15702,73	119,42	1 346,80
2012	127590,24	24455,30	12850,10	36954,67	2745,47	3251,7	18383,05	148,46	1 340,60
2013	153311,34	30490,10	13163,00	42636,81	3128,94	3402,1	21345,13	132,63	1 321,10
2014	186829,50	37646,20	13505,40	53613,21	3858,23	3528,9	24622,91	163,61	1 247,20
2015	221350,91	44810,40	13767,70	64680,33	4515,42	3601,7	30620,82	241,29	1 183,70
2016	255421,86	51232,00	14022,40	74778,98	4795,30	3646,7	34271,11	259,84	1 174,50
2017	317476,37	72155,20	14357,30	90983,86	6110,55	3671,3	43358,15	563,56	966,5
2018	424728,74	124231,30	14641,70	113660,73	7991,89	3537,2	48675,13	773,11	938,8
2019	529391,39	195927,34	14876,40	130306,93	12199,14	3544,6	60342,98	1362,21	766,7
2020	602193,00	210195,10	14797,40	151279,55	14776,82	3499,2	70570,67	1296,30	700,9
2021	734587,68	244962,60	14980,74	183518,49	18934,90	3502,1	88337,27	1968,78	712,7

⁷⁹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

**Фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи
омиллар “гипотезаси” учун маълумотларнинг логарифмланган
қийматлари⁸⁰**

Йиллар	Ўзбекистон Республикаси ЯИМ, млрд. сўм (X ₁)	Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар, млрд. сўм (X ₂)	Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида банд бўлганлар сони, минг киши (X ₃)	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги ЯҚҚ, млрд. сўм. (X ₄)	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми (млрд. сўм) (X ₅)	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида банд бўлганлар сони, минг киши (X ₆)	Фермер хўжаликлари ЯИЧ, млрд. сўм. (Y)	Фермер хўжаликлари киритилган инвестициялар ҳажми, млрд. сўм. (X ₇)	Фермер хўжаликларида банд бўлганлар сони, минг киши (X ₈)
2010	11,276	9,709	9,416	9,964	7,412	8,045	9,323	4,703	7,200
2011	11,545	9,878	9,437	10,331	7,819	8,080	9,662	4,783	7,205
2012	11,757	10,105	9,461	10,517	7,918	8,087	9,819	5,000	7,201
2013	11,940	10,325	9,485	10,660	8,048	8,132	9,969	4,888	7,186
2014	12,138	10,536	9,511	10,890	8,258	8,169	10,111	5,098	7,129
2015	12,308	10,710	9,530	11,077	8,415	8,189	10,329	5,486	7,076
2016	12,451	10,844	9,548	11,222	8,475	8,202	10,442	5,560	7,069
2017	12,668	11,187	9,572	11,418	8,718	8,208	10,677	6,334	6,874
2018	12,959	11,730	9,592	11,641	8,986	8,171	10,793	6,650	6,845
2019	13,179	12,185	9,608	11,778	9,409	8,173	11,008	7,217	6,642
2020	13,308	12,256	9,602	11,927	9,601	8,160	11,164	7,167	6,552
2021	13,507	12,409	9,615	12,120	9,849	8,161	11,389	7,585	6,569

$$1) \quad \text{Ln}Y = -0,56 + 0,88 X_1$$

Ўзбекистон Республикаси ЯИМ ҳажми 1 фоизга ошганда, фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажми 0,88 фоизга ошган.

$$2) \quad \text{Ln}Y = 3,18 + 0,66 X_2$$

Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми 1 фоизга ошганда, фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажми 0,66 фоизга ошган.

$$3) \quad \text{Ln}Y = -75,74 + 9,04 X_3$$

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида банд бўлганлар сони 1 фоизга ошганда, фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажми 9 мартага ошган.

$$4) \quad \text{Ln}Y = -0,08 + 0,94 X_4$$

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги ЯҚҚ 1 фоизга ошганда, фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажми 0,94 фоизга ошган.

$$5) \quad \text{Ln}Y = 3,25 + 0,83 X_5$$

⁸⁰ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари натижасида тузилган.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми 1 фоизга ошганда, фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажми 0,83 фоизга ошган.

$$6) \quad \mathbf{LnY = -61,90 + 8,87 X_6}$$

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида банд бўлганлар сони 1 фоизга ошганда, фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажми 9 марта ошган.

$$7) \quad \mathbf{LnY = 6,99 + 0,58 X_7}$$

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларига киритилган инвестициялар ҳажми 1 фоизга ошганда, фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажми 0,58 фоизга ошган.

$$8) \quad \mathbf{LnY = 26,70 - 2,34 X_8}$$

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларида банд бўлганлар сони 1 фоизга камайганда, фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажми 2 марта камайган.

Ўзбекистон Республикасида молиявий инқироз шароитида фермер хўжаликларини минерал ўғитлар билан таъминлаш минерал ўғитлар бозори конъюнктурасида умумхўжалик конъюнктурасига хос бўлган белгилар билан белгиланади. Бундай белгилар ва ўзига хос хусусиятлар ҳамкорлиги ва ўзаро алоқасининг умумий ва унинг қисмлари умумхўжалик ва товарлар бозори конъюнктураларининг шаклланиши ва ривожланиш характерини белгилайди.

Фермер хўжаликларини минерал ўғитлар билан таъминлаш минерал ўғитлар бозори конъюнктурасида ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди. Минерал ўғит ишлаб чиқарувчилари ва истеъмолчилари ўртасидаги боғлиқлик ишлаб чиқарувчилар гуруҳлари ўртасидаги рақобатга асос бўлади.

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликларини минерал ўғитлар билан таъминлаш хўжалик фаолияти тузилишини тубдан ўзгартириб ва бозор иқтисодиётига ўта бориб, қисқа давр мобайнида иқтисодиётнинг барқарорлигига эришишига сабаб бўлмоқда. Бу саноатда илғор технологияларни жорий этишга, хизмат кўрсатиш соҳасининг сезиларли

ривожланишига ҳамда қишлоқ хўжалигининг ўсишида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Келажақда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи маҳсулотларига бўлган талабнинг ошиши мамлакатимиз фермер хўжаликлари ихтиёридаги суғориладиган ерлардан тўлиқ ва оқилона фойдаланишини талаб этиш билан биргаликда, унинг самарадорлигини ҳам юксалишини тақозо этади. Бунинг учун энг аввало тупроқ унумдорлигини барқарор равишда ошишини таъминлаш имкониятига эга бўлган турли хилдаги ишлаб чиқариш воситаларидан йил давомида тўғри, тўлиқ ҳамда самарали фойдаланишга эришиш лозим.

Қишлоқ хўжалик корхоналари ички ва ташқи бозор талабини қондириш мақсадида давлатдан асосан ҳайдаладиган, пичанзорлар, яйловлар ҳамда боғзорлар, узумзор, тутзор ерларни турли муддатларга фойдаланиш учун оладилар. Шу ерларнинг таркибида энг унумдорлиги, суғориладиган ер ҳисобланади. Чунки, суғорилмайдиган ернинг бир гектаридан оладиган ҳосилга нисбатан 8-10 марта кўпроқ ҳосил олиш мумкин. Республика ҳудудидаги суғориладиган ерларда мамлакат аҳолиси истеъмол қилаётган маҳсулотларнинг асосий қисми етиштирилади. Суғориладиган ернинг иқтисодий моҳиятини мазмунини эътиборга олган ҳолда унинг тушунчасини аниқлаштириш мақсадга мувофиқдир. Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси”ни 44-моддасида “Қишлоқ хўжалигида фойдаланиш ва суғориш учун яроқли бўлган, сув ресурслари шу ерларни суғоришни таъминлай оладиган суғориш манбаи билан боғланган доимий ёки шартли (муваққат) суғориладиган ерлар жумласига киради”⁸¹ деб ёзилган. Бу таърифни биз умуман олганда тўғри деб ҳисоблаймиз. Лекин у анча мураккаб ёзилган. Шунинг учун уни суғориладиган ернинг мазмунидан келиб чиққан ҳолда қуйидагича таъриф бердик. “Сув билан таъминлаш мақсадида суғориш иншоотлар тизими сув манбаларига уланган қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган майдонни суғориладиган ер” деб ҳисоблаш мумкин.

⁸¹ Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси”.–Т.: «Ўзбекистон», 1998, 44-модда.

Демак, суғориладиган ерни шаклланишида сув ресурсларининг бевосита катнашиши зарур экан. Чунки ўзлаштирилмаган, лалми ерлар сув ресурслари билан таъминлангандагина улар суғориладиган ерларга айланади. Суғорилмайдиган майдонларга сув бериш натижасида уларнинг сунъий хамда иқтисодий унумдорлигини юксалиши таъминланади.

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларида сувдан фойдаланишда баъзи ҳолларда камчилик ва муаммолар кўзга ташланмоқда. Айниқса, мамлакатимиз фермер хўжаликлари экинларини суғориш мавсумида туманларда хўжаликлар томонидан лимитга нисбатан ортиқча сув сарфланмоқда. Бунинг олдини олиш учун, албатта, сувдан фойдаланишда бозор принципларини жорий қилиш, суғоришга берилган сувдан оқилона ва самарали фойдаланилганлиги, суғоришга берилган сувнинг оқилона тақсимоти, ҳисоб-китоби ва ҳисоботини юритиш, етказиб берилган сув учун тўловларни такомиллаштириш, суғоришга берилган сувдан иқтисод қилиб, оқилона фойдаланилганлиги учун рағбатлантириш, етказиб берилган сувга тўланадиган тўловларда сув истеъмолчиларига бериладиган имтиёз чоратадбирларини амалиётга жорий этиш зарур. Бу муаммоларни бартараф қилиш учун республикаимиз бошқарув органлари ва мутахассислари томонидан ишлар олиб борилмоқда.

Энг аввало, Республиканинг сув ресурслари давлат мулки, яъни умуммиллий бойлик ҳисобланади. Шунинг учун барча сувни миллий бойлик таркибида ҳисобланиши зарур. Ер ости маъдан бойликлари захирасининг қиймати алоҳида аниқланиши муносабати билан ернинг унумдор қатлами ҳисобланган тупроқ қисми қийматини аниқлаш зарур. Чунки у ҳам табиий қонунлар таъсири натижасида барпо этилган. Унга нисбатан жамиятнинг талаби мавжуд. Бундай ҳолни мавжудлиги уни қийматини аниқлашни объектив равишда тақозо этади. Шунинг учун давлатнинг ер ресурсларини миллий бойлик таркибида баҳолашда шу ерларнинг (тупроқнинг) табиий унумдорлик даражасини мезон қилиб олиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Яъни бир бирликдаги тупроқнинг табиий унумдорлигидир. Бу

кўрсаткич миқдор ва қиймат кўринишида аниқланиши мумкин. Масалан, 1 га яйловнинг табиий унумдорлиги неча центнер хашак ёки озуқа бирлигини бериши мумкин. Худди шунингдек, 1 га пахта экиладиган майдоннинг табиий унумдорлиги қанча пахта хом ашёсини етиштириб беришлилигини аниқлаш лозим. Бу кўрсаткич Республика пахтачилик илмий тадқиқот институтининг маълумотларига асосланган ҳолда 10-12 ц ташкил этади. Тупроқнинг табиий унумдорлиги балл бонитет шаклида ҳам бўлиши мумкин. Бу рақамлар тупроқнинг табиий унумдорлигини исботлайди. Унинг қийматини аниқлаш учун қайси даврга (муддатга) аниқланиши лозим бўлса шу даврдаги ҳақиқий баҳолардан фойдаланиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларига сувдан фойдаланишда баъзи ҳолларда камчилик ва муаммолар кўзга ташланмоқда. Айниқса, қишлоқ хўжалиги экинларини суғориш мавсумида туманларда фермер хўжаликлари томонидан лимитга нисбатан ортиқча сув сарflanмоқда. Бунинг олдини олиш учун, албатта, сувдан фойдаланишда бозор принципларини жорий қилиш, суғоришга берилган сувдан оқилона ва самарали фойдаланилганлиги, суғоришга берилган сувнинг оқилона тақсимоли, ҳисоб-китоби ва ҳисоботини юритиш, етказиб берилган сув учун тўловларни такомиллаштириш, суғоришга берилган сувдан иқтисод қилиб, оқилона фойдаланилганлиги учун рағбатлантириш, етказиб берилган сувга тўланадиган тўловларда сув истеъмолчиларига бериладиган имтиёз чоратadbирларини амалиётга жорий этиш зарур.

Келажакда суғориладиган ерлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини барқарор равишда юксалтириш учун барча ишлаб чиқариш воситаларидан тўлиқ ва самарали фойдаланишга эътибор берган ҳолда экинларни мақсадга мувофиқ таркибини таъминлашга ҳамда уларни самарали жойлаштиришга эришиш лозим.

Хулоса қилиб айтганда:

1. Бозор муносабатлари шароитида иқтисодиётнинг асосий соҳаларидан бири бўлган кимё саноатининг ижтимоий-иқтисодий

ихтисослашуви хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда кимё саноати ишлаб чиқариш мажмуини ривожлантириш зарур;

2. Бугунги кунда минерал ўғитлар ишлаб чиқариш даражаси ва самарадорлигини ўсишини тўхтовсиз таъминлаб туриш зарур. Чунки минерал ўғитлар ишлаб чиқариш даражаси қанчалик юқори бўлиши: бу биринчидан, республикамизда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш кўламини кенгайтиришга, иккинчидан, аҳолини турмуш шароитини яхшиланишига, учинчидан, республиканинг минерал ўғитлар бўйича экспорт салоҳиятини оширишга имкон беради.

3. Бозор рақобатбардошлиги шароитида минерал ўғитлар ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш ва юксалтириш учун, бизнингча, ўз-ўзининг харажатларини таъминлаши зарур. Бу зарур моддий – техник ресурслар импорти учун ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни яратиш ҳисобига эҳтиёжларни хорижий валютада қоплаш демакдир. Экспорт-импорт операцияларининг ҳажми ва вақти бўйича баланслаштирилишини таъминлаш, ишлаб чиқариш ҳажмини ва республика ҳудудига минерал ўғитлар, бошқа кимёвий маҳсулотлар етказиб бериш ҳажмини ошириш учун муҳим шарт-шароит ҳисобланади.

4. Ўзбекистонда минерал ўғитлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш мақсадида ривожланган хорижий мамлакатлардан янги технологияларни олиб келиш, бозор ва харидоргир маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ташкил этиш зарур. Шунингдек, хорижий шериклар билан бирга икки томонлама манфаатли қўшма корхоналар очиб ва улардан самарали фойдаланиш;

5. Ишлаб чиқариш қувватларини тўлиқ таъминланиш даражасининг пастлиги, импорт ва фонд улушининг юқорилиги, импорт ўрнини босувчи маҳсулот ишлаб чиқарувчиларни ривожлантириш, тасарруфдаги моддий – хом ашё базаси ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни кенгайтириш, минерал ўғитлар экспорт салоҳиятини ошириш билан инвестицион муаммоларни юзага келтиради. Минерал ўғитлар ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш ва

экспорт салоҳиятини ошириш вазифалари амалдаги қувватларни сақлаб қолиш ва реконструкция қилишни биринчи ўринга қўяди. Сўнгги йилларда асосий фондларни янгилашга капитал ажратилиши камайди. Натижада, асосий фондлар актив қисмининг эскириши тармоқнинг етакчи корхоналарида экстремал даражага етмоқда.

6. Республикамизда минерал ўғитларни экспортдан валютани айрим қисмини корхоналар ўзининг маҳсулотларини чет элларда чиқарилаётган ахборот воситаларини рекламаси учун сарфлаши зарур ва шу орқали хорижий истеъмолчиларнинг ўз маҳсулотлари билан таништириб, уларни жаҳон бозорида сотишга ва мустақкам ўрин эгаллашга имконият яратиш;

7. Минерал ўғитлар бозори конъюнктурасини ўрганиш, бозор ва бўлиб ўтаётган ўзгаришларга мувофиқ йўналтирилган истиқболли белгилашларни ҳар куни диққат билан кузатиб боришни тақозо этади. Минерал ўғитлар бозори истиқболлини белгилашнинг ўзига хослиги нафақат уларнинг ривожланиш қонуниятлари, балки ташқи савдодаги амалий вазифалари билан ҳам олдиндан белгиланади.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, истиқболли белгилашдан мақсад, жаҳон бозорига чиқишнинг энг қулай вақтини аниқлаш ҳисобланади.

8. Минерал ўғитлар ишлаб чиқариш, унинг экспорт салоҳиятини ошириш ва истиқболлини белгилаш масалалари ишлаб чиқариш самарадорлиги ва ривожланиш суръатларини ошириш манбааларини ва омилларини тадқиқот қилишни ўз ичига олади. Бу муаммонинг серқирралиги, мураккаблиги самарадорликнинг иқтисодий ўсиш омиллари динамикасини акс эттирувчи кўрсаткичларнинг қўллаш зарурлигини кўрсатади. Минерал ўғитлар самарадорлиги қанча юқори бўлса, динамик ўсиш ҳам шунча кўп имкониятларга эга бўлишини кўрсатади. Бозор муносабатлари ишлаб чиқариш самарадорлигига катта эътиборни қаратади.

9. Республикамизда минерал ўғитлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва уларнинг экспорт салоҳиятини ошириш учун минерал ўғитлар ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи корхоналарга чет эл

сармояларини киритиш зарур. Булар асосида рақобатбардошлиликка асосланган жаҳон бозорида ўз ўрнини эгаллаши, мавқеини мустаҳкамлаши ва маҳсулотларига сифат кафолатланиши мумкин.

Тадқиқотлар натижасида сувдан фойдаланишнинг жамоа шаклидан хусусий шаклига ўтишга асосланган фермер хўжаликларида ташкил қилиш мақсадга мувофиқлиги ва бунда суғориладиган ерлардан фойдаланиш самарадорлиги ортиши аниқланди.

Сувдан фойдаланишни яхшилашнинг асосий йўналишлари:

- сув ресурсларидан самарали ва тежамли фойдаланиш;
- гидротехник иншоотларнинг техник ҳолатини яхшилаш;
- сувни тежайдиган технологияларни кенг жорий қилиш;
- сувнинг тезкор бошқаруви ва ҳисоб-китобини йўлга қўйиш;
- ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш;
- сув ва сувдан фойдаланишнинг қонунчилик базасини такомиллаштириш;
- ички ариқларни тартибга солиш;
- кулоқларни гидростлар билан жиҳозлаш;
- майдонни суғоришга талаб даражасида тайёрлаш;
- суғориш муддатлари ва меъёрларига амал қилиш;
- сувни тежайдиган агротехник тадбирларни ўз вақтида бажариш (культивация, эгат оралаб ва шарбат билан суғориш);
- сувни тежайдиган технологияларни кенг қўллаш;
- сув истеъмолчилари уюшмалари фаолиятини қўллаб-қувватлашдан иборат.

Юқоридаги чора-тадбирларни амалга оширилиши натижасида республика қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи сув ресурсларидан фойдаланишни, иқтисодий самарадорлиги маълум даражада юксалмоқда. Лекин бу ҳозирги ўсиб бораётган талабга тўлиқ жавоб бермайди. Шунинг учун улардан фойдаланишни иқтисодий самарадорлигини

келажакда янада юксалтириш талаб этилади. Бунинг учун фикримизча куйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

а) Бозор муносабатлари шароитида сув исрофгарчилигини олдини олиш учун сувдан фойдаланишни тўлов асосига қўйиш зарур. Бу муаммони назорат усули ёки тарғибот-ташвиқот билан ҳал этиб бўлмайди.

б) Сув ресурсларидан фойдаланишдаги салбий ҳолатларни бартараф этиш, уруғчилик ва селекцияга катта аҳамият бериш, экинларни ўғитлаш тизимини яхшилаш, илғор суғориш технологияларини қўллаш, ерларга ишлов беришда замонавий услублар, алмашлаб экиш тизимига қатъий риоя этиш, тупроқ мелиорациясини яхшилашга эътиборни қаратиш, механизациядан фойдаланишда маҳсулот етиштирувчидан тортиб раҳбар ва мутахассисларда агротехника қоидаларига риоя этиш маданиятини шакллантириш зарур.

д) Юқорида таъкидланган тадбирларни амалга оширилишини реал бўлишлиги учун турли манбалардан, яъни давлатнинг, хўжаликларнинг, чет эл инвесторларининг маблағларини жалб этишга эришиш лозим.

г) Мелиоратив ҳолати ўта ёмон бўлган ерларга давлат буюртмасини бермаслик, ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилаш учун узоқ муддатли кредитлар ажратиш бундай ерларни қишлоқ хўжалиги айланмасига киритиб, уларнинг унумдорлигини оширишга ва самарали фойдаланишга имкон яратади.

Мамлакатимизда суғориш мавсумида ажратилган лимитга ва 1 гектарига сарфланаётган сув миқдори йиллар давомида ўсиб, чекланган сув ресурсларидан самарасиз фойдаланиб, сувнинг беҳуда сарфига йўл қўйилмоқда. Бунинг олдини олиш учун минтақада куйидаги чора-тадбирлар ўтказилмоқда:

- сувдан фойдаланишда бозор принципларини қўллаш бўйича меъёрий-услубий ва қонуний ҳужжатлар базасини яратиш;

- суғоришга берилаётган сувдан фойдаланишда бозор механизмларини жорий қилиш босқичларини ишлаб чиқиш;

- суғоришга берилган сувнинг оқилона тақсимоти, ҳисоб-китоби ва ҳисоботини юритиш;

- сувни етказиб беришдаги хизматига пул тўлаш бўйича амалдаги механизмни такомиллаштириш;

- суғоришга берилган сувдан иқтисод қилиб, оқилона фойдаланилганлиги учун рағбатлантириш ва имтиёзлар бериш.

Келгусида фермер хўжаликларида бозор ислохотларини янада ривожлантириш, сувни бозор муносабатларига жалб қилиш, ялпи ишлаб чиқарувчилар ўртасида бозор рақобати ривожланишини таъминлаш, ички ва ташқи сармоялар ҳисобига тупроқ унумдорлигини қайта тиклаш учун зарур тадбирларни ўтказиш, кўчмас мулк бозорини ривожлантириш, сувга давлат мулкчилигини сақлаган ҳолда гаров (ипотека) тизимини ривожлантириш мақсадга мувофиқ.

Маълумки, тупроқ унумдорлигининг у ёки бу даражада бўлиши илмий асосланган маъдан ўғитлар миқдорига, нисбатига, органик ўғитларни қўллашга, алмашлаб экишга риоя қилишга, ер ва сув ресурсларини тежовчи ҳамда бошқа илғор технологияларни жорий этишга бевосита боғлиқдир. Тадқиқотларга қараганда органик ва маъданли ўғитлар ҳисобига ўсимликда 50 фоиз ва ундан ортиқ ҳосил шаклланади. Бу омиллар алмашлаб ёки навбатлаб экиш даласида ўтказилса, ўсимликнинг ўсиши, ривожланиши учун экологик жиҳатдан жуда қулай шароит яратилиб, энг юқори ва сифатли ҳосил олишга эришилади.

Осиёга солиштирилганда Африка ва Лотин Америкаси минтақаларида таклифнинг ўсиши сезиларли бўлмади. Ушбу минтақада таклифнинг кўпайишига кўп омиллар таъсир қилди. Асосий омиллар – ушбу тармоққа катта инвестицияларнинг оқиб келиши ҳам хорижий, ҳам ички ҳукумат томонидан ўз маҳсулотини ишлаб чиқариш ҳамда юқори технология ва арзон хом-ашё ресурслари асосида ўртача нархлар бўйича сифатли товар чиқаришга эришишнинг рағбатлантирилиши ҳисобланади.

Ислоҳ қилинаётган бозорлар МДХ мамлакатларини қамраб олган Шарқий Европа ва Евроосиёдир. Ушбу минтақани кўриб чиқишда қуйидаги маълумотлардан фойдаланиш мумкин.

Фермер хўжалиklarини шакллантиришнинг дастлабки босқичида аксарият уларда ер майдони ҳажмининг кичиклиги маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигининг ўсишига ва барқарор фойда олишга тўсқинлик қилади. Иқтисодий аҳволи ночор бўлган бундай фермер хўжалиklари ўзларини зарур техника воситалари ва айланма маблағ билан таъминлашга, банкдан кредит олиш учун гаров таъминоти қўйишга имконияти етмади, олинган қарз мажбуриятларини қоплаш учун тўловга қобиллик (ликвидлик) даражасига эга бўлмади. Энг муҳими, улар ўз харажатларини ўзи қоплаш ва фойда кўриб ишлаш, даромадларини муттасил ошириб бориш сингари бозор иқтисодиёти тамойилларига мос бўлиб тушмади.

Инвестицияларни жалб этишга қулай шарт-шароитлар яратилаётгани, давлат капитал қўйилмаларни ўзлаштириш ва қурилиш-монтаж ишларини бажариш бўйича бир қатор ишларни амалга оширмакда. Ўзбекистон Республикаси фермер хўжалиklари томонидан асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар 2016 йилда 259836,1 млн. сўмни ташкил этиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 3,4 фоизга камайган бўлса, 2021 йилда 1968782,9 млн. сўмни ташкил этиб, 37,3 фоизга ошган. 2021 йилда 2016 йилга нисбатан 1708946,8 млн. сўмга ошган (13-иловага қаранг).

Хулоса қилиб айтганда, хорижий инвестицияларни кўпроқ жалб этишга, улардан мақсадли равишда фойдаланишга бўлган талаб кучайгани ҳолда, Ҳукуматимиз аграр соҳанинг барқарор суръатлар билан ривожланиши учун ёрдам бериб келмакда. Ўзбекистон Республикасида фермер хўжалиklarини иқтисодий хавф-хатардан сақлаш бўйича қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- фермер хўжалиги ялпи ишлаб чиқаришини юқори даражага кўтариш учун яқка тартибда фаолият юритаётган ишлаб чиқарувчиларнинг таъсирини кучайтириш;

- фермер хўжаликларига юқори самара билан фаолият юритишлари учун амалий жиҳатдан кўмак бериш;
- фермер хўжаликларининг ташкилий, ҳуқуқий, иқтисодий асосларини мустаҳкамлашда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;
- фермер хўжаликлари аъзоларининг турмуш тарзини ошириш ва моддий фаровонлигини оширишнинг муҳим омилига айлантириш;
- истеъмол бозорларида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи маҳсулотларига бўлган талабни қондириш;
- мамлакатимиз ҳудудларида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи учун импорт ўрнини қоплайдиган маҳсулотлар ҳажмини оширишдан иборат.

4.2. Фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини “Holt Winter seasonal” модели орқали 2022-2026 йилларга прогнозлаштириш

Республикамиз қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида иқтисодиётни модернизация қилиш бозор тамойилларини жорий этиш, маҳсулотни етиштириш ва сотиш жараёнларининг ўзаро мувофиқлигини таъминлашни тақозо этмоқда. Ҳозирги кундаги асосий вазифа тармоқда рақобат муҳитини шакллантириш, ички ва ташқи бозорларда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи маҳсулотларини сотишнинг самарали механизмларини кенг жорий қилиш бозор муносабатларини ривожлантириш жараёнидаги устувор вазифалардан ҳисобланади.

Силлиқлаш методлари даражалар асосида белгиланади, даража 0 дан 1 гача бўлади. Илмий тадқиқотларда силлиқлашнинг уч тури кенг қўлланилади, булар экпонициал силлиқлаш, Double экпонициал силлиқлаш, Holt Winter seasonal силлиқлаш турларидир.

Экпонициал силлиқлаш методида фақат α қатнашиб, методнинг силлиқлаш даражасини белгилайди, бу метод қуйидагича ифодаланади:

$$\hat{x} = \alpha x_t + \alpha(1 - \alpha)x_{t-1} + \alpha(1 - \alpha)^2 x_{t-2} + \dots$$

Double экспоненциал силлиқлаш, “Holt Winter seasonal” силлиқлаш турлари ҳам худди шундай тарзда ифодаланеди.

(2) тенгламани (t-1) билан ёзиб, икки томонини (1- α)га кўпайтирсак куйидаги тенглама ҳосил бўлади:

$$(1 - \alpha)\widehat{x}_{t-1} = \alpha(1 - \alpha)x_{t-1} + \alpha(1 - \alpha)^2x_{t-2} + \alpha(1 - \alpha)^3x_{t-3} + \dots$$

(3) тенгламадан иккинчи тенгламани мослаб айириб, куйидаги тенгламани ҳосил қиламиз:

$$\widehat{x}_t = (1 - \alpha)\widehat{x}_{t-1} + \alpha x_t \quad 0 < \alpha < 1$$

Ушбу тенглама экспоненциал силлиқлашнинг якуний тенгламаси бўлиб, \widehat{x}_t прогноз қийматларини, x_t ҳақиқий даражасидир.

Double экспоненциал силлиқлаш моделида силлиқлаш даражаси билан бирга тренд даражаси ҳам қўшилади. Прогноз қилаётган кўрсаткич трендга интилганда Double экспоненциал силлиқлаш моделини қўллаш ўринлидир.

$$\overline{x}_t = (1 - \alpha)(\overline{x}_{t-1} + T_{t-1}) + \alpha x_t \quad (0 < \alpha < 1)$$

$$T_t = (1 - \beta)T_{t-1} + \beta(\overline{x}_t - \overline{x}_{t-1}) \quad (0 < \beta < 1)$$

“Holt Winter seasonal” силлиқлаш модели эса куйидагича аниқланади.

$$\overline{x}_t = (1 - \alpha)(\overline{x}_{t-1} + T_{t-1}) + \alpha \frac{x_t}{F_{1-x}} \quad (0 < \alpha < 1)$$

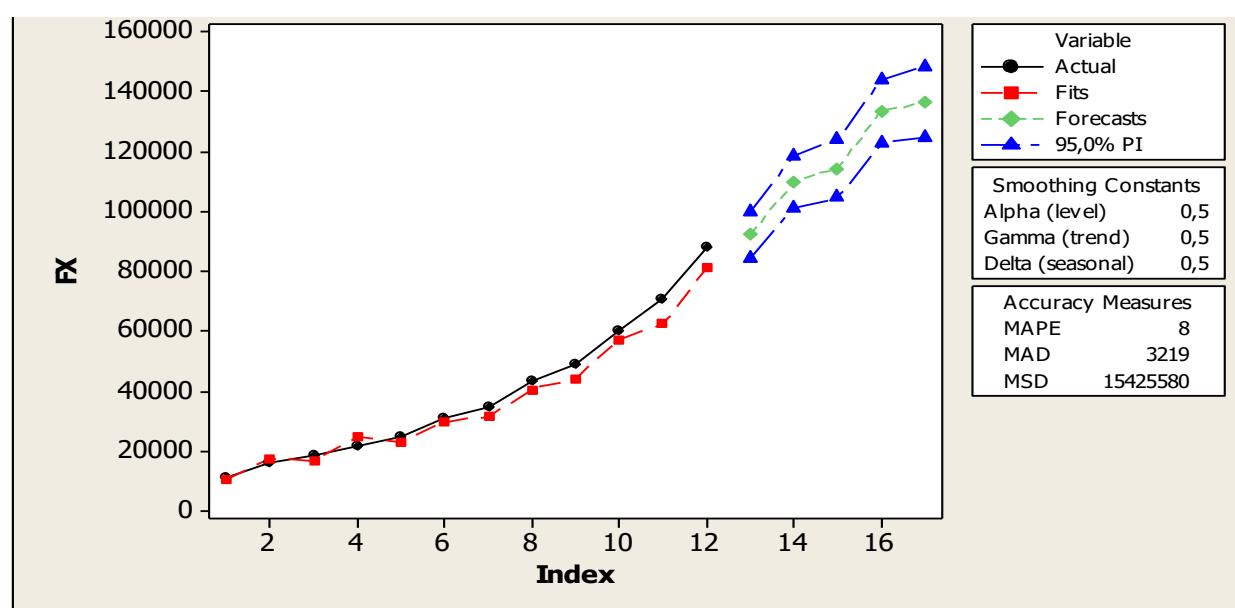
$$T_t = (1 - \beta)T_{t-1} + \beta(\overline{x}_t - \overline{x}_{t-1}) \quad (0 < \beta < 1)$$

$$F_t = (1 - \gamma)F_{t-1} + \gamma \frac{x_t}{\overline{x}_t} \quad (0 < \gamma < 1)$$

Бунда α тренд даражасини, β тренд даражасини, γ мавсумийлик даражасини англатади. Агар тадқиқ қилинаётган кўрсаткичда тренд, мавсумийлик мавжуд бўлса, “Holt Winter seasonal” силлиқлаш модели энг мақбул, шундай бўлса ҳам биз аввал таъкидлаганимиздек учта тренд модели ва битта силлиқлаш методидан фойдаланиб, уларни хатоликларини MAPE, MAD ва MSD орқали таққослаб, энг оптимал моделни танлаймиз ҳамда шу модел асосида прогноз қийматларини ишлаб чиқамиз.

Прогноз сценариялари асосида фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқаришини “Holt Winter seasonal” силлиқлаш модели орқали 2022-2026 йиллар бўйича прогнози⁸²

Йиллар	Пессемистик прогноз млрд. сўм	Ўртача прогноз млрд. сўм	Оптимистик прогноз млрд. сўм
2022	84391	92277	100163
2023	101419	110109	118798
2024	104699	114358	124016
2025	122894	133640	144387
2026	124516	136438	148360

4.1-диаграмма. Фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқаришини “Holt Winter seasonal” силлиқлаш модели орқали 2022-2026 йиллар бўйича прогнози⁸³

Фермер хўжаликларини ялпи ишлаб чиқариш ҳажми “Holt Winter seasonal” силлиқлаш модели орқали 2022-2026 йилларга прогноз қилиниши натижасида унга таъсир этувчи омиллар асосида бир неча вариантдаги прогноз сценарийлари ишлаб чиқилди. Натижада прогноз сценариялари асосида 2026 йилда фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариши ҳажми пессемистик прогноз бўйича 124516 млрд. сўмни, ўртача прогноз бўйича 136438 млрд. сўмни, оптимистик прогноз бўйича 148360 млрд. сўмни ташкил этганлиги аниқланган (4.1-диаграмма).

⁸² Муаллифнинг илмий-тадқиқотлари натижаси асосида тузилган.

⁸³ Муаллифнинг илмий-тадқиқотлари натижаси асосида тузилган.

Иқтисодийни модернизация қилиш шароитида рақобат муҳитини шаклланиши ва ривожланишида давлатнинг вазифалари ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий-экологик ва бошқа чора-тадбирларни амалга ошириш механизмларини такомиллаштириб бориш, фермер хўжаликлариغا хизмат кўрсатувчи инфратузилма субъектларини ривожлантиришга хизмат қилишдан иборат.

Мамлакатни модернизация қилиш босқичида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи маҳсулотлари етиштиришда асосий кўрсаткич уни юқори нархларда сотиш ва шу асосда маҳсулотни бозор (харидор) талабига қараб етиштириш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Фермерлар бозор иқтисодиётига ўтиш даврида асосий эътиборни маҳсулот маркетингини ривожлантиришга қаратилиши кераклигини тобора чуқурроқ тушуниб етмоқда. Бу эса, ўз навбатида, маҳсулот рақобатбардошлигини оширишни талаб қилади.

“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг “Иқтисодийни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари” бўйича тегишли бандларида белгиланган вазифаларга доир амалга оширилиши кўзда тутилган Сирдарё вилояти ҳудудларида олиб борилган илмий тадқиқот иши жараёнида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Сирдарё вилоятидаги тижорат банклари томонидан бугунги кунда 532 мингдан ортиқ пластик карталар эмиссия қилинган бўлиб, тижорат банклари омборида 15 минг донадан ортиқ ON-LINE пластик карталар захираси мавжуд. Бундан ташқари тижорат банклари томонидан “СМС-банкнинг”, “Мобил-банкнинг”, “Интернет-банкнинг” хизмат турлари кенг йўлга қўйилган. Бу борада тижорат банклари томонидан муаммолар мавжуд эмас. Бироқ, пластик карталар орқали савдо қилинганда хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари томонидан нархлар асоссиз равишда ошириш ҳолатлари учрамоқда. Шунингдек, вилоятнинг марказдан олисроқ ҳудудларида

терминаллар орқали тўловларни амалга оширишда, “СМС-банкнинг”, “Интернет-банкнинг”, “Мобил-банкнинг” хизмат турлари фойдаланишда алоқа сифатидаги узилишлар каби муаммолар ҳам мавжуд.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 7 августдаги “2015-2017 йилларда Сирдарё вилоятининг саноат салоҳиятини янада ривожлантириш, замонавий хизмат кўрсатиш ва экотуризм объектларини барпо этиш дастури тўғрисида”ги 233-сонли қарори ижроси ҳамда туризмни ривожлантириш юзасидан бир қатор ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

3. “Сирдарё вилояти ҳудудидан ўтувчи магистрал автомобиль йўллари, Сирдарё дарёси ва мавжуд сув ҳавзалари бўйида истиқболли замонавий хизмат кўрсатиш объектларини барпо қилиш ва экотуризм зоналарини ташкил этишнинг манзилли дастури”га мувофиқ туризм зонасини яратиш мақсадида 60 та лойиҳалар яратиш белгиланган.

Ушбу лойиҳаларнинг бош режа ва дастлабки лойиҳа ҳужжатлари ишлаб чиқилиб, туман, шаҳар ҳокимликлари томонидан жами 33,5 га ер майдони ажратиш тўғрисидаги қарорлар қабул қилинган. Лойиҳа институтлари томонидан муҳандислик қидирув-топография ва геология ишлари амалга оширилди.

Инфратузилма ва сервис объектларини қуриш учун вилоят ҳудудидан ўтувчи маҳаллий ва магистрал автомобиль йўли бўйидан 23 та объектга, замонавий дам олиш масканлари қуриш учун Сирдарё дарёси бўйидан 11 та, Гулистон шаҳар ҳудудидан оқиб ўтувчи “Дўстлик” канали бўйида 5 та, Ширин шаҳар “Жанубий Мирзачўл” канали бўйида 1 та, Сардоба сув омбори ҳудудида 20 та объектларга ер майдонлари ажратиб берилди.

4. Оқолтин туманини маҳаллий бюджетларининг даромад базасини кенгайтириш ҳамда босқичма-босқич субвенциядан чиқариш бўйича дастур ишлаб чиқилган.

Бунга кўра:

- янги қурилган ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш ҳамда

модернизация қилиш ҳисобига 829 млн. сўм;

- фаолият кўрсатмаётган корхоналарни соғломлаштириш ҳисобига-73 млн. сўм;

- давлат мулкани хусусийлаштириш ҳисобига 4 млн. сўмга;

- солиқ тўловчиларни тўлиқ камраб олиш ҳисобига 303 млн. сўмга;

- боқиманда қарздорликларни ундириш ҳисобига 1550 млн. сўмга;

- солиқ тўловчиларни қайта рўйхатдан ўтказиш ҳисобига 9000 млн. сўм маблағларни ундириш ҳисобига маҳаллий бюджет даромадларидаги субвенция миқдори камайтиради.

2017-2018 йилларда туманни комплекс ривожлантириш дастуридаги амалга ошириш мақсадида умумий қиймати 100207 млн. сўмлик 89 та лойиҳалар ишлаб чиқилиб, амалда татбиқ қилинмоқда. Ҳозирги кунда, мазкур лойиҳаларнинг 28 таси амалга ошган бўлиб, қиймати 3 948 млн. сўм маблағлар ўзлаштирилган. Шундан ўз маблағлари ҳисобидан 2 123 млн. сўм ва тижорат банклари томонидан 1 825 млн. сўм кредит маблағлари ажратилган. Ҳамда мазкур лойиҳаларнинг амалга ошиши натижасида 144 та янги иш ўринлари яратилди.

Мазкур лойиҳани амалга ошириш учун туман ҳокимининг 2017 йил 27 апрелда 685-сонли қарори билан Сардоба СИУ ҳудудидаги 219 -контурдан 8,5 гектар ер майдони ажратилган. Лойиҳанинг қиймати 20 000 млн. сўм бўлиб, шундан ўз маблағлари 10 000 млн. сўм ва банк кредити 10 000 млн. сўмни ташкил этади ҳамда Миллий банк томонидан молиялаштирилади. Лойиҳа амалга ошиши натижасида 30 та янги иш ўринлари яратилиши мўлжалланмоқда. Лойиҳа ташаббускори томонидан ўз маблағлари ҳисобидан қурилиш ишлари бошланган бўлиб, банк томонидан ҳам 5 734 млн. сўм кредит маблағи ажратилган.

5. Боёвут туманида 25 нафар чорвачилик фермер хўжалиги мавжуд бўлиб, “Ахмадий” фермер хўжалиги томонидан Германия давлатидан 62 бош Швец зотли моллар олиб келиниб парваришланмоқда. Тумандаги “Ҳақберди самараси” фермер хўжалиги 2015 йилда Россия давлатидан олиб

келинган 100 бош Сегментал зотли молларни наслини кўпайтирилмоқда. Туманимизда ушбу соҳаларга қулай шарт-шароитлар яратиш учун чорва бош сонига нисбатан етарли ер майдони, чорвачилик фермаларини кенгайтириш яъни бугунги кун талабига жавоб берадиган замонавий чорва комплекслари куриш учун туман тижорат банклари томонидан керак бўлган кредит маблағларини ажратиб бериш керак.

6. Бугунги кунга келиб ҳукуратимиз томонидан қишлоқ хўжалигини тубдан ислоҳ қилиш, соҳани барча йўналишларини бир хилда босқичма босқич ривожлантириш бўйича қатор ислоҳотлар амалга оширилиб келиниши натижасида соҳада, жумладан, пахтачилик ва ғаллачиликда юқори ҳосилдорликка эришаётган фермер хўжаликларини сони кундан-кунга ортиб бормоқда, бундан ташқари чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик, боғдорчилик йўналишларида ҳам сезиларли ижобий ўзгаришларга, маҳсулот турини кўпайиши сифатини яхшиланиши таннархини арзонлашишига эришилмоқда.

Соҳани сифатли юқори ҳосилли уруғлар, минерал ўғит ва ёнилғи мойлаш маҳсулотлари, тижорат банклари томонидан ажратилаётган давлат эҳтиёжлари учун хом ашё етиштиришни имтиёзли равишда кредитлаш тизимларини янада яхшилаш каби ислоҳотлар жадал олиб борилмоқда.

Шунинг билан бирга, соҳани жадал ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатаётган бир қатор муаммолар мавжуд, жумладан, қишлоқ хўжалиги техникаларини етишмовчилиги, пахта ва ғалла зараркунандаларига қарши курашишда биомаҳсулотларни етишмовчилиги, кўп тармоқлиликни ривожлантиришда имтиёзли кредитларни ажратилишида тижорат банкларини сусткашлиги, гаров таъминотини етишмаслиги, сув таъминоти ва электр энергиядаги узилишлар, алмашлаб экишни йўлга қўйилмаганлиги, хўжаликларнинг ички ариқ зовурларини ўз вақтида таъмирлаш учун фермер хўжаликларининг маблағларини етишмаслиги каби бир қатор муаммолар ҳали ўз ечимини топмаган.

Сирдарё вилояти иқтисодиётини янада ривожлантириш учун қуйидаги таклифлар ва тавсиялар амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлар эди:

1. Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш жамиятларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш керак ҳамда улар томонидан аҳолининг кенг қатлами орасида сўровнома ўтказиш ташкил қилиб, ушбу ўтказиладиган сўровноманинг юридик мақомини янада кучайтириш, шунингдек, сўровнома натижаларига асосан кўпроқ муаммога дуч келинаётган хўжалик ва озиқ-овқат маҳсулотларининг нархи бўйича назоратни кучайтириш чораларини кўриш. Савдо-сотик билан шуғулланадиган тадбиркорлик субъектларини текшириш ўтказмасдан ўрганишни ўтказиш мақсадга мувофиқ.

2. Сирдарё вилояти ҳудудида истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда қуйидаги муаммолар вужудга келмоқда.

Жумладан:

Айрим тадбиркорлик субъектлари томонидан истеъмолчиларга кўрсатилаётган хизматлар ва сотилаётган маҳсулотлар банк пластик карточкаларига сотилганда нақд пулда сотилганига нисбатан қўшимча устамалар билан сотилаётганлиги ҳамда истеъмолчиларга сотилган маҳсулотларга сотилган ва кўрсатилган хизматлар учун савдо чеклари берилмаётганлиги кузатилмоқда.

Таклиф: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 15.02.2017 йилдаги “Пул муомаласини янада такомиллаштириш ва банк пластик карточкаларидан фойдаланган ҳолда ҳисоб-китобларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2777-сонли Қарори⁸⁴да белгиланган талабларга риоя этилмаган ҳолатлар юзасидан таъсир чораларини кучайтириш лозим.

⁸⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 15.02.2017 йилдаги “Пул муомаласини янада такомиллаштириш ва банк пластик карточкаларидан фойдаланган ҳолда ҳисоб-китобларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2777-сонли Қарори.

3. Коммунал соҳасида кўрсатиладиган хизматлар учун нореал қарздорликлар ҳисоблаш оқибатида истеъмолчилар томонидан кўплаб эътирозлар келиб чиқишига сабаб бўлмоқда.

Таклиф: коммунал корхоналар томонидан кўрсатилган хизмат учун ҳақ олишда тўғри ҳисоб-китоб қилиш бўйича ходимларнинг маъсулиятини ошириш лозим.

4. Вилоят аҳолисига Интернет хизматларини кўрсатувчи кенг полосали қурилмаларнинг сифими 15,7 минг портга етказилган, улар орқали 12,1 минг абонентга хизмат кўрсатилмоқда. Бундан ташқари IPTV телевидение хизматидан фойдаланувчилар сони эса 3653 тани ташкил қилмоқда.

Қишлоқ ҳудудларда фойдаланувчиларга кенг полосали хизматларни етказиш мақсадида чекка ҳудудларда интернет портларини кенгайтириш лозим (яъни телекоммуникация қурилмаларини ўрнатиш).

5. Вилоятда 5 та мобиль алоқа операторлар (Beeline, Ucell, UMS, RWS, Uzmobility) томонидан ўрнатилган база станциялар сони 583 тага етказилган, 94 % мобиль қамровига эга. База станциялар 2G – 393 та, 3G-130 та, 4G-19 та, 1X-17 та, EVDO-24 тани ташкил этади.

Ҳозирда мобиль алоқа фойдаланувчилар сони 589,5 мингтани ташкил этмоқда. Вилоятда юқори тезликдаги интернет сифатини янада яхшилаш мақсадида вилоятда мавжуд мобиль алоқа операторлари томонидан 3G-4G стандартдаги база станцияларини кенгайтириш мақсадга мувофиқдир.

6. Кейинги 3 йил мобайнида вилоятда гўшт-сут ишлаб чиқариш ўртача 18 фоизга, тухум ишлаб чиқариш 38 фоизга ва балиқ етиштириш 46 фоизга ўсган. Амалда оширилган ишлар натижасида бугунги кунда вилоят аҳолисининг чорвачилик маҳсулотлари, жумладан, гўшт, сут ва тухумга бўлган эҳтиёжини тўлиқ таъминлашга эришилди.

Вилоятда 2017 йилнинг 1-ярим йиллигида тижорат банклари томонидан 59 та лойиҳага 12,1 млрд. сўм кредит маблағлари ажратилган. **Жумладан:** қорамолчилик бўйича 38 та лойиҳага 4 112 млн. сўм,

паррандачилик бўйича 7 та лойиҳага 6 154 млн. сўм, балиқчилик бўйича 10 та лойиҳага 1 772 млн. сўм, асаларичилик бўйича 3 та лойиҳага 55 млн. сўм ва қуёнчилик бўйича 1 та лойиҳага 10 млн. сўм кредит маблағлари ажратилди.

Лойиҳаларда 782 бош қорамол, 187 минг бош парранда, 150 та асалари оиласи парваришlash ташкил қилинган ҳамда 220 гектар сунъий балиқчилик ҳавзалари чавоқлантирилди.

Бугунги кунга келиб амалга оширилган 59 та лойиҳаларда жами 18,1 млрд. сўм миқдоридан маблағлар ўзлаштирилиши натижасида 214 та янги иш ўринлари яратилди.

1. Амалга ошириладиган 21 та лойиҳаларга 31,0 млрд. сўм кредит маблағлари ажратилишини жадаллаштириш ва 1 сентябрга қадар тўлиқ ажратиш.

2. Четдан насли қорамол (эчки) олиб келадиган лойиҳаларнинг маблағларини, жумладан, “Инзим-текс” ҚКнинг Германия давлатидан 660 бош зотли эчки сотиб олиш бўйича ҳамда Туркия давлатидан жиҳоз сотиб олиш бўйича корхонанинг АТИБ “Ипотекабанк” Сирдарё вилояти филиалидаги ҳисобидаги 1798,0 млн. сўм маблағларини конвертация қилишда кўмаклашиш.

3. Вилоятда сунъий уруғлантириш тадбирлари кўламини ошириш мақсадида ташкил этилган “Файз насл сервис” МЧЖга насли буқа уруғлари ва азотни шохобчаларга тарқатиш ҳамда ҳалқа усулида сунъий уруғлантиришни жорий этиш учун 2 дона “Дамас” автомобилни банк кредити асосида ажратиш;

4. Чорвачиликка ихтисослашган хўжаликлар томонидан етиштирилаётган маҳсулотлар (гўшт, сут, тухум) таннархини арзонлаштириш учун уларга ажратилаётган ЁММ ва минерал ўғитларни пахта ва ғаллачиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари каби имтиёзли нархларда ажратиш;

5. Ҳосилдорлиги ва балл бонитети паст, кучли шўрланган, мелиоратив аҳволи ҳамда сув таъминоти оғир ер майдонларида чорва озукаси (беда пичани ва сенажи, маккажўхори силоси, оралик экинлар) етиштиришга ихтисослашган фермер хўжаликларини ташкил этиш ва ушбу фермер хўжаликларига пахта ва ғалла экинлари жойлаштирилмаслиги (4-5 йил) зарур.

6. Вилоятда оралик экинлар (тритикале, озукабоп нўхат, кенг баргли сули ва арпа)нинг сифатли кафолатланган уруғлари етишмаслигини бартараф қилиш мақсадида барча туманларда оралик экинлар уруғини етиштиришга ихтисослашган фермер хўжаликлар ташкил этиш зарур.

7. Чорвачилик фермер хўжаликларида етиштирилган озуқа экинларини ўз вақтида ўриб-йиғиб олиш учун уларга юқори унумли озуқа ўриш комбайнларини имтиёзли нархларда лизинг асосида ажратилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Маълумки қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари ҳамда саноатни хом ашё билан таъминлашда муҳим ўрин эгаллаб, бу соҳада охириги йилларда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг самараси ҳамда белгиланган чора-тадбирларнинг оғишмай амалга оширилиши натижасида барқарор иқтисодий ўсиш таъминланиб келинмоқда.

Бу ҳолат республикада хом-ашё, озиқ-овқат маҳсулотлари ва бевосита аграр соҳанинг равнақи, унга хизмат кўрсатувчи, яъни қишлоқ хўжалиги корхоналарини ишлаб чиқариш воситалари билан таъминловчи, тармоқдаги машина-трактор ва бошқа техникаларни таъмирловчи, хўжалик объектларини қурувчи, ирригация-мелиорация ва кимё, транспорт хизматларини бажарувчи тармоқлар фаолиятига ҳам боғлиқдир.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш бўйича МДХ давлатлари орасида етакчи ўринни эгаллайди. Лекин, қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни сақлаш, қайта ишлаш, қадоклаш бўйича фаолият кўрсатувчи корхоналар етишмаётгани қишлоқ

меҳнаткашлари бандлигини оширишга тўсиқ бўлмақда. Шу сабабли ишчи кучига талабни оширишда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш, сақлаш, харид қилиш, агросервис, агрокимё хизмати кўрсатиши бўйича иш жойларини яратиш, аграр сектордаги ишдан вақтинча бўшаётган шахслар учун мавжуд корхоналарни кенгайтириш ва қайта таъмирлаш ҳамда янги иш жойларини очиш тўғридан-тўғри ички ва ташқи инвестициялар ҳажмини кўпайтиришни рағбатлантиришнинг мақсадли йўли ҳисобланади.

Фермер хўжалигида рақобат муҳитини шаклланиши ва ривожланишига таъсир этаётган кўрсаткичлар ва омилларни аниқлаб олиш ҳамда ҳар бир индикатор ва омилнинг ушбу муҳит шаклланишига таъсир этиш даражаси ва имкониятини ҳисобга олиш зарурдир.

Иқтисодийни модернизация қилиш босқичида фермер хўжалигида рақобат муҳитини шакллантириш билан боғлиқ меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мукамал эмаслиги маҳсулот етиштирувчилар ўртасидаги рақобатга салбий таъсир этувчи асосий омиллардан бири бўлиб саналмоқда.

Амалиётда фермер хўжаликлари ўртасида ўтказилган сўровнома натижаларига кўра, фикримизча, ахборот билан таъминланганлик даражасини пастлиги хизмат кўрсатувчи субъектлар ўртасида рақобат муҳитини ривожланмаганлиги билан боғлиқдир. Ушбу монопол вазиятни олдини олиш мақсадида улар билан рақобатлашувчи хусусий хизмат кўрсатувчи корхоналарни ташкил этиш давлат томонидан амалга оширилиши лозим.

Иқтисодийни модернизация қилиш шароитида фермер хўжалигида маҳсулот етиштириш, сотиш ва хизмат кўрсатиш тизимларида рақобатлашув жараёнларини чуқурлаштиришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқишни ва амалиётга жорий этиб боришни тақозо этмоқда.

Бу тармоқда рақобат муҳитини шакллантириш ва ривожлантиришнинг назарий асосларини такомиллаштириш вазифасини келтириб чиқармоқда:

- Фермер хўжалигида рақобат муҳитини шаклланиши ва ривожланишига таъсир этувчи омиллар ушбу муҳитга таъсир этиш даражаси

ва имкониятидан келиб чиққан ҳолда ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий йўналишларда тизимлаштирилиши зарур;

- Республикамиз қишлоқ хўжалигида тажриба сифатида айрим фермер хўжаликларида синаб кўрилган давлат буюртмасидан ортиқча етиштирилган пахта хом ашёсидан чиққан пахта толасини биржа орқали сотиш хўжаликлар ўртасида рақобатлашув жараёнларини шаклланишига ижобий таъсир этди. Натижада амалиётда фермер хўжаликлари ўртасида рақобат қилишга шарт-шароитлар яратилиши, бу ҳолат республика миқёсидаги шароити оғир, балл бонитети паст фермер хўжаликларда ушбу тизимни йўлга қўйиш лозимлигини тақозо этмоқда;

- Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида, маркетинг олдида турган муҳим вазифа маҳсулотни сотишни қандай йўл билан амалга ошириш кераклигини ҳал қилиш, янги бозорларга кириб бориш, маҳсулот сифати, реклама ҳисобига маҳсулот етиштирувчини зарур ахборот билан таъминлаб бориш зарур.

Фермер хўжалигида рақобат муҳитининг иқтисодий асосларини такомиллаштиришда нарх, молия-кредит сиёсати, солиқ, суғурта, божхона, инфратузилмаларни мувофиқлаштириб борилиши тармоқда фаолият кўрсатаётган маҳсулот етиштирувчи хўжаликлар ўртасида соғлом рақобат муҳитини ривожланишига ва улар иқтисодий самарадорликлари ошиб боришини таъминлашга хизмат қилади.

4.3. Фермер хўжалиklarининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш ушбу услубиятини такомиллаштириш

Фермер хўжаликлари фаолиятини дала тарафидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш зарурати давлатнинг олдида бир қатор вазифаларни қўяди. 2004 йил 26 августда қабул қилинган Янги таҳрирдаги “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонунда давлатнинг фермер хўжалиklarини қўллаб-қувватлаш бўйича асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- ишлаб чиқариш ва ижтимоий маиший аҳамиятга молик объектлари бўлмаган ҳудудда фермер хўжаликлари ташкил этиш учун ободонлаштириш;

- уларга ишлаб чиқариш объектлари ва турар жойларни барпо этишда ёрдам кўрсатиш;

- фермер хўжалиги учун керакли мол-мулк ва ишлаб чиқариш воситаларини биржаларда, ярмаркаларда, бозорларда юридик ва жисмоний шахслардан олишда кўмаклашиш;

- навли уруғ ва қишлоқ хўжалик экинларининг кўчат материалларини органик ва минерал ўғитларни, қишлоқ хўжалик экинларини зараркунандалар ва касалликлардан ҳимоя қилиш воситаларини етказиб бериш юзасидан давлат тегишли агротехник хизмат кўрсатиш тизимлари орқали техникавий хизмат кўрсатиш;

- қишлоқ хўжалиги техникаси, асбоб-ускуналари ва ашё-анжомларини лизинг асосида олишда кўмаклашиш;

- чорва моллар ва паррандалар боқиш учун шартнома асосида аралаш озуқа ажратиш ёки чорва моллари ва паррандалар зотдор қорамоллар олишда кўмаклашиш;

- чорва молларига зооветеринария хизмати кўрсатиш учун зарур шароитлар яратиб бериш;

- етиштирган маҳсулотларни тайёрлаш ва сотишда кўмаклашиш;

- консалтинг ва ахборот хизматлари кўрсатиш.

Республикамиз қишлоқ хўжалигида босқичма-босқич амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг боришини таҳлил этиш асосида уларнинг қуйидаги йўналишларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

ердан фойдаланиш муносабатларидаги ислоҳотлар;

сув ва сувдан фойдаланиш муносабатларидаги ислоҳотлар;

мулкий ва таркибий муносабатлардаги ислоҳотлар;

молия-кредит, солиқ ва суғурта тизимларидаги ислоҳотлар;

нарх-наво ва уни эркинлаштириш тизимидаги ислоҳотлар.

Республикаимиз кишлок хўжалигида амалга оширилган ер ва сув ислохотлари ер-сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва тупроқ унумдорлигини ошириш, ер ижараси ва ер солиғи муносабатларини такомиллаштиришга йўналтирилган.

Ер-сув ислохотлари доирасида амалга оширилаётган устувор йўналишлардан бири – ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш дастурини амалга оширишдир. Қишлоқ хўжалигида экинлар ҳосилдорлигини муттасил юксалтириш вазифаси биринчи навбатда суғориладиган ерларнинг унумдорлиги ва ирригацион-мелиоратив ҳолатига боғлиқ. Илмий тадқиқот ишларининг натижаларига кўра ўртача шўрланган ерларда экинларнинг ҳосилдорлиги шўрланмаган ерларга нисбатан 50-60 %га, ўта шўрланган ерларда эса 90-100 %га паст бўлиши аниқланган.

Ер-сув ислохотлари доирасида аграр тармоқда сувдан самарали фойдаланиш борасида ҳам диққатга сазовор ишлар амалга оширилди. Жумладан:

ирригация тизимларини бошқаришнинг маъмурий-худудий тамойилидан ҳавза тамойилига ўтказилди;

республика бўйича 10 та ирригация тизимлари ҳавза бошқармалари ва 1 та Фарғона водийси бўйича бирлаштирилган диспетчерлик марказига эга бўлган магистрал каналлари тизими бошқармаси ташкил этилди;

фермер хўжаликларига сувдан фойдаланишни самарали йўлга қўйиш ва бу борада хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш мақсадида Сувдан фойдаланувчилар уюшмалари ташкил этилди.

Шу билан биргаликда бугунги кунда жаҳон бозорида пахта толаси нархларининг бир мунча юқори эканлигини инобатга олган ҳолда нарх бўйича юзага келган ижобий фарқнинг 25 фоизини фермер хўжаликларига тўлаб бериш бўйича тегишли тадбирлар амалга оширилмоқда.

Давлат томонидан сотиб олинаётган ғалла нархларини эса минтақавий бозорлардаги нархлардан келиб чиққан ҳолда белгилаш тизими жорий

этилган. Бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини нархлари бозордаги талаб ва таклифдан келиб чиққан ҳолда шартнома асосида белгиланади.

Шуларни ҳисобга олиб, республикада янги фермер хўжаликлари ташкил этиш, уларга ер ресурслари ажратиш жараёнлари узлуксиз давом этмоқда ва бу фермер хўжаликлари меҳнатга қобилиятли қишлоқ аҳолисининг ишлашга жалб этиш имконини кенгайтиради.

Бутун Марказий Осиёда бўлгани каби, Ўзбекистонда ҳам иккита энг йирик дарё – Амударё ва Сирдарёдаги сув миқдорига боғлиқ. Суғориш учун мўлжалланган сувлар ҳар доим қишлоқ хўжалигининг ривожланиши ва ушбу минтақада жойлашган барча давлатлар аҳолисининг даромадларини таъминлашнинг асоси бўлиб келган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг ўзида суғориладиган ерларда деҳқончилик учун сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини сезиларли даражада оширишни талаб қилади. Суғориш мақсадларида ҳаддан ортиқ сув сарфининг асосий сабабларидан бири – магистрал каналлар, ички хўжалик тармоқлари ва бевосита далаларни суғоришда катта миқдордаги фильтрацион йўқотишлар ҳисобланади. Каналлар узунлигининг фақат 35 фоизида фильтрацияга қарши қоплама мавжуд. Хўжаликлараро ва магистрал 15 минг км. дан ортиқ каналларни (барча каналларнинг 60 фоизи) қайта таъмирлаш талаб этилади.

Ҳар йили амалга ошириладиган коллектор-дренаж тизимларини тозалаш ишлари барча эҳтиёжларнинг 60-65 фоизини ташкил қилади. Кўпчилик минтақаларда бюджетдан ёпиқ дренаж тизимларини тозалаш учун моливий ресурсларни ажратилиши етарли эмас.

Бундан ташқари, сувни тежаш технологияларидан фойдаланиш даражасининг пастлиги суғориш учун олинадиган сув миқдорининг 10-15 фоизга ошишига олиб келади.

Сув истеъмолининг юқорилигини белгилаб берувчи бошқа яна бир омил – ер ости сувларининг юқорига кўтарилиши, суғориш учун дренаж сувларидан фойдаланиш ва бошқа омиллар туфайли ерларнинг иккиламчи

шўрланиши ҳисобланади. Бунинг натижасида шўрланган ерларнинг шўрини ювиш учун катта миқдорда сув сарфи талаб этилади, бу далаларда фойдаланилган сувларнинг 20 фоизидан ортиғини ташкил этади.

Суғориш учун ноишлаб чиқариш йўқотишларнинг яна бир тури – бу энергия истеъмоли харажатларининг юқорилигидир. Суғориш учун мўлжалланган сувнинг катта қисми кўп ҳолларда қайта таъмирлаш ва модернизациялашга эҳтиёж сезаётган электр насос қурилмалари ёрдамида олинади. Эскирган асбоб-ускуналар, электр энергиясини замонавий ускуналарга нисбатан 5-25 фоиз кўпроқ истеъмол қилади. Бундан ташқари, энергия таъминоти ва сув етказишнинг барқарор эмаслиги, магистрал каналларда сув даражасининг пасайиши натижасида насосларнинг фойдали иш коэффициентлари жуда паст бўлиб келмоқда.

Шундай қилиб, Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, биринчи навбатда, мелиорация ва сув хўжалик объектларини модернизациялаш учун катта молиявий ресурслар киритилишига эҳтиёж сезмоқда. Акс ҳолда ҳосилдорлик ва қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган ерлар самарадорлигининг пасайиши эҳтимоли юқорилигича сақланиб қолади.

Умуман, республикада фермер хўжаликларга ер бериш, улар фаолиятини ташкил этиш бўйича кўрилган чора тадбирлар, уларни янги хўжалик юритувчилар сифатида республика аграр иқтисодиётидаги ўрни ва ролини янада мустақкамлайди. Бунга энг аввало ер, сув ва меҳнат ресурслари тўла ва унумли фойдаланиш орқали эришилмоқда дейиш ўринлидир.

Ижтимоий ҳодисалар ва жараёнлар узвий равишда ўзаро боғланишга эгадир. Ушбу боғланиш ижтимоий ҳаётдаги барча ҳодисалар ва уларнинг белгилари ўзаро бир-бирига узлуксиз таъсир қилишида ифодаланади. Шу сабабли ижтимоий ҳодисаларни ўрганишда белгилар ўртасидаги боғланишни аниқлаш катта аҳамиятга эгадир.

Фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини оширишда экин майдонларининг умумий ҳажмида фермер хўжаликларининг улуши ва ўртача бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ер майдони ўзаро бир-бирига

узлуксиз таъсир қилади. Шу сабабли, фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини ўрганишда улар ўртасидаги боғланишни аниқлаш катта аҳамиятга эгадир.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг истиқболлини белгилашда юқорида кўрсатилган омиллар таъсирини ҳисобга олган ҳолда, қуйидаги энг муҳим йўналишларга эътибор қаратиш лозим:

1. Фермер хўжаликларини ривожлантириш иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, хўжалик юритиш шакллари ва мулкый муносабатларни такомиллаштириш бўйича субъектлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларни бозор шароити тамойилларига асосланган ҳолда амалга ошириш, шартнома мажбуриятларининг бажарилишида томонлар маъсулиятини ошириш.

2. Аграр соҳада ердан унумли фойдаланиш тизимини такомиллаштириш ва рентабелли фойдаланишни рағбатлантириш йўналиши бўйича тупроқ унумдорлигини ошириш ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида барча ҳудудларда қишлоқ хўжалиги ерларининг тупроқ унумдорлигини ошириш, балл-бонитети паст ер майдонлари улушини камайтириш. Ушбу мақсадда ўз маблағлари ҳисобидан ирригация-мелиорация тадбирларини амалга оширган фермерларни иқтисодий рағбатлантириш механизмининг жорий этиши.

3. Фермер хўжаликларига техникани, насли чорва молларини, эҳтиёт қисмларни, уруғлик ва кўчатларни, илғор замонавий ускуналарни, дори-дармонни, кимёвий препаратларни импорт қилаётганда солиқ ва божхона учун имтиёзларни янада кенгайтириш;

4. Қишлоқ жойларида саноат ривожланиши учун солиқ имтиёзлари ва давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш ишларини амалга ошириш.

Фермер хўжаликлари фаолиятини статистик таҳлил қилиш, уларнинг ишларини яхшилаш, самарадорлигини ошириш муҳим омил бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Фермер хўжаликлари фаолиятини статистик баҳолаш фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига моддий, меҳнат

ресурсларидан самарали фойдаланишни аниқлашга ёрдам беради, фойдаланилмаётган ресурсларни аниқланган ҳолда, фермер хўжаликларининг истиқболда ривожланиши учун зарур таклиф ва тавсияларни беришга имконият беради.

Аграр соҳани бозор иқтисодиёти шароитларига ўтказиш билан, фермер хўжаликлари фаолиятини статистик баҳолашнинг аҳамияти янада ортади, чунки бозор муносабатлари шароитида ишлаб чиқаришга жорий этилмаган ресурсларни аниқлашда ва улардан самарали фойдаланишда куйидагиларга кўпроқ эътибор қаратишимиз зарурлигини кўрсатади:

1. Бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида фермер хўжаликлари фаолиятининг молиявий натижалари, фойда ва рентабеллигини асосий кўрсаткичларга айлантириш, улар тўғрисидаги статистик маълумотларни шаффоф ва очиқ ҳолда бериш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

2. Аграр соҳани ривожлантиришда режалаштириш ва бошқариш тизимидан воз кечиш, бозор иқтисодиёти муносабатларидан кенг фойдаланиш, фермер хўжаликларининг молиявий мустақиллигини кенгайтиради, уларнинг молиявий натижаларига эътиборни оширади ҳамда фермер хўжаликларининг молиявий аҳволи билан шуғулланувчи манфаатдор ташкилот ва идораларнинг таркибини кенгайтириш лозим.

3. Агар илгари фермер хўжаликларининг фаолияти самарадорлигини, молиявий ҳолатини статистик таҳлил қилиш, баҳолаш билан фақат статистика идоралари шуғулланган бўлсалар, эндиликда бу иш билан статистика идораларидан ташқари солиқ идоралари, аудиторлик фирмалари, акционерлик ташкилотлари, таъминотчилар, истеъмолчилар ҳам шуғулланиши зарур.

Бу ҳолат фермер хўжаликлари фаолиятини статистик баҳолаш ва унинг усулларини такомиллаштириш учун янги талаблар жорий этиш заруриятини яратмоқда. Бизга маълумки, собиқ иттифоқ даврида қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини статистик таҳлил қилиш, корхоналарнинг молиявий ҳолатини статистик баҳолашнинг услубий масалалари собиқ

иттифоқ идоралари томонидан ишлаб чиқилган, муаммолари ечилган ва собиқ иттифоқдош республикаларга фойдаланиш учун жўнатилган эди.

Собиқ иттифоқнинг тугатилиши натижасида иттифоқдош республикалар мустақилликка эришган ҳолда, уларнинг ҳар бири бозор муносабатларига ўтиш учун ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлини давом эттириб, бозор иқтисодиёти шароитига мослашишди. Уларнинг орасида Ўзбекистон Республикаси ҳам бозор иқтисодиётига ўтиш моделини ишлаб чиқиб, миллий иқтисодиётни бозор муносабатлари шароитига мослаштирган ҳолда ижобий натижаларга эришмоқда.

Республикамизда амалга оширилиб келинаётган иқтисодий ислохотларнинг асосий йўналишлари сифатида бошқарув тизимини такомиллаштиришни олишимиз мумкин. Ушбу масalani ижобий жиҳатдан ҳал қилишда фермер хўжаликлари фаолиятини статистик баҳолаш услубиятини такомиллаштириш муҳим роль ўйнайди. Чунки, фермер хўжаликлари фаолиятининг самадорлигини статистик жиҳатдан баҳолаш бошқарув тизимини самарадорлигини юқори даражага оширишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёт муносабатларига ўтиш даврида бу омилнинг асосий қисми бўлиб, фермер хўжаликлари фаолиятини статистик таҳлил қилиш услубларини такомиллаштириш ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликлари фаолияти тўғрисида янги электрон ҳисобот шакллари жорий қилинди ва улардан самарали фойдаланиш услубларини яратиш муҳим аҳамият касб этади.

Бозор муносабатлари шароитида мамлакатимизда фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш механизмларини статистик баҳолаш услубиятини такомиллаштириш учун амалий аҳамиятга эга бўлган ишлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, бу борада ечимини топмаган муаммолар мавжудлигича қолмоқда. Статистик баҳолашни ўтказишдан манфаатдор идоралар ва мутахассислар илмий, амалий жиҳатдан асосланган услубият билан таъминланмаган. Ушбу ҳолат бозор иқтисодиёти

муносабатларини шакллантириш шароитида фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усулларини такомиллаштиришга салбий таъсир кўрсатмоқда.

Таҳлилнинг тўлалиги ва ҳар томонлама яна иқтисодий ахборотларни тўлалигидан иборат. Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи, статистик ҳисоб ва ҳисоботи, тезкор ҳисоб ва ҳисоботи ҳамда бошқа ҳисобга олинмаган маълумотлар ёрдамида турли мулк шаклидаги хўжаликларни молиявий-хўжалик ва тижорат фаолиятини ҳар томонлама, тўла таҳлил этишни тақозо этади:

а) объектив иқтисодий қонунлар ва субъектив тартиб омил таъсири остида иқтисодий жараёнларни ва улар орасидаги боғланишни ўрганиш ва текшириш;

б) бизнес - режаларни илмий асосланганлиги, уларни бажарилишини объектив баҳолаш;

в) ижобий ва салбий таъсир этувчи омилларни ва уларни таъсирини миқдор ўлчовларини аниқлаш;

г) хўжалик юретишни ривожланишдаги йўналишлар ва нисбатларни ҳисобга олган ҳолда ички имкониятларни аниқлаш;

д) илғор тажрибаларни умумлаштирилган ҳолда оптимал бошқарув масалаларини ҳал этиш.

Таҳлилдан манфаатдор ташкилот ва идоралар, мутахассислар, бозор муносабатлари шаклланаётган бугунги кун иқтисодий назариясига асосланиб, бугунги кундаги шаклланган таҳлил услубиятини, бу борадаги хорижий мамлакатларнинг тажрибасини эътиборга олиб, бозор иқтисодиёти талабларини кўзда тутиб, фермер хўжаликлари фаолиятини таҳлил қилишнинг комплекс услубиятини ишлаб чиқиш мақсадлари, тадбирларини ишлаб чиқилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

IV боб бўйича хулоса

Фермер хўжаликларининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усулларини такомиллаштириш – қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида фермер хўжаликларининг соғлом рақобат асосида ривожланиши учун ҳуқуқий-меъёрий база сифатида хизмат қилади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларининг фаолиятини юритиш, тадбиркорлик эркинлигини таъминлаш ҳамда уларни қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини амалга ошириш имкониятини беради.

Фермер хўжаликлари фаолиятини иқтисодий қўллаб-қувватлаш зарурияти, авваламбор, мамлакат иқтисодиётининг энг муҳим тармоқларидан бири қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги ҳамда унинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади.

Бозор иқтисодиёти шароитида статистик ахборотнинг роли ортиб боради, чунки бозор субъектлари ўртасидаги муносабатлар ҳар томонлама чуқурлашади, уларнинг фаолияти натижаларига ҳар хил омиллар таъсирини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, фермер хўжаликларини статистик тадқиқ қилиш учун ишончли статистик ахборот зарур бўлади. Бунда ишончли ахборотни шакллантириш учун статистик кузатишни ташкил этиш зарурияти пайдо бўлади.

Фермер хўжаликларини статистик ўрганишда статистик кузатишни танланма кузатиш шаклида ташкил этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Чунки танланма кузатишни ташкил қилганда кам куч ва маблағ сарфланади. Бунда уни ташкил қилишда авваламбор, учта савол муҳим аҳамият касб этади: қанча фермер хўжаликлари танлаб олиш керак?; қандай қилиб фермер хўжаликлари танламасини шакллантириш керак?; танлама натижаларини бош тўпламга тарқатиш учун уни қандай баҳолаш керак?

Фермер хўжаликларини ифодаловчи кўрсаткичлар ўртасидаги сабаб-оқибат боғланишларини ҳар томонлама статистик таҳлил қилиш, уларнинг туб моҳияти ва ривожланиш қонуниятларини ўрганиш имкониятини беради. Сабаб-оқибат боғланишларини ўрганиш учун статистика амалиётида

корреляцион-регрессион таҳлил қўлланади. Хусусан, регрессион таҳлил амалий масалаларни ечишда муҳим аҳамият касб этади. Чунки у натижавий кўрсаткичга таъсир этувчи омиллар ролини баҳолаш имконини беради. Бундан ташқари регрессион таҳлил ёрдамида келажак даврлар учун истиқбол миқдорларини аниқлаш мумкин бўлади.

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжалиklarининг иқтисодий кўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усулларини такомиллаштириш ўз олдига бир қатор вазифаларни қўяди:

- ишлаб чиқариш аҳамиятга эга объектлари бўлмаган худудларда фермер хўжалиklари ташкил этиш жараёнида ободонлаштириш ишларини статистик ўрганиш;

- уларга ишлаб чиқариш объектлари ва турар жойларни барпо этишда ёрдам кўрсатишни статистик баҳолаш;

- юқори ҳосил берадиган уруғ ва қишлоқ хўжалиги экинларининг кўчатларини, минерал ўғитларини, зараркунандалар ва касалликлардан химоя қилиш воситаларини етказиб бериш юзасидан давлат тегишли агротехник хизмат кўрсатиш тизимлари орқали техникавий хизмат кўрсатиш;

- қишлоқ хўжалиги техникаси, асбоб-ускналари ва ашё-анжомларини лизинг асосида олишда кўмаклашиш;

- чорва моллар ва паррандалар боқиш учун шартнома асосида аралаш озуқа ажратиш ёки чорва моллари ва паррандалар, зотдор қорамоллар олишда кўмаклашиш.

Деҳқон бозорларини ўзаро кооперациялашувлари асосида тез бузиладиган маҳсулотларнинг қайта ишлаш цехларини ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сақлаш омборларини қуриш ёки ижарага олишни йўлга қўйиш катта аҳамият касб этмоқда. Чунки айти пайтда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш омборларидан фойдаланиш даражаси жуда пастдир.

Умуман олганда, фермер хўжалиklари томонидан етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг тайёрлов тизимини сустривожланаётганлигининг сабабларидан бири – дастлабки тайёрлов

корхоналарида энергоресурсларнинг нархининг ошиб бораётганлиги ва инвестиция оқимининг пасайиб бораётганлигидир.

Ривожланган мамлакатларининг замонавий тажрибаси шуни кўрсатадики, фермер хўжаликларининг маҳсулотлари реализациясини улгуржи савдо биржалари томонидан тузиладиган фьючерс шартномалари орқали амалга оширилиши самарали эканлигини кўрсатмоқда. Товар хом-ашё биржаларда тузилган шартномалар асосида фермер хўжаликлари маҳсулотларининг сотув ҳажмлари ўсиб бориши билан бирга бир қатор муаммоларни ҳам юзага келтирмоқда:

1. Моддий-техника ресурслари етказиб бериш билан шуғулланувчи корхоналарнинг туманлар миқёсида монопол якка ҳокимлиги (минерал ўғитлар ва ЁММ бўйича) ва улар томонидан таклиф этилаётган ресурслар баҳоларининг қимматлиги;

2. Янгидан ташкил топаётган кўпчилик фермерларнинг моддий ресурслар сотиб олиш учун ўз маблағлари етишмаслиги ва банклар томонидан айланма маблағларни тўлдиришга бериладиган қисқа муддатли кредитлар олиш шартларининг мураккаблиги;

3. Давлат эҳтиёжлари учун етиштириладиган ҳосили учун олдиндан бериладиган бўнак пулининг (транш) фермерлар томонидан мустақил ишлатиш имконияти йўқлиги;

4. Моддий-техника ресурслари бозорида кучли рақобат муҳити мавжуд эмаслиги.

Фермер хўжаликларининг бундан буён барқарор суръатлар билан ривожланиб боришига шарт-шароитлар яратиш учун республика миқёсида уларни техник воситалари билан таъминлаш борасида йирик тадбирларни амалга ошириш лозим бўлади. Бунда энг аввало республиканинг ички имкониятларига кенг таянилган ҳолда, кичик ва ўрта қувватли тракторлар ҳамда машиналарни серияли ишлаб чиқариш долзарб масалага айланмоқда.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғини техника воситалари билан таъминлаш тизимини амалга ошириш жараёнида

куйидагиларга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ:

1. Ишлаб чиқарилиши мўлжалланаётган, синов техника воситалари тизимида кичик ҳажмли фермер хўжаликлари учун мўлжалланган тракторлар ва машиналар турларининг бўлиши.

2. Фермерлар учун мўлжалланган кичик ва ўрта қувватли тракторларни кўп жараёнларни бажаришга (универсал тракторлар) мослаштириш.

3. Техника воситаларининг нархларини арзонлаштириш имкониятларини қидириб топиш ва бунда, биринчи навбатда, давлатнинг кўмагига таяниш.

Хулоса ва таклифлар

Бугунги кунда иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмларининг самарадорлик даражаси ўсишини тўхтовсиз таъминлаб туриш лозим. Шуларни инобатга олган ҳолда, бугунги кунда расмий статистикани тайёрловчилар, респондентлар ва ундан фойдаланувчилар, маъмурий маълумотларни етказиб берувчилар ўртасида юзага келадиган расмий статистикани тайёрлаш, статистика бирликлари фаолиятининг статистика кузатишларини ўтказиш натижасида олинган бирламчи маълумотлардан статистик баҳолаш мақсадларида фойдаланиш, тарқатиш ҳамда мувофиқлаштириш билан боғлиқ бўлган муносабатларга нисбатан статистик татбиқ этилиши талаб этади.

Ўзбекистон Республикасида фермерлик ҳаракатини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида ресурслар билан таъминлаш ва ҳар хил турдаги сервис хизматлари кўрсатиш борасида юзага келган муаммоларни ҳал қилишнинг муқобил йўллари топиш, жумладан, статистика маълумотларининг сифати ва ишончлилигини ошириш борасида тизимли ишлар амалга оширилиб, бўлиб ўтаётган ижтимоий-иқтисодий жараёнларни, жумладан, халқаро ташкилотларнинг махсус нашрлари ва маълумотлар базаларида ҳолис ва ишончли акс эттиришни таъминлаш давр тақозоси бўлиб қолмоқда.

08.00.06 – “Эконометрика ва статистика” ихтисослиги бўйича “Фермер хўжаликларини иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усулларини такомиллаштириш (Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари мисолида)” мавзусидаги иқтисодиёт фанлари доктори (**DSc**) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация якунида қуйидаги хулосаларга келинди:

1) Фермер хўжаликлари бошлиқларининг юқори малакага эга бўлиши фермер хўжалигининг самарали фаолият кўрсатишида мустаҳкам омилдир. Лекин, республика шароитида аксарият фермер хўжаликларининг бошлиқлари қишлоқ хўжалигини мукамал даражада биладиган

мутахассислар етарли эмас. Чунки, республикаимиз худудларида бундай ходимларни танлаш имконияти доираси чекланган. Шунинчунда олган холда, ер майдонлари нисбатан катта, кишлок ахолиси зич жойлашмаган вилоятларда фермер хўжалиги раҳбарини ўқитиш ҳамда малакасини оширишга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ.

2) Фермер хўжаликларида маълумотлар олиш базаси ва статистик баҳолаш методологияси анкета-сўровномалари орқали такомиллаштириш натижасида фермер хўжаликлари барча иқтисодий ва статистик кўрсаткичларни очик, шаффоф эълон қилиш имконияти пайдо бўлган. Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари бўйича статистик маълумотларни кўрсатувчи “Google format” дастурий таъминот учун алгоритм ишлаб чиқилиши натижасида фермер хўжалиklarини рўйхатга олиш методологияси амалиётга татбиқ этилди. Мамлакатимиз худудидаги фермер хўжаликлари анкета-сўровномаларида қатнашди ва улар фаолиятидаги аниқланган муаммоларни бартараф этиш чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.

3) Фермер хўжаликлари даромадига таъсир этувчи омиллар таъсирини “Probit” ва “logit” моделлари асосида эконометрик моделлаштириш натижасида фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини комплекс статистик таҳлил қилиш методологияси яратилган.

“Probit” ва “logit” моделлари фермер хўжаликлари даромадига таъсир этувчи энг кучли ижобий омилларни таҳлили натижасида фермер хўжалигинингизда янги иш ўринлари яратилиши 1 фоизга ошганда даромад 0,91 фоизга, фермер хўжалиklarининг кишлок хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги 1 фоизга ошганда даромад 0,98 фоизга, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари 1 фоизга ошганда, даромад 0,57 фоизга, фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюрolari ва бошқалар) етарлилиги 1 фоизга ошганда,

даромад 0,58 фоизга, фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони 1 фоизга ошганда даромад 1,29 фоизга ошганлиги аниқланган.

4) Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи 21 та омиллар бўйича “Panel data” дастури асосида эконометрик модель яратилган.

Фермер хўжаликлари сонининг ўзгариши ҳисобига *POLS модели* бўйича 0,0075 фоизга, *FDE модели* бўйича 0,0019 фоизга камайган, *REE модели* бўйича 0,0075 фоизга, *FEE модели* бўйича эса 0,0051 фоизга ошганлиги аниқланган.

5) Фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи омиллар “гипотезаси” услубияти логирифмланган қийматлар асосида яратилиши натижасида таъсир этувчи омиллар 1 фоизга ошганда фермер хўжаликлари ЯИЧ ҳажми Ўзбекистон Республикаси ЯИМ ҳажми ҳисобига 0,88 фоизга ($\text{LnY} = -0,56 + 0,88 X_1$), асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми ҳисобига 0,66 фоизга ($\text{LnY} = 3,18 + 0,66 X_2$), иқтисодиётда банд бўлганлар сони ҳисобига 9 мартага ($\text{LnY} = -75,74 + 9,04 X_3$), қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги ЯҚҚ ҳисобига 0,94 фоизга ($\text{LnY} = -0,08 + 0,94 X_4$), қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми ҳисобига 0,83 фоизга ($\text{LnY} = 3,25 + 0,83 X_5$), қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида банд бўлганлар сони ҳисобига 9 марта ($\text{LnY} = -61,90 + 8,87 X_6$), фермер хўжаликларида киритилган инвестициялар ҳажми ҳисобига 0,58 фоизга ($\text{LnY} = 6,99 + 0,58 X_7$) ошганлиги, фермер хўжаликларида банд бўлганлар ҳисобига 2 марта камайганлиги ($\text{LnY} = 26,70 - 2,34 X_8$) аниқланган.

6) Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида фермер хўжаликларида қўлланиладиган макроиқтисодий кўрсаткичларни ахборотлар базасини статистик ҳисоботлар ва “Holt Winter seasonal” силлиқлаш модели асосида улар фаолиятини статистик баҳолаш ва прогнозлашни қўллаш асосида такомиллаштирилган. Натижада миллий ҳисоблар тизими стандартлари асосида фермер хўжаликларида қўлланиладиган статистик ҳисоботларни

халқаро даражаларда баҳолаш ва прогноз услубини ахборотлар базасини кенгайтириш имконияти яратилган.

Фермер хўжалиklarининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажми “Holt Winter seasonal” силлиқлаш модели орқали 2022-2026 йилларга прогноз қилиниши натижасида унга таъсир этувчи омиллар асосида бир неча вариантдаги прогноз сценарийлари ишлаб чиқилди. Натижада, прогноз сценарийлари асосида 2026 йилда фермер хўжалиklари ялпи ишлаб чиқариш ҳажми пессемистик прогноз бўйича 124516 млрд сўми, ўртача прогноз бўйича 136438 млрд. сўми, оптимистик прогноз бўйича 148360 млрд. сўми ташкил этганлиги аниқланган.

Фермер хўжалиklarининг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усулларини такомиллаштириш учун таклиф ва тавсиялар берилди:

1) **Хусусий фермерлик секторини ривожлантириш**, зарар кўриб ишлаётган ва истиқболсиз қишлоқ хўжалик корхоналари (ширкатларни) тугатилиб, уларнинг ўрнига фермер хўжалиklари ташкил қилинди. Бу жараён нафақат дон ва пахта етиштириш билан шуғулланувчи ширкатлар, балки мева-сабзавот маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган қишлоқ хўжалик корхоналарини қайта ташкил қилинишига ҳам олиб келди.

Республикамизнинг бошқа ҳудудлари каби Сирдарё вилоятида ҳам фермерлик ҳаракатини ривожлантиришга муҳим аҳамият берилмоқда, мазкур ҳудуднинг нисбатан оғир табиий-иқлим шароитлари, меҳнат ресурслари билан таъминланиш даражасининг пастлиги ва аҳоли менталитети ҳамда бошқа бир қатор ташкилий-иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий омиллар бунга ишончли асос бўла олади.

2) **Анкета-сўровномаларни ишлаб чиқиш жараёнлари ва статистик усуллари**нинг методологиясини такомиллаштириш, янги ташкил қилинаётган фермер хўжалиklари фаолиятига анкета-сўровномаларининг натижаларидан олинган хулосалар сезиларли таъсир кўрсатади. Республикамиз ҳудудларида фермер хўжалиklарига ер ҳайдаш ва

экин экиш бўйича хизматлар, ветеринария хизматлари, суғурта хизматлари, кимёвий ўғитлар ва ёқилғи-мойлаш материаллари етказиб бериш бўйича хизматлар кўрсатувчи компаниялар ва мини-банклар ташкил қилинди. Натижада, фермер хўжаликларининг бу хизматлардан фойдаланиш имкониятлари кескин ошади.

Бугунги кунда фермер хўжаликларидаги мавжуд муаммоларни аниқлаш учун анкета-сўровномаларини ишлаб чиқиш бўйича статистик усуллар талабга жавоб бермайди. Ушбу муаммоларга жавобларнинг паст даражаси, респондентларга юқори ҳисобот юки ва маълумот йиғишга сарф бўладиган харажатлар киради.

Ушбу қайд этилган муаммоларни ҳал этиш учун қуйидаги таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- фермер хўжаликларида банд бўлган ходимлар учун қоғоз ва электрон кўринишидаги анкета-сўровномаларни тузиш, юзма-юз савол-жавоб усулида суҳбат уюштириш ва телефон орқали керакли маълумотларни олишни ўз ичига олган турли анкета сўровномалари ишлаб чиқиш бўйича Низом ҳамда уларни амалга ошириш бўйича механизмларни ишлаб чиқиш;

- фермер хўжаликларида барча мавжуд муаммоларни аниқлаш бўйича анкета-сўровномалар базасини яратиш бўйича дастур яратиш;

- республикамиз фермер хўжаликларида ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий, табиий иқлим шароитлари ҳолатидан келиб чиққан ҳолда анкета-сўровномаларни фойдаланишга қадар андозаларга мос келиши тартибларини ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш;

- фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини статистик баҳолаш учун ўтказиладиган статистик кузатишлар учун анкета-сўровномаларни тайёрлаш бўйича мутахассислар томонидан сўровда иштирок этаётган респондентларга анкета сўровномаларини тўлдириш қоидаларини тушунтириш бўйича ўқитишларни ташкил этиш.

Анкета сўровномалари ўтказиш жараёнида турли йўналишда фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш фаолияти

самарадорлигини ошириш муаммолари аниқланиб, унга таъсир этувчи омиллар таъсири ўрганилди. Фермер хўжаликларида маълумотлар олиш базаси ва статистик баҳолаш методологияси анкета-сўровномалари орқали такомиллаштириш натижасида фермер хўжаликлари барча иқтисодий ва статистик кўрсаткичларни очиқ, шаффоф эълон қилиш имконияти пайдо бўлди.

3) Эконометрик моделлаштириш асосида фермер хўжаликлари даромадига таъсир этувчи ижобий омиллар таъсирини кучайтириш. Фермер хўжаликларининг даромадига таъсир этувчи омиллар орасидаги ўзаро боғланишларни ўрганиш илмий тадқиқот ишининг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Фермер хўжаликларининг даромади ортиб бориши натижасида унинг товар ва хизматларга бўлган талаби ошади. Бу боғланишда даромад натижавий белги - Y , унга таъсир этувчи омиллар - яъни X_1, X_2, X_3, \dots эса омил белгилардир. Илмий тадқиқот жараёнида тартибланган Probit va logit моделлари асосида фермер хўжаликлари даромадига таъсир этувчи энг кучли ва энг кучсиз ижобий ҳамда салбий омиллари аниқланди.

Илмий тадқиқот натижасида фермер хўжаликларининг умумий даромадларига кучли ижобий таъсир этувчи омил белгилар фермер хўжалигида яратилган иш ўринлари, фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги, фермерлик фаолияти юритиш учун ер олишга имкониятлар, фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюrolари ва бошқалар) етарлилиги аниқланди. Ушбу кўрсаткичларнинг ҳар бирини бир фоиз ўзгариши, фермер хўжаликларининг умумий даромадларини ўртача 0.50 % кўпроқ ўзгаришига таъсир этар экан. Бу эса фермер хўжаликларининг умумий даромадларини яхшиланишига олиб келади.

Давлат буюртмаси бўйича етиштирилган маҳсулот учун махсус ташкил қилинган фонддан тўғридан-тўғри аванс ажратиш тизими, бозор

шароитларида босқичма-босқич банк кредитлари ҳисобига аванс бериш йўли билан алмаштирилди. Қишлоқ жойларида янги ташкил қилинган фермер хўжаликларига микрокредитлар ажратиш кенг ёйилмоқда.

Бироқ, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг молиявий ресурсларга эркин эга бўлиши борасидаги муаммолар ҳали тўлалигича ўз ечимини топгани йўқ. Аванс кредитлари, асосан, давлат буюртмалари учун ажратилмоқда, давлат буюртмасидан ташқари маҳсулотлар учун бўнак олиш кўплаб фермерлар учун қийинчиликлар туғдирмоқда. Микрокредитлар олиш учун эса анча катта миқдорда гаров кафолати талаб этилади. Харажатларнинг катталиги сабабли тижорат банклари улардан доимо ҳам манфаатдор эмаслар.

Ўзбекистон Республикаси дуч келаётган долзарб экологик муаммолар тупроқ, ҳаво ва сув ресурсларининг ифлосланиши, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг (флора ва фауна) камайиши, саноат ва шаҳар чиқитларини мос келувчи тўплам қайта ишлаш ва йўқ қилиш тизимининг йўқлигини қамраб олади.

Тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, республикада сервис тузилмаларининг турли жиҳатлари ҳисобга олинган ҳолда уларни ташкил этиш масаласига жиддий эътибор қаратилган, аммо уларнинг миқдорий жиҳатдан чекланганлиги ва уларнинг фермер хўжаликларидан узоқда жойлашганлиги, хизмат кўрсатиш соҳаси учун салбий оқибатларни келтириб чиқармоқда.

Шуларни ҳисобга олган ҳолда, фермер хўжаликларига хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш, моддий-техника ресурслари билан зарурий миқдорда таъминлаш ҳажмини кенгайтиришга доир Давлат дастурини қабул қилиш ва уни тез суръатлар билан амалиётга жорий этиш ҳамда бу борада соғлом рақобат муҳитини яратилишини таъминлаш зарур.

4) Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни

“Panel data” дастури асосида эконометрик моделлаштириш орқали салбий омиллар таъсирини камайтириш.

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларни тўлиқ ва ҳар томонлама статистик тадқиқ қилиш, моделлаштириш учун юқоридаги гипотезалар ва бошқа кўплаб илмий изланишларга мурожаат қилиб, “Panel data” модели асосида фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини эконометрик моделлаштирилди.

Шу сабабли, энг кучли таъсир этувчи салбий омиллар таъсирини камайтириш ҳисобига фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш учун қуйидаги таклиф ва тавсияларни амалга ошириш зарурияти мавжудлиги аниқланди:

- фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган сабзавот маҳсулотлари ялпи ҳосилини ошириш зарур;

- фермер хўжаликлари бўйича аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини қоплаган ҳолда экспорт ҳажмини кўпайтириш лозим;

- фермер хўжаликлари бўйича деҳқончиликда етиштирилган мева - резавор маҳсулотлари ўртача ҳосилдорлигини ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

5) Логарифмланган қийматлар асосида фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи омиллар “гипотезаси” услубиятини такомиллаштириш.

Республикамиз фермер хўжаликларининг фаолияти самарадорлигини ошириш тенденциялари эҳтимоллик назариясидан нормал тақсимот қонуниятига мос келиш тахминини текшириш илмий тадқиқот ишига статистик ёндашув ҳамда эконометрик усуллардан кенг фойдаланишни талаб этади, чунки моделлаштириш ёрдамида ишлаб чиқариш жараёнларини сон ва сифат кўрсаткичлари орқали ҳар томонлама таҳлил этиш, иқтисодий самарадорликка ҳар бир омилнинг мутлақ ва нисбий таъсирини аниқлаш, ресурсларнинг чегаравий самарадорлигини топиш ва уларнинг оптимал

комбинациясини тузиш, фермер хўжаликларининг ривожланиш истиқболларини белгилаш мумкин.

Фермер хўжаликлари, қайта ишлаш корхоналари ва бошқа хўжалик субъектлари муассислигида мева-сабзавот ва узум маҳсулотларини етиштириш ҳамда уларни қайта ишлашга ихтисослашган агрофирмаларни яратиш жараёнлари кенгаймоқда.

Мамлакатимизда ер ресурслари чекланганлигини ҳисобга олинган ҳолда, аҳоли жон бошига ҳайдаладиган ер майдонларининг қисқариши келажақда ҳам барқарор тенденцияга эга бўлади ва ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини юқори даражада ошириш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш талаб этилади.

Ернинг шўрланишини камайтириш бўйича чора-тадбирлар катта молиявий харажатларни, шунингдек, меҳнат, сув ва техник ресурсларни талаб қилади. Давлат томонидан қўллаб-қувватланишга қарамасдан, ерларнинг маҳсулдорлигини сақлаш, ошириш ва қайтадан культивациялаш учун молиявий ресурсларнинг етишмаслиги сезилмоқда. Бугунги кунда республикадаги суғориладиган ерларнинг камида ярим ҳолатини яхшилаш (қайта таъмирлаш) учун кучли эҳтиёж талаб этилмоқда.

Юқоридаги қайд этилган фикр-мулоҳазаларни ҳисобга олган ҳолда, логарифмланган қийматлар асосида фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи омиллар “гипотезаси” услубиятини такомиллаштириш учун қуйидаги таклифларни амалга ошириш зарур:

- фермер хўжаликлари тараққиётидаги иқтисодий қонуниятларни аниқлаш, эҳтимоллик назарияларидаги тақсимот функциялари орқали уларни моделлаштириш, ресурслардан фойдаланишдаги заиф жиҳатларни эътироф этиш, маржинал концепцияни қўллаш юзасидан тамойилларни белгилаш;

- фермер хўжаликларининг фаолиятига микроиқтисодий фирмалар назарияси ва ишлаб чиқариш омилларининг ҳозирги талқинини танқидий жиҳатдан кўриб чиқиш ва бу соҳадаги мунозараларга бозор механизми нуқтаи назаридан ёндашиш;

- фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш усуллари эволюциясини статистик тадқиқ этиш ва хўжалик юрителишининг бозор механизмига мос келувчи маржинал ёндашувни башоратлашда қўллаш зарурлигини асослаб бериш;

- эконометрик моделлар ёрдамида ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлигига таъсир қиладиган омилларнинг мутлақ ва нисбий “соф” таъсирини аниқлаш, ресурслар сарфининг маржинал (чегаравий) самарадорлиги, ўзаро алмашинув шартлари ва оптимал комбинациясини, изокванта ва изокост чизиқларини яратиш;

- қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи маҳсулотларини етиштириш билан боғлиқ умумий, ўртача, билвосита, бевосита ва маржинал харажатларни бошқаришининг илмий асосларини такомиллаштириш зарур.

б) Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида фермер хўжаликлари фаолиятини статистик баҳолаш ва прогнозлаш асосида такомиллаштириш.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида фермер хўжаликлари фаолиятини статистик баҳолаш ва прогнозлашни қўллаш асосида такомиллаштириш учун таклиф ва тавсияларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- хўжалик фаолиятини объектив баҳолашда ишлаб чиқариш самарадорлигини миқдорий ўлчаш тамойилларини ва фермер хўжаликларининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини статистик баҳолашда умумий, ўртача ва маржинал харажатларни бошқаришининг концептуал асосларини яратиш зарур;

- фермер хўжаликларининг самарадорлик кўрсаткичлари бўйича симметрик, асимметрик, эмпирик тақсимот функциялари, рекурсив динамик моделлари, ишлаб чиқариш функцияларини ҳисоблаш методологиясини киритиш лозим;

- фермер хўжаликларини барқарор ва рақобатбардош иқтисодий ривожланишини башоратлаш учун экспоненциал усулини амалиётга татбиқ этиш лозим;

- аллокатив самарадорликни якуний маҳсулот қиймати орқали статистик баҳолаш алгоритми ва қишлоқ хўжалигида операцион харажатларни бошқаришнинг кўп босқичли функционал тизимини жорий этиш лозим;

- республикамиз фермер хўжаликларининг фаолияти самарадорлигини оширишда, аграр соҳада ривожланиш дастурлари тузишда, ялпи ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини аниқлашда маржинал таҳлил усуллари, ресурсларни тақсимлашда маржинал даромад, маржинал харажат, маржинал фойда кўрсаткичларининг эконометрик моделларидан кенг фойдаланиш зарур;

- маржинал ёндашувни амалда жорий қилиш асосида фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини оширишни, иқтисодий ривожланишини, ижобий тенденцияларини статистик баҳолаш натижаларидан олинган прогнозларни сценарийлар асосида такомиллаштириш зарур.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликларини иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмлари самарадорлигини статистик баҳолаш усулларини такомиллаштириш орқали фермер хўжаликлари ялпи ишлаб чиқаришига, олган даромадларига, фаолияти самарадорлиги даражасига таъсир этувчи ижобий ва салбий омилларни аниқлаб, республикамизнинг айрим ҳудудларида юзага келаётган муаммоли ҳолатларга барҳам бериш ва хўжаликлар фаолиятига статистик ва эконометрик жиҳатдан баҳо бериш ислохотлар стратегиясининг асосий йўналишларидан бири бўлиб қолиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, меъёрий ҳужжатлари

1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.02.2021-й., 03/21/671/0093-сон.

1.2. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 11 августдаги “Расмий статистика тўғрисида”ги ЎЗР 707-сон қонуни.

1.3. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Фермер хўжалиги тўғрисида”. Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.:“Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. 2004 йил. 26 август.

1.4. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси: (2010 йил 1 мартгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан) Расмий нашр – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги - Т.: “Адолат”, 2010 й. – 276 б.

1.5. Ўзбекистон Республикасининг “Ер Кодекси”. Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.:“Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. 1998. 1-том.416 б.

1.6. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) хўжалиги тўғрисида”. Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.:“Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. 1998. 1-том.416 б.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

2.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. // 28.01.2022.

2.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларини молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4964-сонли Қарори. // 27.01.2021 й.

2.3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4796-сонли Қарори.

2.4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони. 2017 йил 17 февраль.

2.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги “Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4478 сонли Фармони. –Тошкент. – Қишлоқ ҳаёти. 2012 йил 23 октябрь.

2.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. Мамлакатимизда ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтиришни рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2009 йил 28 январь, ПҚ-1050-сон.

2.7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. Озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ички бозорни тўлдиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2009 йил 26 январь, ПҚ-1047-сон.

2.8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. «Қишлоқ таракқиёти ва фаровонлиги йили» Давлат дастурини кучга киритиш тўғрисида. 2009 йил 26 январь, ПҚ-1046-сон.

2.9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктурани янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2009 йил 20 январь, ПҚ-1041-сон.

2.10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат статистика органлари тизимининг дастурий-техникавий таъминоти ва кадрларининг профессионал малакаси даражасини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 999-сонли Қарори. 2008 йил 13 ноябрь.

2.11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларни барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида. 2008 йил 28 ноябрь, ПФ-4058-сон.

2.12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. Иқтисодий ночор корхоналарни тижорат банкларига сотиш тўғрисидаги тартибни тасдиқлаш тўғрисида. 2008 йил 19 ноябрь, Ф-4010-сон.

2.13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги 4058-сонли Фармони. 2008 йил 28 ноябрь.

2.14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида”ги қарори. “Халқ сўзи” газетаси, 2005 йил 17 июнь.

2.15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 2005 йил, 6 октябрь.

2.16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “2004-2006 йилларда фермер хўжалиklarини ривожлантириш Концепцияси тўғрисида”. 2003 йил 27 октябрь.

2.17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 476-сонли Қарори. “2004-2006 йилларда фермер хўжалиklarини ривожлантириш Концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги. 2003 йил 30 октябрь.

2.18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари”. 2003 йил 24 март.

2.19. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 8-сонли қарори. 2003 йил 8-январь // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003, №1-2, 35-50 б.

2.20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 8-сонли Қарори. “Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжалиklarига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2002 йил 5 январь.

2.21. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 383-сонли Қарори. “Давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни маблағ билан таъминлаш механизминини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2002 й. 7 ноябрь.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти маърузалари ва асарлари

3.1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. - 464 б.

3.2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//“Халқ сўзи” газетаси, 30 декабрь 2020 йил № 275–276 (7746–7747).

3.3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//“Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 25 январь, № 19 (7521).

3.4. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. Тошкент «Ўзбекистон» 2019.

3.5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//“Халқ сўзи” газетаси, 2018 йил 29 декабрь, № 271-272 (7229-7230).

3.6. Мирзиёев. Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент «Ўзбекистон» НМИУ, 2018.-592 б.

3.7. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент «Ўзбекистон» 2017.-488 б.

3.8. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқи.-Тошкент. Ўзбекистон, 2016.-56 б.

3.9. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Тошкент: «Ўзбекистон» 2017.-592 б

3.10. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. – Тошкент «Ўзбекистон» 2017-104 б.

3.11. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза 2016 йил 7 декабрь. Тошкент: «Ўзбекистон» 2017. -48 б.

4. Китоб ва туркум нашрлари

**Бир томлик китоблар, монографиялар, дарсликлар,
мақолалар тўплами:**

а) бир муаллифнинг:

4.1. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти (назария ва амалиёт). Дарслик. – Т.: «FAN», 2019. - 670 б.

4.2. Хушматов. Н.С. Кўп тармоқли фермер хўжаликлари, ривожланиш зарурати, шартлари ва йўналишлари. Рисола. –Тошкент, ЎзБИИТИ, 2013. -16 б.

4.3. Маматкулов Б.Х. Фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг иқтисодий қўллаб-қувватлаш механизмларини такомиллаштириш (Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари мисолида) [Монография] /. - Т.: “Иқтисодиёт” нашриёт-матбаа уйи, 2011. - 100 б.

4.4. Қодиров А.М. Иқтисодиёт назарияси . Т.: ТДТУ. 2002. 76 б.

4.5. Харченко Н.М. Экономическая статистика. – М.: ИТК «Дашков и Ко», 2010. – 296 стр.

4.6. Кундиус П. Экономика агропромышленного комплекса. – М.: «Издательство КноРус», 2010. – 570 стр.

4.7. Статистика: учеб. /Под ред. И.И. Елисеевой. – М.: Проспект, 2010. – 448 с.

4.8. Дубина И.Н. Математико-статистические методы в эмпирических социально-экономических исследованиях. –М.: «Финансы и статистика», 2010. – 643 стр.

4.9. Абдуғаниев А. Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти. - Т.: ТДИУ. 2004.- 79 б.

4.10. Ҳамдамов Қ.С. Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш. (Ўқув қўлланма). Т.: ТДИУ, 2004. 155-бет.

4.11. Соатов Н.М. Статистика: олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.:Ибн Сино, 2003. – 744 с.

4.12. Эконометрика: Учебник. /Под ред. И.И.Елисеевой. –М.: Финансы и статистика, 2003. – 344 с.

4.13. Шодиев Х.А. Молия статистикаси. –Т.: Ибн-Сино, 2002. – 319 бет.

4.14. Ҳусанов Р.Ҳ. Аграрная реформа: теория, практика, проблемы. – Т.:Узбекистан,-1994.-72 б.

4.15. Шадиёв Т.Ш. Экономические модели развития сельского хозяйства. – Т.: Фан, 1986. –168 стр.

б) икки муаллифнинг:

4.16. Soatov N.M., Ayubjonov A.H. Amaliy statistika Darslik. Т.: IQTISODIYOT-2020.

4.17. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика : [рус.] = Economics: Principles, Problems, and Policies. — 21-е изд. — М. : ИНФРА-М, 2020. — 1152 с. — ISBN 978-5-16-012985-3.

4.18. Abdullayev O.M., Xomidov S.O. Sotsiologik tadqiqotlarda matematik usul va modellar. O‘quv qo‘llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2019-y. – 135 b

4.19. Shodiyev X. va Xabibullayev I. Statistika: darslik//. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019.-454 b.

4.20. Ayubjonov A.H., Akbarova B.Sh. Xalqaro Statistika O‘quv qo‘llanma.:T-IQTISODIYOT-2020 17,0 b.t.

4.21. Болдыревский П.Б., Зимина С.В. Эконометрика. –М.: КНОРУС,2017. –178 с.

4.22. Набиев Х.Н., Набиев Д.Х.. Иқтисодий статистика. Дарслик. – Т.: “Алоқачи” нашриёти, 2008.-512 б.

4.23. Қудратов Т., Деҳқонов С. Қишлоқ хўжалиги статистикаси.-Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”,-2004 й. -232 б.

4.24. А.Абдуғаниев, А.А.Абдуғаниев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти (дарслик). -Т.: ТДИУ, 2004 й. 169 б.

4.25. Красс М.С., Чупрынов Б.П. Основы математики в экономическом образовании. – М.: «Дело», 2008. – 341 стр.

4.26. Чуев И.Н., Чуева Л.Н. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. – М.: ИТК «Дашков и Ко », 2010. – 420 стр.

4.27. Беркинов Б.Б., Тошматов Р.Х. Ўзбекистонда фермер хўжаликлар ва уларга хизмат кўрсатувчи бозор инфратузилмаларини ривожлантириш истиқболи. –Т.: ТДИУ, 2008. – 147 бет.

4.28. Шодиев Т., Хакимов Т. Иқтисодий-математик усуллар ва моделлар. – Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси нашриёти, 2005. – 271 бет.

4.29. Фармонов Т.Ф. Фермер хўжаликларини ривожлантириш истиқболлари. – Т.: Янги аср авлоди, 2004. – 178 бет.

4.30. Сафаева Қ., Бекназарова К. Операцияларни текширишда математик усуллар. – Т.: Ўқитувчи, 1984. – 340 бет.

в) уч муаллифнинг

4.31. Shodiyev X., Xabibullayev I., Utanov B.Q. Statistika bo‘yicha praktikum: o‘quv qo‘llanma //.-T.: IQTISOD-MOLIYA”, 2021.-336.

4.32. Soatov N.M., Nabiyev X., Ayubjonov A.H. Statistika Darslik – T.:IQTISODIYOT-2020.

4.33. Akbarova Z., Umarova M.A., Shakirova N.A. Mehnat statistikasi. O‘quv qo‘llanma – T.: TDIU, 2020, 207 bet.

4.34. Alimov R.X., Almuradov A.A., Xomidov S.O. Ekonometrik modellashtirish. O‘quv qo‘llanma. – T.: IQTISODIYOT, 2019. – 122 b.

4.35. Бабешко Л.О., Бич М.Г., Орлова И.В. Эконометрика и эконометрическое моделирование – Москва: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2018. - 385 с

4.36. Набиходжаев А.А., Хужакулов Х., Умарова М.А. Халқаро статистика. – Т.: 2010. – 124 б.

4.37. М.Г.Назарова, В.С. Варгин, Т.Б. Великанова / и др./; Статистика: учебно-практическое пособие/ под. ред. д-ра экон. наук, проф., акад. Межд. акад. информ. и РАЕН М.Г. Назарова.-2-е изд., стер.-М.: КНОРУС, 2008.-480 стр.

4.38. Аюбжонов А.Х., Маматкулов Б.Х., Сайфуллаев С.Н. “Қишлоқ хўжалиги статистикаси” фанидан ўқув қўлланма Тошкент: ТДИУ, 2007 152 бет.

4.39. Аюбжонов А.Х., Маматкулов Б.Х., Сайфуллаев С.Н. “Қишлоқ хўжалиги статистикаси” ўқув курси бўйича таълим технологияси: (Услубий қўлланма) “Иқтисодий таълимда ўқитиш технологиялари” серияси. – Тошкент: ТДИУ, 2006. 66 бет.

4.40. Аюбжонов А.Х., Маматкулов Б.Х., Сайфуллаев С.Н. “Қишлоқ хўжалиги статистикаси” фани бўйича ўқув-услубий мажмуа: (Ўқув услубий мажмуа) Тошкент: ТДИУ, 2006. 64 бет.

4.41. Набиходжаев А.А., Насреддинова Ш., Махмудов Б.М. Молиявий дастурлаш. – Т.: Молия, 2005. – 247 бет.

4.42. Гулямов С.С., Догиль Л.Ф., Семенов Д. Предпринимательство и малый бизнес. – Т.: ТГЭУ, 1996 г.

4.43. Абдуллаев А.М., Ходиев Б.Ю., Ишназаров А. Эконометрика. – Т.: ТГЭУ, 2007. – 467 стр.

д) муаллифлар жамоаси учун:

4.44. Rasulev D., Nurullayeva Sh., Ro‘zmetova N., Muminova M. Biznes-jarayonlarini modellashtirish: O‘quv qo‘llanma. – T.: IQTISODIYOT, 2019. – 175 bet.

4.45. Кацко.И.А. под ред. Эконометрика. Практикум: учебно-практическое пособие / коллектив авторов; — Москва: КНОРУС, 2019 – 218 стр.

4.46. Shadiyev.X., Xabibullayev.I tahriri ostida Statistika Darslik. T.: Tafakkur bo‘stoni 2013. 384 b.

4.47. Н.М. Гореева, Л.Н. Демидова, Л.Б. Клузогуб, С.А. Орехов, Статистика: учебное пособие в схемах и таблицах/ под общей ред. д-ра экон. наук. проф. С.А.орехова.-М.: эксмо, 2007.-416 стр.

4.48. Отабоев А.А., Хусанов Р.Х., Қосимов М.Ч. ва бошқ. Фермерлик харакатини ривожлантиришда Ёзёвон тажрибаси. -Т.: “Меҳнат”, 2003 й, Монография. 45 бет.

4.49. Браславец М.В. и др. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве. – М.: Колос, 1998. – 589 стр.

5. Диссертациялар ва диссертация автореферати

5.1. Орипов М.А. Ўзбекистон деҳқончилигида ишлаб чиқариш инфратузилма хизматлари кўрсатишни ривожлантириш. // Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент давлат иқтисодиёт университети. Т.: Автореферат. 2011 й. 26 бет.

5.2. Максумхонова А.М. Қишлоқ жойларда меҳнат бозорини ривожлантириш орқали аҳолини бандлигини таъминлаш йўллари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент ирригация ва мелиорация институти. Тошкент:-2011 й. 22 бет.

5.3. Алимходжаева Н.Э. Тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотишни маркетинг тадқиқотлари асосида мувофиқлаштириш.// Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент давлат иқтисодиёт университети. Тошкент:-2011 й. 27 бет.

5.4. Рахмонов И.Х. Ўзбекистон Республикасида микромолиявий хизматларни такомиллаштириш йўллари. // Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент молия институти. Тошкент:-2010 й. 22 бет.

5.5. Махмудова Г. Н. Аграр соҳани инвестициялаш самарадорлигини ошириш йўналишлари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш//

учун диссертация автореферати. Фарғона Давлат университети. Тошкент:-2010 й. 22 бет.

5.6. Хожибоев М.Ш. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида фермер ва деҳқон хўжалиklarини кредитлаш тизимини такомиллаштириш // Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Андижон муҳандислик-иқтисодиёт институти. Тошкент:-2010 йил.

5.7. Аманов А.М. Деҳқон ва фермер хўжалиklarини солиққа тортишни такомиллаштириш йўналишлари.// Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент молия институти. Тошкент:-2009 й. 20 бет.

5.8. Каримов А.А. Корпоратив бошқарув тизимида бухгалтерия ҳисоби ва аудитни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари.// Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент молия институти. Тошкент:-2009 й. 32 бет.

5.9. Муртозаев О. Пахтачилик мажмуаси самарадорлигининг методологик масалалари.// Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Самарқанд қишлоқ хўжалиги институти. Тошкент:-2009 й. 37 бет.

5.10. Қўзиева Н.Р. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолиятини рағбатлантиришнинг молия-кредит механизмини такомиллаштириш йўналишлари.// Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. //Тошкент молия институти. Тошкент:-2008 й. 41 бет.

5.11. Мўминов У. Қишлоқ хўжалигида рақобат муҳитини шакллантириш ва ривожлантириш.// Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. // Ўзбекистон бозор ислохотлари илмий-тадқиқот институти. Т.: Автореферат. 2008 й. 26 бет.

5.12. Қурбонов Э. Кўп укладли иқтисодиёт шароитида суғориладиган ерлар самарадорлигини ошириш йўллари. -Т.: Автореферат. 2007 й. 18 бет.

5.13. Тошпулатов А. Қишлоқ меҳнат бозоридаги ишчи кучига талаб ва таклифни истиқболлаштириш (Фарғона вилояти Тошлоқ тумани мисолида).// Иқтисод фанлари номзоди диссертацияси автореферати. Т., 2007. – 22 бет.

5.14. Кенжабоев А.Т. Тадбиркорлик фаолиятида ахборотлаштириш миллий тизимини шакллантириш муаммолари.// Иқтисод фанлари доктори

илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент давлат иқтисодиёт университети. -Т., 2005 - 269 бет.

5.15. Назарова Ф.Н. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида Ўзбекистон аграр секторини ривожлантириш истиқболлари // Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Ўзбекистон бозор ислохотлари илмий-тадқиқот институти. Тошкент :-2001 й. 12 б.

5.16. Маматкулов Б.Х. Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш (Сирдарё вилояти мисолида)// Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Ўзбекистон бозор ислохотлари илмий-тадқиқот институти. Тошкент:-2005 й. 12 б.

5.17. Файзиева Ш. Чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжаликларини ривожланиши ва улар самарадорлигини ошириш // Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент:-2001 й. 14 бет.

5.18. Қосимов М.Ч. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида деҳқон хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш.// Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати.Тошкент:-2000 й. 16 бет.

5.19. Хушматов Н.С. Эффективность формирования деҳқонских (фермерских) хозяйств и совершенствование их взаимоотношений с другими предприятиями.// Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Тошкент:–1994 г. 9 бет.

6. Журналлардаги мақолаларга ҳаволалар

6.1. Маматкулов Б.Х.. Фермер хўжаликларида чорвачилик маҳсулотлари етиштиришни ривожлантириш - камбағалликни қисқартиришнинг устувор йўналишларидан биридир // Иқтисодиёт ва таълим. ТДИУ. Т., 2021. №1 – 70-79 бет.

6.2. Маматкулов Б.Х.. Фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсир этувчи омилларни статистик таҳлили // POLISH SCIENCE JOURNAL (ISSUE 2(35), 2021) . Warsaw. Sp. z o. o. "iScience"., 2021. Part 4 – 396 p.

6.3. Аралов П.Б., Хушматов Н.С. Пахтачилик: муаммолар ва ечимлар. // Ж. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2003. № 6 – 28 бет.

6.4. Данкевич А. Закономерности экономического развития (проблемы методологии). –М., Экономист. 2001. - № 11. –75-80 стр.

6.5. Ўзбекистон иқтисодиёти. Ахборот ва таҳлилий шарҳ (ИТТМ) 2010 йил январь–июнь.

7. Вазирликлар ва идораларнинг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари

7.1. Ходимларнинг алоҳида лавозимлари ва касблари бўйича иш ҳақи танланма статистик кузатуви бўйича Услубий низом. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2020 йил 28 февралдаги 4-сон қарори билан тасдиқланган.

7.2. Уй хўжаликларида кузатув ўтказиш бўйича услубий низом. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2020 йил 27 ноябрдаги 41-сон қарори билан тасдиқланган.

7.3. Ялпи ички маҳсулотни якуний истеъмол усулида ҳисоблаш бўйича услубий низом. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2020 йил 30 ноябрь. 44-сон қарори.

7.4. Бошқарув органи ходимлари сони тўғрисида ҳисобот. 1-VX shakli чораклик. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2019 йил 2 октябрь 10-мб-сон қарори билан тасдиқланган.

8. Симпозиум ва конференцияга ҳаволалар

8.1 Маматкулов Б.Х. Ўзбекистон Республикаси статистика амалиётида фермер хўжаликлари статистикасининг ривожлантириш истиқболлари // “Yangi O‘zbekistonda moliya-bank, byudjet-soliq, buxgalteriya hisobi va audit sohalarini yanada rivojlantirishning dolzarb masalalari”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya maqolalar to‘plami (2021-yil 25-noyabr). – Т.: “IQTISODIYOT”, 2021. – 600 б.

8.2 Маматкулов Б.Х. Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш орқали озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашни статистик тадқиқ этиш // “Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish orqali oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, raqobatdosh sanoat zanjirlarini yaratish va investitsiyalarni jalb etish chora-tadbirlari”. Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani maqolalar to‘plami (2021-yil 25-noyabr). – Т.: “IQTISODIYOT”, 2021. – 376 б

8.3 Маматкулов Б.Х. Фермер хўжалиklarини иқтисодий қўллаб-қувватлашда суғурта бозори статистикасининг ўрни // «Ўзбекистон

Республикаси суғурта бозори учун кадрлар тайёрлашнинг ҳозирга ҳолати, муаммолари ва ривожланиш истиқболлари» мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – [Матн] / Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2021. 706 бет.

8.4 Маматкулов Б.Х. Рақамли иқтисодий шакллантириш шароитида фермер хўжаликларида ички ва ташқи аудитни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари // «Бухгалтерия ҳисоби ва аудиторлик фаолиятини халқаро стандартлар асосида ташкил этишнинг долзарб масалалари» мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами., Тошкент 2021 йил, 21 май. 804 б.

8.5 Маматкулов Б.Х. Ўзбекистонда иқтисодий ўсишни таъминлаш ва камбағалликни қисқартиришда фермер хўжаликлари ўрнини статистик баҳолаш // Ўзбекистонда хўжалик юриштишнинг янги бизнес моделлари - иқтисодий ўсишни таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш асоси сифатида. Илмий-амалий анжумани мақола тезислари тўплами. - Т.: Иқтисодиёт, 2021. - 387 б.

9. Расмий манбалар

9.1 О‘zbekistonda ilm-fan va innovatsion faoliyat. Statistik to‘plam. – Т.: О‘zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo‘mitasi, Toshkent, 2021.

9.2 О‘zbekistonda mehnat va bandlik 2010-2021. Statistik to‘plam.- Т.:О‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Toshkent, 2021.

9.3 О‘zbekistonda kichik tadbirkorlik 2010-2021. Statistik to‘plam.- Т.:О‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Toshkent, 2021.

9.4 О‘zbekiston raqamlarda 2018-2019. Statistik to‘plam.-Т.:О‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Toshkent, 2020.

9.5 О‘zbekistonda axborotlashgan jamiyat rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlari 2015-2019. Statistik to‘plam.-Т.:О‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Toshkent, 2020.

9.6 О‘zbekistonda ijtimoiy rivojlanish va turmush darajasi 2016-2019. Statistik to‘plam.-Т.:О‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Toshkent, 2020.

9.7 О‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi. 2010-2021. Statistik to‘plam.- Т.:О‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Toshkent, 2020.

9.8 Сирдарё вилояти статистика бошқармасининг тегишли йиллар бўйича ахборотномаси. 2010-2021 йиллар.

10. Фойдаланилган ахборот марказлари ва кутубхоналарнинг тармоқли манзиллари

10.1. www.stat.uz – (O‘zbekiston Respublikasi statistika qo‘mitasi sayti).

10.2. www.gov.uz – (O‘zbekiston Respublikasi pukumat portali).

10.2. www.lex.uz – (O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi).

10.3. www.mineconomy.uz – O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi sayti).

10.4. [www.http://el.tfi.uz/pdf/mddj22.uzk.pdf](http://el.tfi.uz/pdf/mddj22.uzk.pdf) – (Toshkent moliya instituti electron kutubxonasi).

10.5. <http://www.viniti.msk.ru> – Умумроссия илмий ва техник ахборотлар институтининг серверлари.

10.6. <http://www.isti.ru> – илмий ва техник ахборотлар халқаро марказининг сервери. Турли билимлар соҳаси бўйича маълумотлар базасига кириш имкониятини ва чет эл илмий ҳамда халқаро ЭҲМ тармоқларига киришни таъминлайди.

10.7. <http://www.sunny.ccas.ru/library.html> – Жаҳон кутубхоналари сервери. 45 та мамлакатнинг 1000 дан ортиқ кутубхоналарига киришни таъминлайди.

10.8. <http://www.uzsci.net> – Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси қошидаги Ўзбек Илмий ва Маориф тармоғининг сервери.

10.9. <http://www.mesi.ru> – Москва иқтисодиёт, статистика ва информатика университетининг сервери.

10.10. <http://www.bearingpoint.uz>. – “Ўзбекистон иқтисодиёти” журналининг веб–сайти.

10.11 www.reviev/uz – Иқтисодий тадқиқотлар Маркази веб–сайти

10.12. [www. UsA.uz](http://www.UsA.uz) – Ўзбекистон Миллий Ахборот агентлиги веб–сайти.

10.13. [http://www. goldenpages.uz](http://www.goldenpages.uz). – Иқтисодиётнинг энг сўнги янгиликлари.

ИЛОВАЛАР

1-илова

Фермер хўжалиги фаолиятини ривожлантириш учун САВОЛНОМА⁸⁵

1. Сиз фаолият юритаётган фермер хўжалиги қайси вилоятда жойлашган? - X1

- А) Қорақалпоғистон Республикаси -1
- Б) Андижон -2
- В) Бухоро -3
- Г) Жиззах -4
- Д) Қашқадарё -5
- Е) Навоий -6
- И) Наманган -7
- К) Самарқанд -8
- Л) Сурхондарё -9
- М) Сирдарё -10
- Н) Тошкент -11
- О) Фарғона -12
- П) Хоразм -13

2. Фермерлик фаолияти билан қанча вақтдан буён шуғулланасиз? -X2

- А) 1 йилдан кам -1
- Б) 1 йилдан 5 йилгача -2
- В) 5 йилдан кўп - 3
- Г) фермер хўжалиги сифатида рўйхатдан ўтганман, бироқ умуман фаолият юритмаганман - 0

3. Фермер хўжалигида қайси лавозимда фаолият юритасиз? -X3

- А) фермер хўжалиги бошлиғи -6
- Б) мироб -1
- В) тракторист-2
- В) агроном-4
- Г) оддий ходим (ишчи)-3
- Д) бошқа касб эгаси-5

4. Фермер хўжалигингизда нечта иш ўринлари яратилган? -X4

- А) 0-5 нафаргача -1
- Б) 6-10 нафаргача -2
- С) 11-50 нафаргача -3
- В) 51-100 нафаргача -4
- Г) 100 нафардан кўп -5

⁸⁵ Фермер хўжалиги фаолиятини ривожлантириш учун муаллиф томонидан тузилган.

5. Фермер хўжалиги ходимларининг ўртача ёши нечада?-X5

- А) 18-25 ёшда -1
- Б) 25-35 ёшда -2
- В) 35-45 ёшда -3
- Г) 45-60 ёшда -4
- Д) 60 ёшдан катта -5

6. Фермер хўжалигининг бошлиғи касби?-X6

- А) Агроном -4
- Б) Иқтисодчи - 2
- В) Бухгалтер -3
- Г) Зоотехник -7
- Д) Менежер -1
- Е) Маркетолог -6
- И) Бошқа касб эгаси -5

7. Фермер хўжалигининг бошлиғи қайси тилларни билади? -X7

- А) Рус тили -1
- Б) Инглиз тили -2
- В) Немис тили -3
- Г) Француз тили -7
- Д) Рус тили, бошқа тил -6
- Е) Рус тили, инглиз тили - 4
- И) Рус тили, немис тили - 5

8. Сиз фаолият юритаётган фермер хўжалиги қайси маҳсулот турини етиштиришга ихтисослашган? – X8

- А) деҳқончилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган - 1
- Б) чорвачилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган - 2

9. Сизнинг фермер хўжалигингиз қандай фаолият тури билан шуғулланади?-Х9

- А) қорамолчилик -1
- Б) паррандачилик -5
- В) балиқчилик -7
- Д) қўйчилик -2
- К) қуёнчилик -8
- Н) боғдорчилик -4
- О) сабзавотчилик -3
- П) полизчилик -6
- Р) бошқа фаолият тури -9
- С) паррандачилик, балиқчилик, асаларичилик, қўйчилик, қуёнчилик, куркачилик, боғдорчилик, сабзавотчилик – 10
- Т) қорамолчилик, асаларичилик, эчкичилик, боғдорчилик, бошқа фаолият тури -11
- О) сабзавотчилик, полизчилик, бошқа фаолият тури -12
- У) сабзавотчилик, бошқа фаолият тури -13
- Ф) балиқчилик, асаларичилик, қўйчилик, боғдорчилик, сабзавотчилик, бошқа фаолият тури -14
- Х) қорамолчилик, қўйчилик, бошқа фаолият тури -15
- Е) қорамолчилик, қўйчилик, эчкичилик-16
- Ё) қорамолчилик, асаларичилик, қўйчилик, йилқичилик-17
- Ш) боғдорчилик, сабзавотчилик, бошқа фаолият тури -18
- З) боғдорчилик, сабзавотчилик, полизчилик, бошқа фаолият тури -19
- Ц) қорамолчилик, паррандачилик, қўйчилик, боғдорчилик-20
- Л) қўйчилик, боғдорчилик - 21
- Э) сабзавотчилик, полизчилик - 22
- Ю) қорамолчилик, балиқчилик - 23
- Я) боғдорчилик, сабзавотчилик, полизчилик -24
- Н) балиқчилик, қўйчилик - 25
- Ў) қорамолчилик, асаларичилик, боғдорчилик, бошқа фаолият тури -26
- Ж) қорамолчилик, паррандачилик, қўйчилик, боғдорчилик, сабзавотчилик – 27
- Ч) боғдорчилик, сабзавотчилик – 28
- М) боғдорчилик, полизчилик – 29
- И) паррандачилик, боғдорчилик, бошқа фаолият тури -30
- Қ) куркачилик – 31
- W) қўйчилик, эчкичилик-32
- Р) қорамолчилик, паррандачилик, балиқчилик, қўйчилик, эчкичилик, қуёнчилик, боғдорчилик -33
- У) қорамолчилик, паррандачилик, балиқчилик, қўйчилик, эчкичилик, сабзавотчилик-34
- У) қорамолчилик, паррандачилик, балиқчилик, сабзавотчилик-35
- І) паррандачилик, балиқчилик, боғдорчилик, сабзавотчилик -36

10. Фермер хўжалигингизга берилган ер участкангни ўлчами неча гектарни ташкил этади?-X10

- А) 0,3-2 гектаргача -1
- Б) 2 -5 гектаргача -2
- В) 2-10 - гектаргача -3
- Г) 10-30 гектаргача - 4
- Д) 30-50 гектаргача - 5
- Е) 50-100 гектаргача - 6
- И) 100 гектардан юқори - 7

11. Фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони қандай?-X11

- А) Суғориладиган -1
- Б) Лалми -2

12. Фермер хўжалигининг суғориладиган ва лалми қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг ўртача бонитет баллари ва класслари қайси кадастр гуруҳларига тегишли?-X12

- А) 1-10 ва 11-20 баллгача (1-2 класс, ёмон ерлар) -1
- Б) 21-30 ва 31-40 баллгача (3-4 класс, ўртачадан паст ерлар) -2
- В) 41-50 ва 51-60 баллгача (5-6 класс, ўртача ерлар) - 3
- Г) 61-70 ва 71-80 баллгача (7-8 класс, яхши ерлар) - 4
- Д) 81-90 ва 91-100 баллгача (9-10 класс, энг яхши ерлар) -5
- Е) 41-50 ва 51-60 баллгача (5-6 класс, ўртача ерлар) ва 81-90 ва 91-100 баллгача (9-10 класс, энг яхши ерлар) - 6
- Ё) 1-10 ва 11-20 баллгача (1-2 класс, ёмон ерлар) ва 21-30 ва 31-40 баллгача (3-4 класс, ўртачадан паст ерлар) – 7
- К) 1-10 ва 11-20 баллгача (1-2 класс, ёмон ерлар), 21-30 ва 31-40 баллгача (3-4 класс, ўртачадан паст ерлар) ва 1-10 ва 11-20 баллгача (1-2 класс, ёмон ерлар) ва 21-30 ва 31-40 баллгача (3-4 класс, ўртачадан паст ерлар) - 8
- Л) 41-50 ва 51-60 баллгача (5-6 класс, ўртача ерлар) ва 61-70 ва 71-80 баллгача (7-8 класс, яхши ерлар) - 9

13. Фермер хўжалиklarининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги қанча?-X13

- А) 0-20 ц/га -1
- Б) 21-40 ц/га -2
- В) 41-60 ц/га -3
- Г) 61-80 ц/га -4
- Д) 81-100 ц/га -5
- Е) 100 ц/га дан юқори - 6

14. Фермер хўжалиklари томонидан дала четлари, суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари бўйларидан фойдаланиши қай даражада?-X14

- А) қишлоқ хўжалиги экинларини экиш учун юқори репродукцияли уруғликлар экиш - 1
- Б) 20x40 схемада ошқовоқ, шунингдек, маккажўхори, карам, пиёз, саримсоқпиёз, қалампир каби қишлоқ хўжалиги экинларини жойлаштириш - 2
- В) камида 0,01 га майдонда лимон етиштириш учун иссиқхона қуриш - 3
- С) 1 бошдан сигир, 50 бошдан парранда ва 5 та уядан асалари оилалари ташкил қилиш – 4
- Д) қишлоқ хўжалиги экинларини экиш учун юқори репродукцияли уруғликлар экиш, 1 бошдан сигир, 50 бошдан парранда ва 5 та уядан асалари оилалари ташкил қилиш – 5
- Е) 20x40 схемада ошқовоқ, шунингдек, маккажўхори, карам, пиёз, саримсоқпиёз, қалампир каби қишлоқ хўжалиги экинларини жойлаштириш, камида 0,01 га майдонда лимон етиштириш учун иссиқхона қуриш, 1 бошдан сигир, 50 бошдан парранда ва 5 та уядан асалари оилалари ташкил қилиш – 6
- Ё) қишлоқ хўжалиги экинларини экиш учун юқори репродукцияли уруғликлар экиш, 20x40 схемада ошқовоқ, шунингдек, маккажўхори, карам, пиёз, саримсоқпиёз, қалампир каби қишлоқ хўжалиги экинларини жойлаштириш, камида 0,01 га майдонда лимон етиштириш учун иссиқхона қуриш -7

15. Бугунги фермер хўжалиklarининг ер участкаларидан самарали фойдаланган ҳолда қандай миқдорда даромад олади?-Y

- А) даромад олмайди -0
- Б) 0 – 20 млн сўм. -1
- В) 20-40 млн сўм -2
- Г) 40-60 млн сўм-3
- Д) 60-80 млн сўм-4
- Е) 80 -100 млн сўм-5
- И) 100 млн сўмдан юқори-6

16. Фермер хўжалигингиз фаолиятини самарали ривожлантириш учун қанча миқдорда субсидия ажратилган?-X15

- А) 0-50 млн сўм - 1
- Б) 50 -100 млн сўм - 2
- В) 100-200 млн сўм - 3
- Г) 200 -300 млн сўм - 4
- Д) 300 – 400 млн сўм - 5
- Е) 400-500 млн сўм -6
- И) Умуман ажратилмаган - 0

17. Фермер хўжалигингиз фаолиятини самарали ривожлантириш учун қанча миқдорда инвестициялардан ажратилган?-X16

- А) 0-50 млн сўм -1
- Б) 50 -100 млн сўм -2
- В) 100-200 млн сўм -3
- Г) 200 -300 млн сўм -4
- Д) 300 – 400 млн сўм -5
- Е) 400-500 млн сўм -6
- И) Умуман ажратилмаган-0

18. Фермер хўжаликлари учун солиқ ҳисоблаш ва тўловларини амалга ошириш жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилган?-X17

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

19. Солиқ текширувларини ўтказишда тартиб бузишга йўл қўйиш ҳолатлари мавжудми?-X18

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

20. Фермер хўжаликлари кредит олиш учун ҳужжатларни расмийлаштиришнинг мураккаблик даражаси қандай?-X19

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

21. Фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш нуқтаи назаридан тижорат кредитлари бўйича фоиз ставкалари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X20

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

22. Фермер хўжаликлари кредит олишда гаров (мулк, кафолат, кафиллик, суғурта полиси ва ҳ.к.) ҳужжатларини расмийлаштириш шартлари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X21

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

23. Фермер хўжалиklarининг банк ҳисоб-рақамидан нақд пул маблағларини олиш имконияти қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X22

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

24. Фермер хўжалиklarининг нақдсиз шаклда ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун терминаллар билан таъминланганлик даражаси қандай?-X23

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

25. Фермер хўжаликларига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси қандай?-X24

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

26. Фермер хўжаликларининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X25

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

27. Фермер хўжалиги фаолиятини амалга ошириш учун тендерда иштирок этишнинг мураккаблиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X26

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

28. Фермер хўжаликлари томонидан яратилган маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштиришда харажатлар қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X27

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

29. Фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X-28

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

30. Фермерлик фаолиятини юритиш учун олинган ернинг кадастр хужжатларини расмийлаштиришнинг мураккаблиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X29

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

31. Фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт ва импорт қилишда божхона хужжатларини расмийлаштиришнинг мураккаблиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X30

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

32. Фермер хўжаликлари фаолиятида муҳандислик-коммуникация тармоқларига уланиш бўйича харажатлар даражаси қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X31

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

33. Фермер хўжаликларига маҳаллий (туман) ҳокимияти органлари томонидан ҳомийликка мажбурлаш ҳолатлари мавжудми?-X32

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

34. Фермер хўжаликларининг молия-хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган, режалаштирилмаган текширувларнинг тарқалганлиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X33

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

35. Фермер хўжалиklarининг биржа, электрон ва тендер савдоларида қатнашиш шартлари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X34

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

36. Фермер хўжалиklари томонидан етиштирилган маҳсулотларни сақлаш учун электр энергия ва ёқилғи етказиб беришнинг барқарорлиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X35

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

37. Фермер хўжалиklари томонидан маҳсулот етиштириш учун сув етказиб беришнинг барқарорлиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?-X36

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

38. Фермер хўжалиklарида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюrolари ва бошқалар) етарлилиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?- X37

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

39. Фермер хўжалиklари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилган?-X38

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

40. Фермер хўжаликлари учун ажратилган инвестициялардан жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилган?-Х39

- А) юқори-4
- Б) қониқарли-3
- В) паст-2
- Г) қониқарсиз-1
- Д) бундай имконият умуман мавжуд эмас -0

41. Келажакда фермер хўжалигининг қайси фаолият турини юритишни хоҳлардингиз?-Х40

- А) деҳқончилик -1
- Б) боғдорчилик-4
- В) полизчилик-6
- Г) чорвачилик-2
- Д) мева ва сабзавотчилик-3
- Е) туячилик-9
- Ж) балиқчилик-7
- З) қуёнчилик-8
- И) деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, балиқчилик, қуёнчилик-10
- К) деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, балиқчилик-11
- Л) деҳқончилик, боғдорчилик, полизчилик, чорвачилик, балиқчилик, туячилик-12
- М) деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик-13
- Н) деҳқончилик, боғдорчилик, полизчилик, балиқчилик- 14
- О) боғдорчилик, мева ва сабзавотчилик, балиқчилик-15
- П) деҳқончилик, боғдорчилик, полизчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик-16
- С) деҳқончилик, чорвачилик, балиқчилик-17
- Т) боғдорчилик, полизчилик, чорвачилик-18
- У) деҳқончилик, боғдорчилик, полизчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик, туячилик, балиқчилик, қуёнчилик, туячилик- 19
- Ф) чорвачилик, балиқчилик- 20
- Х) деҳқончилик, чорвачилик-21
- З) деҳқончилик, чорвачилик, балиқчилик, туячилик-22
- Ш) боғдорчилик, чорвачилик, балиқчилик-23
- Э) боғдорчилик, чорвачилик-24
- Я) деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик-25
- Ю) деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, туячилик-26
- Ч) деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик, балиқчилик-27
- Й) туячилик, балиқчилик-28

- Ц) деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик-29
- Б) деҳқончилик, боғдорчилик, полизчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик, балиқчилик, туячилик – 30
- Щ) полизчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик-31
- Ы)) полизчилик, мева ва сабзавотчилик-32
- W) чорвачилик, туячилик-33
- R) боғдорчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик-34
- S) деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик, балиқчилик, туячилик-35
- F) деҳқончилик, қуёнчилик-36
- G) деҳқончилик, балиқчилик, туячилик-37
- H) полизчилик, балиқчилик, туячилик-38
- J) деҳқончилик, боғдорчилик -39
- L) деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, мева ва сабзавотчилик-40
- Z) деҳқончилик, туячилик-41
- V) туячилик, балиқчилик – 42
- Q) боғдорчилик, балиқчилик-43
- P) боғдорчилик, полизчилик, чорвачилик, балиқчилик-44

42. Агар ўз фаолиятингизни йўлга қўйсангиз, нечта иш ўринлари яратган бўлар эдингиз? -X41

- A) якка тартибда фаолият юритар эдим - 1
- Б) 5 нафаргача - 2
- В) 10 нафаргача -3
- Г) 50 нафаргача - 4
- Д) 100 нафаргача - 5
- Е) 100 нафардан юқори - 6

43. Фермерлик фаолиятингизда молиялаштиришнинг қайси турларидан фойдаланмоқчисиз? -X42

- A) ўз маблағларим ҳисобидан -1
- Б) таниш ва қариндошлардан қарз маблағлари ҳисобидан - 2
- В) тижорат банки кредитлари - 3
- Г) давлат ёки маҳаллий бюджетдан молиялаштириш ҳисобидан - 4
- Д) бошқа манбалар ҳисобидан - 5

44. Сиз доимий яшаётган туманингизда фермер хўжаликларини амалдаги қўллаб-қувватлаш даражаси етарлими?-X43

- А) етарли -1
- Б) етарли эмас - 2
- В) жавоб беришга қийналаман – 3
- Д) яхши - 4

45. Сиз доимий яшаётган туманингизда фермер хўжаликларининг интернет-сайтларидан фойдаланиш даражаси етарлими?-X44

- А) етарли -1
- Б) етарли эмас - 2
- В) жавоб беришга қийналаман – 3
- Д) қўшимча фикр учун - 4

46. Фермер хўжалиги фаолиятингизни ташкил этишда давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қайси тури тақдим этилишини хоҳлардингиз?-X45

- А) имтиёзли кредитлаш-1
- Б) солиқ ставкаларининг пасайтирилиши-2
- В) бино ва иншоотларнинг имтиёзли шартларда ижарага берилиши-3
- Г) банк фоиз ставкаларининг пасайтирилиши-4
- Д) маъмурий тўсиқларнинг бартараф этилиши-5
- Е) кафиллик берилиши-6
- Ж) фаолиятдан кўрилган зарарларнинг қоплаб берилиши-7

47. Туманингизда фермер хўжалигининг ривожланишига қайси асосий омиллар салбий таъсир кўрсатади деб ҳисоблайсиз?-X46

- А) солиққа тортиш -1
- Б) ноқонуний текширувлар -2
- В) банкдан кредит олишнинг қийинлиги -3
- Г) маҳаллий ҳокимият ва бошқа юқори турувчи идораларнинг тадбиркорлик фаолиятига аралашуви -4
- Д) фермерлик фаолиятини юритиш билан боғлиқ қонунчилик тўғрисида етарли маълумотга эга эмаслик -5
- Е) фермерлик фаолияти учун зарур шарт-шароитлар (электр энергияси, табиий газ, сув, оқова таъминоти)даги узилишлар -6
- Ж) интернет ва мобил алоқаси фаолиятидаги камчиликлар -7

**48. Сизнинг фикрингизча, ўз фермерлик фаолиятингизни янгидан йўлга қўйиш ва самарали юритиш учун қандай маъмурий тўсиқлар мавжуд?-
Х47**

- А) ер майдони ажратиш бўйича - 1
- Б) фермерлик фаолиятини тартибга солувчи қонунчиликнинг барқарор эмаслиги - 2
- В) коррупциянинг мавжудлиги - 3
- Г) имтиёзларнинг етарли эмаслиги - 4
- Д) юқори солиқ ставкалари - 5

49. Маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш бўйича фаолиятига баҳо беринг?-Х48

- А) ҳокимият ўз ҳаракатлари билан фермер хўжаликларига ёрдам беряпти -1
- Б) ҳокимият идоралари фермер хўжаликларига ҳеч қандай ёрдам бермаяпти - 2
- В) ҳокимият идоралари тадбиркорларга ҳеч қандай ёрдам бермаяпти, лекин уларнинг иштироки муҳим - 3
- Г) ҳокимият идоралари айрим масалаларда ёрдам беради, айрим масалаларда эса тўғаноқ бўлади - 4

50. Фермерлик фаолиятини қайта ташкил этиш ёки янги иш бошлаш учун қай даражада маъмурий тўсиқларни бартараф этиш мумкин?-Х49

- А) бартараф этиб бўлмайдиган маъмурий тўсиқлар мавжуд-1
- Б) катта ҳаражатлар эвазига бартараф этиладиган тўсиқлар мавжуд-2
- Г) маъмурий тўсиқлар мавжуд эмас-3

51. Фермерлик фаолиятини ривожлантириш учун охириги 5 йил ичида маъмурий тўсиқлар ҳолати қай даражада ўзгарди?-Х50

- а) маъмурий тўсиқлар тўлиқ бартараф этилди -1
- б) олдинги даврга қараганда, бизнес учун маъмурий тўсиқларни бартараф этиш енгиллашди -2
- в) олдинги даврга қараганда, бизнес учун маъмурий тўсиқларни бартараф этиш қийинлашди -3
- г) маъмурий тўсиқларнинг даражаси ва сони ўзгаргани йўқ -4
- д) маъмурий тўсиқлар йўқ эди, энди эса пайдо бўлди - 5

**Фермер хўжаликлари даромадларини Probit va Logit моделлари асосида
эконометрик моделлаштириш учун олинган маълумотлар таҳлили
натижалари⁸⁶**

```

_____ (R)
/___ / ___/ / ___/
___/ / ___/ / ___/ 16.0 Copyright 1985-2019 StataCorp LLC
Statistics/Data Analysis      StataCorp
                              Downloadly.ir
MP - Parallel Edition         College Station, Texas 77845 USA
                              800-STATA-PC      http://www.stata.com
                              979-696-4600    stata@stata.com
                              979-696-4601 (fax)

```

Single-user 2-core Stata network license expires 20 Aug 2022:

Serial number: 501609213901

Licensed to: DOWNLOADLY.IR 085227746673

WwW.DownLoadLy.iR 085227746673

Notes:

1. Unicode is supported; see help unicode_advice.
2. More than 2 billion observations are allowed; see help obs_advice.
3. Maximum number of variables is set to 5000; see help set_maxvar.

Checking for updates...

(contacting http://www.stata.com)

bad serial number

unable to check for update; verify Internet settings are correct.

```

.          import          excel          "D:\TADQIQOT
ISHLARI\54\+Анкета_сўровномалари_.xlsx", sheet("Ответы на форму
(1)") firstrow
(82 vars, 150 obs)
. drop Отметкавремени BA BB BC BD BE BF BG BH BI BJ BK BL BM
BN BO BP BQ BR BS BT BU BV BW BX BY BZ CA CB CC CD
. save "D:\TADQIQOT ISHLARI\54\mmm.dta"
file D:\TADQIQOT ISHLARI\54\mmm.dta saved
. global ylist Y
. global xlist X1 X2 X3 X4 X5 X6 X7 X8 X9 X10 X11 X12 X13 X14 X15
X16 X17 X18 X19 X20 X21 X22 X23 X24 X25 X26 X27 X28 X29

```

⁸⁶ Илмий тадқиқот натижаси асосида муаллифнинг ҳисоб-китоблари.

> X30 X31 X32 X33 X34 X35 X36 X37 X38 X39 X40 X41 X42 X43 X44
X45 X46 X47 X48 X49 X50

. describe \$ylist \$xlist

	storage	display	value
variable name	type	format	label
variable label			

Y	byte	%10.0g	Y
X1	byte	%10.0g	X1
X2	byte	%10.0g	X2
X3	byte	%10.0g	X3
X4	byte	%10.0g	X4
X5	byte	%10.0g	X5
X6	byte	%10.0g	X6
X7	byte	%10.0g	X7
X8	byte	%10.0g	X8
X9	byte	%10.0g	X9
X10	byte	%10.0g	X10
X11	byte	%10.0g	X11
X12	byte	%10.0g	X12
X13	byte	%10.0g	X13
X14	byte	%10.0g	X14
X15	byte	%10.0g	X15
X16	byte	%10.0g	X16
X17	byte	%10.0g	X17
X18	byte	%10.0g	X18
X19	byte	%10.0g	X19
X20	byte	%10.0g	X20
X21	byte	%10.0g	X21
X22	byte	%10.0g	X22
X23	byte	%10.0g	X23
X24	byte	%10.0g	X24
X25	byte	%10.0g	X25
X26	byte	%10.0g	X26
X27	byte	%10.0g	X27
X28	byte	%10.0g	X28
X29	byte	%10.0g	X29
X30	byte	%10.0g	X30
X31	byte	%10.0g	X31

```

X32      byte   %10.0g      X32
X33      byte   %10.0g      X33
X34      byte   %10.0g      X34
X35      byte   %10.0g      X35
X36      byte   %10.0g      X36
X37      byte   %10.0g      X37
X38      byte   %10.0g      X38
X39      byte   %10.0g      X39
X40      byte   %10.0g      X40
X41      byte   %10.0g      X41
X42      byte   %10.0g      X42
X43      byte   %10.0g      X43
X44      byte   %10.0g      X44
X45      byte   %10.0g      X45
X46      byte   %10.0g      X46
X47      byte   %10.0g      X47
X48      byte   %10.0g      X48
X49      byte   %10.0g      X49
X50      byte   %10.0g      X50

```

```
. summarize $ylist $xlist
```

```

Variable |      Obs      Mean   Std. Dev.   Min   Max
-----+-----
      Y |      150   3.146668   2.193299     0     6
      X1 |      150   9.413333   3.901793     0    13
      X2 |      150   2.493332   .7836129     0     3
      X3 |      150   5.206668   1.594018     0     6
      X4 |      149   2.067115   .934795     0     5
-----+-----
      X5 |      150     2.38   .8408209     0     5
      X6 |      150   3.973333   1.263566     0     7
      X7 |      150   1.506667   1.379262     0     7
      X8 |      150     1.06   .405168     0     2
      X9 |      150   9.793333   8.603337     0    36
-----+-----
      X10 |      150     4.66   1.906648     0     7
      X11 |      150   .9866667   .3473131     0     2
      X12 |      150   2.573333   1.27625     0     9
      X13 |      149   2.261746   1.067935     0     6

```

X14	150	1.993333	1.416569	0	7
X15	150	.7533333	1.214767	0	5
X16	150	.76	1.440917	0	6
X17	150	2.54	1.261883	0	4
X18	150	1.653333	1.532584	0	4
X19	150	2.366667	1.444344	0	4
X20	150	2.766667	1.467394	0	4
X21	150	2.44	1.411744	0	4
X22	150	2.126667	1.200093	0	4
X23	150	1.8	1.418951	0	4
X24	150	2.253333	1.176884	0	4
X25	150	1.746667	1.316833	0	4
X26	150	2.28	1.341741	0	4
X27	150	2.093333	1.430008	0	4
X28	150	2.086667	1.310447	0	4
X29	150	2.453333	1.207286	0	4
X30	150	1.706667	1.548095	0	4
X31	150	1.886667	1.495123	0	4
X32	150	1.966667	1.656456	0	4
X33	150	1.82	1.528565	0	4
X34	150	1.98	1.402156	0	4
X35	150	2.08	1.261298	0	4
X36	150	2.1	1.235656	0	4
X37	150	1.913333	1.286584	0	4
X38	150	1.766667	1.406679	0	4
X39	150	1.5	1.379378	0	4
X40	150	11.36	12.06936	0	44
X41	150	2.813333	1.476376	0	6
X42	150	2.24	1.431571	0	5
X43	150	2.006667	1.261174	0	4
X44	150	1.54	1.9667631	0	4
X45	150	2.12	1.964884	0	7
X46	150	2.906667	2.253548	0	7


```
X47 | 150 1.973333 1.575597 0 5
X48 | 149 1.899329 1.388879 0 4
X49 | 150 1.74 1.077196 0 3
-----+-----
X50 | 150 1.466666 1.034094 0 5
```

```
. tabulate $ylist
```

```
Y | Freq. Percent Cum.
-----+-----
0 | 23 15.33 15.33
1 | 20 13.33 28.67
2 | 21 14.00 42.67
3 | 23 15.33 58.00
4 | 15 10.00 68.00
5 | 7 4.67 72.67
6 | 41 27.33 100.00
-----+-----
Total | 150 100.00
```

```
. ologit $ylist $xlist
```

Iteration 0: log likelihood = -273.18788
Iteration 1: log likelihood = -197.54841
Iteration 2: log likelihood = -189.29916
Iteration 3: log likelihood = -188.98643
Iteration 4: log likelihood = -188.98607
Iteration 5: log likelihood = -188.98607

Ordered logistic regression Number of obs = 148
 LR chi2(50) = 168.40
 Prob > chi2 = 0.0000
Log likelihood = -188.98607 Pseudo R2 = 0.3082

```
-----+-----
Y | Coef. Std. Err. z P>|z| [95% Conf. Interval]
-----+-----
X1 | -.0046918 .067154 -0.07 0.944 -.1361143 .1267326
X2 | .2787237 .3564149 0.78 0.434 -.4198367 .9772841
X3 | .4689139 .1701465 2.76 0.016 .135629 .8021989
```

X4		.9162325	.3222713	2.84	0.004	.2845924	1.547873
X5		-.0696626	.2763578	-0.25	0.811	-.611314	.4719888
X6		-.13583	.1873969	-0.19	0.848	-.4031212	.3314611
X7		-.136679	.154594	-0.88	0.377	-.4396777	.1663197
X8		-.3732339	.6171695	-0.60	0.545	-1.582668	.8362011
X9		.0212999	.0265477	0.80	0.422	-.0307326	.0733324
X10		.4911685	.1615156	3.03	0.012	.1736136	.8067333
X11		1.294737	.7903408	1.64	0.101	-.2543029	2.843776
X12		.0375605	.2014346	0.19	0.852	-.357244	.432365
X13		.984465	.2807638	3.51	0.001	.4341781	1.534752
X14		.46029	.1659113	2.77	0.006	.1351098	.7854702
X15		.1105456	.2501509	0.44	0.659	-.3797412	.6008325
X16		-.1864833	.1982497	-0.94	0.347	-.5750456	.202179
X17		.5105031	.2261094	2.26	0.024	.0673368	.9536694
X18		-.0700508	.1649455	-0.42	0.671	-.3933379	.2532364
X19		-.2082252	.2306622	-0.90	0.367	-.6603147	.2438643
X20		.4312609	.2262072	1.91	0.157	-.012097	.8746188
X21		-.1872982	.2615847	-0.72	0.474	-.6999948	.3253984
X22		.2816759	.2807102	1.00	0.316	-.2685061	.8318578
X23		.2087673	.1885327	1.11	0.268	-.16075	.5782845
X24		-.6016354	.3045491	-1.98	0.048	-1.198541	-.0047311
X25		-.5884767	.2792704	-2.11	0.035	-1.135837	-.0411169
X26		.2323777	.2607644	0.89	0.373	-.2787111	.7434666
X27		-.048361	.219721	-0.22	0.826	-.4790062	.3822842
X28		.5725039	.2759461	2.07	0.038	.0316596	1.113348
X29		.177157	.313832	0.56	0.572	-.4379425	.7922564
X30		-.0899257	.2263611	-0.40	0.691	-.5335853	.353734
X31		.3424562	.2522763	1.36	0.175	-.1519962	.8369086
X32		-.2945213	.2198461	-1.40	0.161	-.705811	.1167705
X33		.3534819	.2490411	1.42	0.156	-.1346297	.8415935
X34		.1297353	.3133545	0.43	0.669	-.4648286	.7242992
X35		-.1378881	.2979712	-0.46	0.644	-.7219009	.4461247
X36		-.0297428	.3458159	-0.09	0.931	-.7075296	.648044
X37		-.5787468	.3513955	-1.65	0.101	-1.267469	.1099757
X38		.1040477	.2616764	0.40	0.691	-.4068686	.614964

X39		-.2643588	.2698838	-0.98	0.327	-.7933214	.2646038
X40		-.0099464	.0202087	-0.49	0.623	-.0495547	.029662
X41		-.3112386	.217465	-1.43	0.152	-.737462	.1149849
X42		-.117536	.1789148	-0.66	0.511	-.4682027	.2331306
X43		.395605	.216329	1.92	0.155	-.0087923	.8000023
X44		.3349797	.2738558	1.22	0.221	-.2017677	.8717271
X45		-.0002925	.1313803	-0.00	0.998	-.2577931	.2572082
X46		.1785648	.1168882	1.53	0.127	-.0505319	.4076615
X47		.3743917	.1741445	2.15	0.032	.0330747	.7157087
X48		-.3363737	.2381848	-1.41	0.158	-.8032073	.1304599
X49		-.0969372	.2738507	-0.35	0.723	-.6336748	.4398014
X50		.2110234	.2251777	0.94	0.349	-.2303167	.6523635

```
-----+-----
/cut1 | 9.347721 2.016923          5.394624 13.30082
/cut2 | 10.96704 2.076917          6.896355 15.03772
/cut3 | 12.35533 2.146205          8.14884 16.56181
/cut4 | 13.77782 2.202273          9.461441 18.09419
/cut5 | 14.71765 2.230803         10.34536 19.08995
/cut6 | 15.22734 2.250721         10.81601 19.63867
-----
```

```
. margins, dydx(*) atmeans predict(outcome(0))
```

```
Conditional marginal effects      Number of obs   =    148
Model VCE      : OIM
```

```
Expression   : Pr(Y==0), predict(outcome(0))
dy/dx w.r.t. : X1 X2 X3 X4 X5 X6 X7 X8 X9 X10 X11 X12 X13 X14 X15
X16 X17 X18 X19 X20 X21 X22 X23 X24 X25 X26 X27 X28
X29 X30 X31 X32 X33 X34 X35 X36 X37 X38 X39 X40 X41
X42 X43 X44 X45 X46 X47 X48 X49 X50
```

```
at      : X1      = 9.47973 (mean)
         X2      = 2.513514 (mean)
         X3      = 5.236486 (mean)
         X4      = 2.074324 (mean)
         X5      = 2.391892 (mean)
         X6      = 4 (mean)
         X7      = 1.52027 (mean)
```

X8 = 1.067568 (mean)
X9 = 9.885135 (mean)
X10 = 4.689189 (mean)
X11 = .9932432 (mean)
X12 = 2.594595 (mean)
X13 = 2.27027 (mean)
X14 = 2.006757 (mean)
X15 = .7567568 (mean)
X16 = .7567568 (mean)
X17 = 2.547297 (mean)
X18 = 1.662162 (mean)
X19 = 2.385135 (mean)
X20 = 2.790541 (mean)
X21 = 2.459459 (mean)
X22 = 2.135135 (mean)
X23 = 1.804054 (mean)
X24 = 2.263514 (mean)
X25 = 1.75 (mean)
X26 = 2.290541 (mean)
X27 = 2.101351 (mean)
X28 = 2.094595 (mean)
X29 = 2.466216 (mean)
X30 = 1.709459 (mean)
X31 = 1.891892 (mean)
X32 = 1.972973 (mean)
X33 = 1.824324 (mean)
X34 = 1.986486 (mean)
X35 = 2.087838 (mean)
X36 = 2.108108 (mean)
X37 = 1.918919 (mean)
X38 = 1.77027 (mean)
X39 = 1.5 (mean)
X40 = 11.47297 (mean)
X41 = 2.837838 (mean)
X42 = 2.256757 (mean)
X43 = 2.027027 (mean)
X44 = 1.554054 (mean)
X45 = 2.141892 (mean)
X46 = 2.939189 (mean)
X47 = 1.993243 (mean)

X48 = 1.912162 (mean)
 X49 = 1.756757 (mean)
 X50 = 1.47973 (mean)

	Delta-method					
	dy/dx	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	

+						
X1	.0001007	.0014411	0.07	0.944	-.0027239	.0029253
X2	-.0059857	.0079318	-0.75	0.450	-.0215318	.0095603
X3	-.0100702	.004966	-2.03	0.043	-.0198033	-.0003371
X4	-.0196766	.0094484	-2.08	0.037	-.0381951	-.0011581
X5	.001496	.0059671	0.25	0.802	-.0101992	.0131913
X6	.0007695	.0040215	0.19	0.848	-.0071125	.0086514
X7	.0029353	.0034035	0.86	0.388	-.0037355	.009606
X8	.0080154	.0136084	0.59	0.556	-.0186566	.0346874
X9	-.0004574	.0005926	-0.77	0.440	-.001619	.0007041
X10	-.0105266	.0049761	-2.12	0.034	-.0202797	-.0007736
X11	-.0278052	.0187534	-1.48	0.138	-.0645611	.0089507
X12	-.0008066	.0043297	-0.19	0.852	-.0092927	.0076794
X13	-.0211419	.0091129	-2.32	0.020	-.0390028	-.003281
X14	-.009885	.0046614	-2.12	0.034	-.0190212	-.0007488
X15	-.002374	.0054289	-0.44	0.662	-.0130146	.0082665
X16	.0040048	.0044197	0.91	0.365	-.0046576	.0126673
X17	-.0109633	.0060852	-1.80	0.072	-.0228901	.0009635
X18	.0015044	.0035916	0.42	0.675	-.005535	.0085438
X19	.0044717	.0051771	0.86	0.388	-.0056751	.0146186
X20	-.0092616	.0058187	-1.59	0.111	-.0206659	.0021428
X21	.0040223	.0057537	0.70	0.484	-.0072547	.0152994
X22	-.0060491	.0062789	-0.96	0.335	-.0183556	.0062573
X23	-.0044834	.0043469	-1.03	0.302	-.0130032	.0040364
X24	.0129204	.0077685	1.66	0.096	-.0023056	.0281465
X25	.0126379	.0071991	1.76	0.079	-.0014721	.0267478
X26	-.0049904	.0058845	-0.85	0.396	-.0165239	.006543
X27	.0010386	.0047147	0.22	0.826	-.008202	.0102792
X28	-.0122948	.0069244	-1.78	0.076	-.0258664	.0012767

X29	-.0038045	.0068279	-0.56	0.577	-.0171869	.0095778
X30	.0019312	.0048988	0.39	0.693	-.0076703	.0115327
X31	-.0073544	.0058072	-1.27	0.205	-.0187363	.0040275
X32	.006325	.0049108	1.29	0.198	-.0033	.0159499
X33	-.0075912	.0058948	-1.29	0.198	-.0191447	.0039623
X34	-.0027861	.0065663	-0.42	0.671	-.0156559	.0100836
X35	.0029612	.0064799	0.46	0.648	-.0097391	.0156615
X36	.0006387	.0074268	0.09	0.931	-.0139176	.0151951
X37	.0124289	.0084514	1.47	0.141	-.0041355	.0289933
X38	-.0022345	.0056653	-0.39	0.693	-.0133383	.0088693
X39	.0056772	.006112	0.93	0.353	-.0063021	.0176565
X40	.0002136	.00044	0.49	0.627	-.0006488	.001076
X41	.006684	.0051326	1.30	0.193	-.0033756	.0167437
X42	.0025242	.0039369	0.64	0.521	-.005192	.0102403
X43	-.0084958	.0051618	-1.65	0.100	-.0186129	.0016212
X44	-.0071939	.0063101	-1.14	0.254	-.0195614	.0051737
X45	6.28e-06	.0028214	0.00	0.998	-.0055236	.0055361
X46	-.0038348	.0028447	-1.35	0.178	-.0094102	.0017407
X47	-.0080403	.0045671	-1.76	0.078	-.0169917	.0009111
X48	.0072238	.0056628	1.28	0.202	-.0038751	.0183227
X49	.0020818	.0059	0.35	0.724	-.0094819	.0136455
X50	-.0045318	.0050954	-0.89	0.374	-.0145186	.0054549

. margins, dydx(*) atmeans predict(outcome(1))

Conditional marginal effects Number of obs = 148
Model VCE : OIM

Expression : Pr(Y==1), predict(outcome(1))
dy/dx w.r.t. : X1 X2 X3 X4 X5 X6 X7 X8 X9 X10 X11 X12 X13 X14 X15
X16 X17 X18 X19 X20 X21 X22 X23 X24 X25 X26 X27 X28
 X29 X30 X31 X32 X33 X34 X35 X36 X37 X38 X39 X40 X41
X42 X43 X44 X45 X46 X47 X48 X49 X50
at : X1 = 9.47973 (mean)
 X2 = 2.513514 (mean)
 X3 = 5.236486 (mean)

X4 = 2.074324 (mean)
X5 = 2.391892 (mean)
X6 = 4 (mean)
X7 = 1.52027 (mean)
X8 = 1.067568 (mean)
X9 = 9.885135 (mean)
X10 = 4.689189 (mean)
X11 = .9932432 (mean)
X12 = 2.594595 (mean)
X13 = 2.27027 (mean)
X14 = 2.006757 (mean)
X15 = .7567568 (mean)
X16 = .7567568 (mean)
X17 = 2.547297 (mean)
X18 = 1.662162 (mean)
X19 = 2.385135 (mean)
X20 = 2.790541 (mean)
X21 = 2.459459 (mean)
X22 = 2.135135 (mean)
X23 = 1.804054 (mean)
X24 = 2.263514 (mean)
X25 = 1.75 (mean)
X26 = 2.290541 (mean)
X27 = 2.101351 (mean)
X28 = 2.094595 (mean)
X29 = 2.466216 (mean)
X30 = 1.709459 (mean)
X31 = 1.891892 (mean)
X32 = 1.972973 (mean)
X33 = 1.824324 (mean)
X34 = 1.986486 (mean)
X35 = 2.087838 (mean)
X36 = 2.108108 (mean)
X37 = 1.918919 (mean)
X38 = 1.77027 (mean)
X39 = 1.5 (mean)
X40 = 11.47297 (mean)
X41 = 2.837838 (mean)
X42 = 2.256757 (mean)
X43 = 2.027027 (mean)

X44 = 1.554054 (mean)
 X45 = 2.141892 (mean)
 X46 = 2.939189 (mean)
 X47 = 1.993243 (mean)
 X48 = 1.912162 (mean)
 X49 = 1.756757 (mean)
 X50 = 1.47973 (mean)

Delta-method						
	dy/dx	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
-----+-----						
X1	.0003283	.0046966	0.07	0.944	-.0088768	.0095334
X2	-.0195052	.0256559	-0.76	0.447	-.0697897	.0307794
X3	-.0328148	.0141921	-2.31	0.021	-.0606308	-.0049987
X4	-.0641183	.0272622	-2.35	0.019	-.1175512	-.0106854
X5	.004875	.019282	0.25	0.800	-.032917	.0426671
X6	.0025074	.0131245	0.19	0.848	-.0232161	.0282309
X7	.0095648	.0108055	0.89	0.376	-.0116136	.0307433
X8	.026119	.0434712	0.60	0.548	-.059083	.1113211
X9	-.0014906	.0018899	-0.79	0.430	-.0051947	.0022136
X10	-.0343022	.0133357	-2.57	0.010	-.0604396	-.0081647
X11	-.0906061	.0589363	-1.54	0.124	-.2061192	.0249069
X12	-.0026285	.0141527	-0.19	0.853	-.0303673	.0251103
X13	-.0688932	.0252328	-2.73	0.006	-.1183486	-.0194378
X14	-.0322113	.0132937	-2.42	0.015	-.0582665	-.006156
X15	-.007736	.0177523	-0.44	0.663	-.0425299	.0270578
X16	.0130502	.0141395	0.92	0.356	-.0146627	.040763
X17	-.0357252	.018088	-1.98	0.048	-.0711769	-.0002734
X18	.0049022	.0115796	0.42	0.672	-.0177934	.0275977
X19	.0145717	.016245	0.90	0.370	-.0172679	.0464113
X20	-.0301798	.0169529	-1.78	0.075	-.0634068	.0030473
X21	.0131072	.0183712	0.71	0.476	-.0228997	.049114
X22	-.0197118	.0198061	-1.00	0.320	-.058531	.0191074
X23	-.0146096	.0138476	-1.06	0.291	-.0417503	.0125311
X24	.0421027	.0235334	1.79	0.074	-.0040219	.0882272

X25		.0411818	.0209171	1.97	0.049	.0001851	.0821785
X26		-.0162619	.0183881	-0.88	0.376	-.0523019	.0197782
X27		.0033843	.0153194	0.22	0.825	-.0266411	.0334097
X28		-.040064	.0214993	-1.86	0.062	-.0822019	.0020739
X29		-.0123975	.0219284	-0.57	0.572	-.0553764	.0305813
X30		.006293	.0159374	0.39	0.693	-.0249437	.0375298
X31		-.0239652	.0186448	-1.29	0.199	-.0605083	.0125779
X32		.0206106	.0156026	1.32	0.187	-.0099699	.0511912
X33		-.0247368	.0183399	-1.35	0.177	-.0606824	.0112088
X34		-.0090789	.0212477	-0.43	0.669	-.0507236	.0325658
X35		.0096495	.0209244	0.46	0.645	-.0313617	.0506606
X36		.0020814	.024222	0.09	0.932	-.0453928	.0495556
X37		.0405009	.026361	1.54	0.124	-.0111657	.0921675
X38		-.0072813	.0182236	-0.40	0.689	-.042999	.0284364
X39		.0184999	.0192536	0.96	0.337	-.0192365	.0562364
X40		.000696	.001414	0.49	0.623	-.0020753	.0034674
X41		.0217806	.0161071	1.35	0.176	-.0097887	.0533498
X42		.0082252	.0125035	0.66	0.511	-.0162812	.0327316
X43		-.0276846	.0158105	-1.75	0.080	-.0586726	.0033034
X44		-.023442	.0202855	-1.16	0.248	-.0632008	.0163169
X45		.0000205	.0091942	0.00	0.998	-.0179998	.0180407
X46		-.012496	.0091567	-1.36	0.172	-.0304428	.0054508
X47		-.0262001	.0137043	-1.91	0.056	-.05306	.0006599
X48		.0235395	.0178842	1.32	0.188	-.0115128	.0585919
X49		.0067837	.0192067	0.35	0.724	-.0308607	.0444281
X50		-.0147675	.0162239	-0.91	0.363	-.0465658	.0170308

. margins, dydx(*) atmeans predict(outcome(2))

Conditional marginal effects Number of obs = 148
Model VCE : OIM

Expression : Pr(Y==2), predict(outcome(2))
dy/dx w.r.t. : X1 X2 X3 X4 X5 X6 X7 X8 X9 X10 X11 X12 X13 X14 X15
X16 X17 X18 X19 X20 X21 X22 X23 X24 X25

X26 X27 X28 X29 X30 X31 X32 X33 X34 X35 X36 X37 X38
 X39 X40 X41 X42 X43 X44 X45 X46 X47 X48
 X49 X50

at : X1 = 9.47973 (mean)
 X2 = 2.513514 (mean)
 X3 = 5.236486 (mean)
 X4 = 2.074324 (mean)
 X5 = 2.391892 (mean)
 X6 = 4 (mean)
 X7 = 1.52027 (mean)
 X8 = 1.067568 (mean)
 X9 = 9.885135 (mean)
 X10 = 4.689189 (mean)
 X11 = .9932432 (mean)
 X12 = 2.594595 (mean)
 X13 = 2.27027 (mean)
 X14 = 2.006757 (mean)
 X15 = .7567568 (mean)
 X16 = .7567568 (mean)
 X17 = 2.547297 (mean)
 X18 = 1.662162 (mean)
 X19 = 2.385135 (mean)
 X20 = 2.790541 (mean)
 X21 = 2.459459 (mean)
 X22 = 2.135135 (mean)
 X23 = 1.804054 (mean)
 X24 = 2.263514 (mean)
 X25 = 1.75 (mean)
 X26 = 2.290541 (mean)
 X27 = 2.101351 (mean)
 X28 = 2.094595 (mean)
 X29 = 2.466216 (mean)
 X30 = 1.709459 (mean)
 X31 = 1.891892 (mean)
 X32 = 1.972973 (mean)
 X33 = 1.824324 (mean)
 X34 = 1.986486 (mean)
 X35 = 2.087838 (mean)
 X36 = 2.108108 (mean)
 X37 = 1.918919 (mean)

X38 = 1.77027 (mean)
 X39 = 1.5 (mean)
 X40 = 11.47297 (mean)
 X41 = 2.837838 (mean)
 X42 = 2.256757 (mean)
 X43 = 2.027027 (mean)
 X44 = 1.554054 (mean)
 X45 = 2.141892 (mean)
 X46 = 2.939189 (mean)
 X47 = 1.993243 (mean)
 X48 = 1.912162 (mean)
 X49 = 1.756757 (mean)
 X50 = 1.47973 (mean)

	Delta-method					
	dy/dx	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	

+-----						
X1	.0005786	.0082715	0.07	0.944	-.0156331	.0167904
X2	-.0343827	.044764	-0.77	0.442	-.1221185	.053353
X3	-.0578442	.0245241	-2.36	0.018	-.1059106	-.0097777
X4	-.1130244	.0458513	-2.47	0.014	-.2028912	-.0231575
X5	.0085934	.0341403	0.25	0.801	-.0583203	.0755072
X6	.0044199	.0231551	0.19	0.849	-.0409632	.049803
X7	.0168604	.0193513	0.87	0.384	-.0210674	.0547883
X8	.0460413	.0764566	0.60	0.547	-.1038109	.1958935
X9	-.0026275	.0033409	-0.79	0.432	-.0091756	.0039206
X10	-.0604661	.0233837	-2.59	0.010	-.1062973	-.0146349
X11	-.1597158	.103092	-1.55	0.121	-.3617723	.0423407
X12	-.0046334	.0248152	-0.19	0.852	-.0532704	.0440036
X13	-.1214414	.0431331	-2.82	0.005	-.2059807	-.036902
X14	-.0567803	.0234145	-2.43	0.015	-.1026719	-.0108888
X15	-.0136367	.0310314	-0.44	0.660	-.0744572	.0471838
X16	.0230042	.0247792	0.93	0.353	-.0255622	.0715705
X17	-.0629745	.0309511	-2.03	0.042	-.1236376	-.0023114
X18	.0086413	.0202963	0.43	0.670	-.0311386	.0484212
X19	.0256862	.0289665	0.89	0.375	-.031087	.0824594

X20		-.0531994	.0301108	-1.77	0.077	-.1122155	.0058168
X21		.0231047	.0325771	0.71	0.478	-.0407452	.0869546
X22		-.0347469	.0350669	-0.99	0.322	-.1034768	.033983
X23		-.0257531	.0240607	-1.07	0.284	-.0729112	.0214051
X24		.0742164	.040372	1.84	0.066	-.0049113	.153344
X25		.0725932	.0370521	1.96	0.050	-.0000276	.1452139
X26		-.0286656	.0322222	-0.89	0.374	-.0918199	.0344887
X27		.0059657	.027122	0.22	0.826	-.0471924	.0591238
X28		-.0706228	.0372559	-1.90	0.058	-.143643	.0023974
X29		-.0218537	.0390011	-0.56	0.575	-.0982945	.0545871
X30		.011093	.0281114	0.39	0.693	-.0440043	.0661903
X31		-.0422446	.0325383	-1.30	0.194	-.1060185	.0215293
X32		.0363314	.0271944	1.34	0.182	-.0169686	.0896313
X33		-.0436047	.0318335	-1.37	0.171	-.1059973	.0187878
X34		-.0160039	.037651	-0.43	0.671	-.0897984	.0577907
X35		.0170096	.0368907	0.46	0.645	-.0552949	.089314
X36		.003669	.0426689	0.09	0.931	-.0799604	.0872984
X37		.0713929	.0463814	1.54	0.124	-.0195129	.1622987
X38		-.0128351	.0322101	-0.40	0.690	-.0759658	.0502956
X39		.0326107	.033674	0.97	0.333	-.033389	.0986104
X40		.001227	.0025	0.49	0.624	-.0036729	.0061269
X41		.0383937	.0278796	1.38	0.168	-.0162493	.0930366
X42		.014499	.0222829	0.65	0.515	-.0291746	.0581726
X43		-.0488009	.0275743	-1.77	0.077	-.1028456	.0052437
X44		-.0413223	.0350418	-1.18	0.238	-.110003	.0273583
X45		.0000361	.0162072	0.00	0.998	-.0317294	.0318015
X46		-.0220274	.0151751	-1.45	0.147	-.0517701	.0077154
X47		-.0461841	.023514	-1.96	0.050	-.0922707	-.0000975
X48		.0414943	.0304614	1.36	0.173	-.0182089	.1011975
X49		.011958	.0338899	0.35	0.724	-.054465	.0783809
X50		-.0260314	.0282008	-0.92	0.356	-.081304	.0292413

. margins, dydx(*) atmeans predict(outcome(3))

Conditional marginal effects Number of obs = 148

Model VCE : OIM

Expression : Pr(Y==3), predict(outcome(3))

dy/dx w.r.t. : X1 X2 X3 X4 X5 X6 X7 X8 X9 X10 X11 X12 X13 X14 X15

X16 X17 X18 X19 X20 X21 X22 X23 X24 X25

X26 X27 X28 X29 X30 X31 X32 X33 X34 X35 X36 X37 X38

X39 X40 X41 X42 X43 X44 X45 X46 X47 X48

X49 X50

at	: X1	=	9.47973 (mean)
	X2	=	2.513514 (mean)
	X3	=	5.236486 (mean)
	X4	=	2.074324 (mean)
	X5	=	2.391892 (mean)
	X6	=	4 (mean)
	X7	=	1.52027 (mean)
	X8	=	1.067568 (mean)
	X9	=	9.885135 (mean)
	X10	=	4.689189 (mean)
	X11	=	.9932432 (mean)
	X12	=	2.594595 (mean)
	X13	=	2.27027 (mean)
	X14	=	2.006757 (mean)
	X15	=	.7567568 (mean)
	X16	=	.7567568 (mean)
	X17	=	2.547297 (mean)
	X18	=	1.662162 (mean)
	X19	=	2.385135 (mean)
	X20	=	2.790541 (mean)
	X21	=	2.459459 (mean)
	X22	=	2.135135 (mean)
	X23	=	1.804054 (mean)
	X24	=	2.263514 (mean)
	X25	=	1.75 (mean)
	X26	=	2.290541 (mean)
	X27	=	2.101351 (mean)
	X28	=	2.094595 (mean)
	X29	=	2.466216 (mean)
	X30	=	1.709459 (mean)
	X31	=	1.891892 (mean)
	X32	=	1.972973 (mean)

X33 = 1.824324 (mean)
 X34 = 1.986486 (mean)
 X35 = 2.087838 (mean)
 X36 = 2.108108 (mean)
 X37 = 1.918919 (mean)
 X38 = 1.77027 (mean)
 X39 = 1.5 (mean)
 X40 = 11.47297 (mean)
 X41 = 2.837838 (mean)
 X42 = 2.256757 (mean)
 X43 = 2.027027 (mean)
 X44 = 1.554054 (mean)
 X45 = 2.141892 (mean)
 X46 = 2.939189 (mean)
 X47 = 1.993243 (mean)
 X48 = 1.912162 (mean)
 X49 = 1.756757 (mean)
 X50 = 1.47973 (mean)

	Delta-method					
	dy/dx	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	

X1	.0000548	.0007913	0.07	0.945	-.0014962	.0016058
X2	-.0032554	.0099385	-0.33	0.743	-.0227345	.0162237
X3	-.0054768	.0159544	-0.34	0.731	-.0367468	.0257932
X4	-.0107013	.0314091	-0.34	0.733	-.0722619	.0508593
X5	.0008136	.0040614	0.20	0.841	-.0071465	.0087738
X6	.0004185	.0024667	0.17	0.865	-.0044162	.0052531
X7	.0015964	.0051848	0.31	0.758	-.0085657	.0117584
X8	.0043593	.0148142	0.29	0.769	-.024676	.0333945
X9	-.0002488	.0007635	-0.33	0.745	-.0017452	.0012476
X10	-.005725	.0168474	-0.34	0.734	-.0387453	.0272952
X11	-.0151221	.0452434	-0.33	0.738	-.1037975	.0735533
X12	-.0004387	.0027375	-0.16	0.873	-.0058041	.0049267
X13	-.0114982	.03358	-0.34	0.732	-.0773138	.0543173
X14	-.005376	.0160002	-0.34	0.737	-.0367359	.0259839
X15	-.0012911	.0046041	-0.28	0.779	-.010315	.0077328

X16		.0021781	.0069162	0.31	0.753	-.0113775	.0157336
X17		-.0059625	.0174457	-0.34	0.733	-.0401554	.0282304
X18		.0008182	.0032153	0.25	0.799	-.0054837	.0071201
X19		.002432	.0076445	0.32	0.750	-.012551	.017415
X20		-.005037	.0148814	-0.34	0.735	-.034204	.02413
X21		.0021876	.0072886	0.30	0.764	-.0120979	.016473
X22		-.0032899	.0105061	-0.31	0.754	-.0238814	.0173016
X23		-.0024383	.0071634	-0.34	0.734	-.0164784	.0116018
X24		.0070269	.0208418	0.34	0.736	-.0338223	.0478761
X25		.0068732	.0207656	0.33	0.741	-.0338266	.047573
X26		-.0027141	.0089508	-0.30	0.762	-.0202574	.0148292
X27		.0005648	.0031899	0.18	0.859	-.0056872	.0068169
X28		-.0066867	.0197188	-0.34	0.735	-.0453348	.0319615
X29		-.0020691	.0071789	-0.29	0.773	-.0161395	.0120013
X30		.0010503	.0038957	0.27	0.787	-.0065851	.0086857
X31		-.0039998	.0119433	-0.33	0.738	-.0274081	.0194086
X32		.0034399	.0101807	0.34	0.735	-.0165139	.0233937
X33		-.0041286	.0125457	-0.33	0.742	-.0287177	.0204606
X34		-.0015153	.0056025	-0.27	0.787	-.012496	.0094655
X35		.0016105	.0059348	0.27	0.786	-.0100216	.0132426
X36		.0003474	.004108	0.08	0.933	-.0077042	.0083989
X37		.0067596	.0198748	0.34	0.734	-.0321943	.0457134
X38		-.0012152	.0047758	-0.25	0.799	-.0105757	.0081452
X39		.0030876	.0098483	0.31	0.754	-.0162147	.02239
X40		.0001162	.0004284	0.27	0.786	-.0007235	.0009558
X41		.0036352	.010916	0.33	0.739	-.0177598	.0250302
X42		.0013728	.0045859	0.30	0.765	-.0076154	.010361
X43		-.0046205	.0136449	-0.34	0.735	-.0313641	.022123
X44		-.0039125	.0115658	-0.34	0.735	-.026581	.0187561
X45		3.42e-06	.0015336	0.00	0.998	-.0030024	.0030092
X46		-.0020856	.0060416	-0.35	0.730	-.013927	.0097558
X47		-.0043728	.0128738	-0.34	0.734	-.0296049	.0208593
X48		.0039287	.0118015	0.33	0.739	-.0192017	.0270592
X49		.0011322	.0045658	0.25	0.804	-.0078166	.010081
X50		-.0024647	.0076445	-0.32	0.747	-.0174476	.0125183

. margins, dydx(*) atmeans predict(outcome(4))

Conditional marginal effects Number of obs = 148
Model VCE : OIM

Expression : Pr(Y==4), predict(outcome(4))

dy/dx w.r.t. : X1 X2 X3 X4 X5 X6 X7 X8 X9 X10 X11 X12 X13 X14 X15
X16 X17 X18 X19 X20 X21 X22 X23 X24 X25
 X26 X27 X28 X29 X30 X31 X32 X33 X34 X35 X36 X37 X38
X39 X40 X41 X42 X43 X44 X45 X46 X47 X48
 X49 X50

at : X1 = 9.47973 (mean)
 X2 = 2.513514 (mean)
 X3 = 5.236486 (mean)
 X4 = 2.074324 (mean)
 X5 = 2.391892 (mean)
 X6 = 4 (mean)
 X7 = 1.52027 (mean)
 X8 = 1.067568 (mean)
 X9 = 9.885135 (mean)
 X10 = 4.689189 (mean)
 X11 = .9932432 (mean)
 X12 = 2.594595 (mean)
 X13 = 2.27027 (mean)
 X14 = 2.006757 (mean)
 X15 = .7567568 (mean)
 X16 = .7567568 (mean)
 X17 = 2.547297 (mean)
 X18 = 1.662162 (mean)
 X19 = 2.385135 (mean)
 X20 = 2.790541 (mean)
 X21 = 2.459459 (mean)
 X22 = 2.135135 (mean)
 X23 = 1.804054 (mean)
 X24 = 2.263514 (mean)
 X25 = 1.75 (mean)
 X26 = 2.290541 (mean)
 X27 = 2.101351 (mean)

X28 = 2.094595 (mean)
 X29 = 2.466216 (mean)
 X30 = 1.709459 (mean)
 X31 = 1.891892 (mean)
 X32 = 1.972973 (mean)
 X33 = 1.824324 (mean)
 X34 = 1.986486 (mean)
 X35 = 2.087838 (mean)
 X36 = 2.108108 (mean)
 X37 = 1.918919 (mean)
 X38 = 1.77027 (mean)
 X39 = 1.5 (mean)
 X40 = 11.47297 (mean)
 X41 = 2.837838 (mean)
 X42 = 2.256757 (mean)
 X43 = 2.027027 (mean)
 X44 = 1.554054 (mean)
 X45 = 2.141892 (mean)
 X46 = 2.939189 (mean)
 X47 = 1.993243 (mean)
 X48 = 1.912162 (mean)
 X49 = 1.756757 (mean)
 X50 = 1.47973 (mean)

Delta-method						
	dy/dx	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
-----+-----						
X1	-.0003953	.005651	-0.07	0.944	-.0114709	.0106804
X2	.0234859	.0306095	0.77	0.443	-.0365076	.0834793
X3	.0395117	.0177549	2.23	0.026	.0047127	.0743107
X4	.0772038	.0342058	2.26	0.024	.0101616	.144246
X5	-.0058699	.0233879	-0.25	0.802	-.0517094	.0399696
X6	-.0030191	.0158103	-0.19	0.849	-.0340067	.0279684
X7	-.0115169	.0134713	-0.85	0.393	-.0379201	.0148864
X8	-.0314495	.0527222	-0.60	0.551	-.134783	.071884
X9	.0017948	.0022822	0.79	0.432	-.0026782	.0062677
X10	.0413027	.0181977	2.27	0.023	.0056359	.0769694

X11		.1090973	.0722771	1.51	0.131	-.0325631	.2507578
X12		.0031649	.0170032	0.19	0.852	-.0301607	.0364905
X13		.0829532	.032082	2.59	0.010	.0200737	.1458327
X14		.038785	.0176623	2.20	0.028	.0041675	.0734026
X15		.0093148	.0211115	0.44	0.659	-.0320629	.0506926
X16		-.0157135	.0172776	-0.91	0.363	-.0495769	.0181499
X17		.0430161	.0219905	1.96	0.050	-.0000846	.0861168
X18		-.0059026	.0140359	-0.42	0.674	-.0334125	.0216072
X19		-.0175455	.0201338	-0.87	0.384	-.057007	.021916
X20		.036339	.021667	1.68	0.094	-.0061275	.0788054
X21		-.0157822	.0224215	-0.70	0.482	-.0597276	.0281633
X22		.0237346	.0248026	0.96	0.339	-.0248776	.0723468
X23		.0175912	.0165534	1.06	0.288	-.0148528	.0500352
X24		-.0506951	.029306	-1.73	0.084	-.1081338	.0067435
X25		-.0495863	.0276337	-1.79	0.073	-.1037474	.0045748
X26		.0195807	.0228701	0.86	0.392	-.0252438	.0644052
X27		-.004075	.018551	-0.22	0.826	-.0404344	.0322844
X28		.0482404	.0268909	1.79	0.073	-.0044647	.1009455
X29		.0149276	.0268226	0.56	0.578	-.0376437	.067499
X30		-.0075773	.0191669	-0.40	0.693	-.0451438	.0299892
X31		.0288561	.0223003	1.29	0.196	-.0148517	.0725639
X32		-.0248169	.0187243	-1.33	0.185	-.0615159	.011882
X33		.0297852	.0223325	1.33	0.182	-.0139858	.0735561
X34		.0109318	.0259542	0.42	0.674	-.0399375	.0618011
X35		-.0116188	.025424	-0.46	0.648	-.0614489	.0382114
X36		-.0025062	.0291613	-0.09	0.932	-.0596613	.0546489
X37		-.0487665	.0326619	-1.49	0.135	-.1127827	.0152498
X38		.0087673	.0222031	0.39	0.693	-.0347501	.0522846
X39		-.0222754	.0234239	-0.95	0.342	-.0681854	.0236345
X40		-.0008381	.0017204	-0.49	0.626	-.0042099	.0025337
X41		-.0262256	.0199394	-1.32	0.188	-.0653061	.0128548
X42		-.0099038	.0153601	-0.64	0.519	-.040009	.0202013
X43		.0333345	.0196908	1.69	0.090	-.0052587	.0719278
X44		.0282261	.0240502	1.17	0.241	-.0189115	.0753637
X45		-.0000246	.0110706	-0.00	0.998	-.0217225	.0216732

X46	.0150463	.0103921	1.45	0.148	-.005322	.0354145
X47	.0315471	.0170255	1.85	0.064	-.0018223	.0649165
X48	-.0283436	.021121	-1.34	0.180	-.06974	.0130528
X49	-.0081681	.0231376	-0.35	0.724	-.0535169	.0371806
X50	.0177813	.0196467	0.91	0.365	-.0207255	.0562881

. margins, dydx(*) atmeans predict(outcome(5))

Conditional marginal effects Number of obs = 148
Model VCE : OIM

Expression : Pr(Y==5), predict(outcome(5))

dy/dx w.r.t. : X1 X2 X3 X4 X5 X6 X7 X8 X9 X10 X11 X12 X13 X14 X15
X16 X17 X18 X19 X20 X21 X22 X23 X24 X25
 X26 X27 X28 X29 X30 X31 X32 X33 X34 X35 X36 X37 X38
X39 X40 X41 X42 X43 X44 X45 X46 X47 X48
 X49 X50

at : X1 = 9.47973 (mean)
 X2 = 2.513514 (mean)
 X3 = 5.236486 (mean)
 X4 = 2.074324 (mean)
 X5 = 2.391892 (mean)
 X6 = 4 (mean)
 X7 = 1.52027 (mean)
 X8 = 1.067568 (mean)
 X9 = 9.885135 (mean)
 X10 = 4.689189 (mean)
 X11 = .9932432 (mean)
 X12 = 2.594595 (mean)
 X13 = 2.27027 (mean)
 X14 = 2.006757 (mean)
 X15 = .7567568 (mean)
 X16 = .7567568 (mean)
 X17 = 2.547297 (mean)
 X18 = 1.662162 (mean)
 X19 = 2.385135 (mean)
 X20 = 2.790541 (mean)
 X21 = 2.459459 (mean)

X22 = 2.135135 (mean)
 X23 = 1.804054 (mean)
 X24 = 2.263514 (mean)
 X25 = 1.75 (mean)
 X26 = 2.290541 (mean)
 X27 = 2.101351 (mean)
 X28 = 2.094595 (mean)
 X29 = 2.466216 (mean)
 X30 = 1.709459 (mean)
 X31 = 1.891892 (mean)
 X32 = 1.972973 (mean)
 X33 = 1.824324 (mean)
 X34 = 1.986486 (mean)
 X35 = 2.087838 (mean)
 X36 = 2.108108 (mean)
 X37 = 1.918919 (mean)
 X38 = 1.77027 (mean)
 X39 = 1.5 (mean)
 X40 = 11.47297 (mean)
 X41 = 2.837838 (mean)
 X42 = 2.256757 (mean)
 X43 = 2.027027 (mean)
 X44 = 1.554054 (mean)
 X45 = 2.141892 (mean)
 X46 = 2.939189 (mean)
 X47 = 1.993243 (mean)
 X48 = 1.912162 (mean)
 X49 = 1.756757 (mean)
 X50 = 1.47973 (mean)

	Delta-method					
	dy/dx	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	

	+					
X1	-.0002052	.0029311	-0.07	0.944	-.0059502	.0055397
X2	.0121949	.0160897	0.76	0.448	-.0193402	.0437301
X3	.0205163	.0105801	1.94	0.052	-.0002204	.041253
X4	.0400877	.0206094	1.95	0.052	-.000306	.0804814
X5	-.0030479	.0121456	-0.25	0.802	-.0268529	.0207571

X6	-.0015677	.0081934	-0.19	0.848	-.0176263	.014491
X7	-.0059801	.0072191	-0.83	0.407	-.0201293	.0081692
X8	-.01633	.0277238	-0.59	0.556	-.0706677	.0380077
X9	.0009319	.001197	0.78	0.436	-.0014141	.003278
X10	.0214462	.010636	2.02	0.044	.0006	.0422924
X11	.0566483	.040712	1.39	0.164	-.0231457	.1364423
X12	.0016434	.0088601	0.19	0.853	-.015722	.0190088
X13	.0430731	.0199818	2.16	0.031	.0039094	.0822367
X14	.020139	.010679	1.89	0.059	-.0007914	.0410694
X15	.0048367	.0110864	0.44	0.663	-.0168923	.0265656
X16	-.0081592	.0093083	-0.88	0.381	-.0264032	.0100848
X17	.0223359	.0127295	1.75	0.079	-.0026135	.0472853
X18	-.0030649	.007341	-0.42	0.676	-.0174531	.0113232
X19	-.0091104	.0106042	-0.86	0.390	-.0298942	.0116734
X20	.0188689	.0119214	1.58	0.113	-.0044966	.0422343
X21	-.0081948	.0119256	-0.69	0.492	-.0315686	.015179
X22	.0123241	.0132382	0.93	0.352	-.0136223	.0382705
X23	.0091341	.0087084	1.05	0.294	-.0079339	.0262022
X24	-.0263232	.0166149	-1.58	0.113	-.0588878	.0062414
X25	-.0257475	.0160269	-1.61	0.108	-.0571596	.0056646
X26	.0101672	.0123712	0.82	0.411	-.0140799	.0344143
X27	-.0021159	.0096713	-0.22	0.827	-.0210712	.0168394
X28	.0250486	.014991	1.67	0.095	-.0043333	.0544305
X29	.0077511	.0140562	0.55	0.581	-.0197985	.0353007
X30	-.0039345	.0099643	-0.39	0.693	-.0234642	.0155952
X31	.0149834	.0122389	1.22	0.221	-.0090044	.0389712
X32	-.0128861	.0102212	-1.26	0.207	-.0329192	.007147
X33	.0154658	.0125544	1.23	0.218	-.0091404	.040072
X34	.0056763	.0134165	0.42	0.672	-.0206195	.0319721
X35	-.006033	.0133105	-0.45	0.650	-.0321211	.0200551
X36	-.0013013	.0151195	-0.09	0.931	-.0309349	.0283323
X37	-.0253218	.0176366	-1.44	0.151	-.0598889	.0092453
X38	.0045524	.0115336	0.39	0.693	-.0180531	.0271579
X39	-.0115664	.0127798	-0.91	0.365	-.0366143	.0134814
X40	-.0004352	.0009046	-0.48	0.630	-.0022082	.0013378

X41		-.0136175	.0108773	-1.25	0.211	-.0349366	.0077015
X42		-.0051425	.0080931	-0.64	0.525	-.0210048	.0107197
X43		.0173088	.0110543	1.57	0.117	-.0043572	.0389748
X44		.0146563	.0128726	1.14	0.255	-.0105735	.0398861
X45		-.0000128	.005748	-0.00	0.998	-.0112787	.0112531
X46		.0078127	.0058526	1.33	0.182	-.0036581	.0192835
X47		.0163807	.0097413	1.68	0.093	-.002712	.0354733
X48		-.0147173	.0119325	-1.23	0.217	-.0381045	.00867
X49		-.0042413	.0120204	-0.35	0.724	-.0278008	.0193183
X50		.0092329	.0104454	0.88	0.377	-.0112398	.0297055

. margins, dydx(*) atmeans predict(outcome(6))

Conditional marginal effects Number of obs = 148
Model VCE : OIM

Expression : Pr(Y==6), predict(outcome(6))
dy/dx w.r.t. : X1 X2 X3 X4 X5 X6 X7 X8 X9 X10 X11 X12 X13 X14 X15
X16 X17 X18 X19 X20 X21 X22 X23 X24 X25
 X26 X27 X28 X29 X30 X31 X32 X33 X34 X35 X36 X37 X38
X39 X40 X41 X42 X43 X44 X45 X46 X47 X48
 X49 X50

at : X1 = 9.47973 (mean)
 X2 = 2.513514 (mean)
 X3 = 5.236486 (mean)
 X4 = 2.074324 (mean)
 X5 = 2.391892 (mean)
 X6 = 4 (mean)
 X7 = 1.52027 (mean)
 X8 = 1.067568 (mean)
 X9 = 9.885135 (mean)
 X10 = 4.689189 (mean)
 X11 = .9932432 (mean)
 X12 = 2.594595 (mean)
 X13 = 2.27027 (mean)
 X14 = 2.006757 (mean)
 X15 = .7567568 (mean)
 X16 = .7567568 (mean)

X17 = 2.547297 (mean)
X18 = 1.662162 (mean)
X19 = 2.385135 (mean)
X20 = 2.790541 (mean)
X21 = 2.459459 (mean)
X22 = 2.135135 (mean)
X23 = 1.804054 (mean)
X24 = 2.263514 (mean)
X25 = 1.75 (mean)
X26 = 2.290541 (mean)
X27 = 2.101351 (mean)
X28 = 2.094595 (mean)
X29 = 2.466216 (mean)
X30 = 1.709459 (mean)
X31 = 1.891892 (mean)
X32 = 1.972973 (mean)
X33 = 1.824324 (mean)
X34 = 1.986486 (mean)
X35 = 2.087838 (mean)
X36 = 2.108108 (mean)
X37 = 1.918919 (mean)
X38 = 1.77027 (mean)
X39 = 1.5 (mean)
X40 = 11.47297 (mean)
X41 = 2.837838 (mean)
X42 = 2.256757 (mean)
X43 = 2.027027 (mean)
X44 = 1.554054 (mean)
X45 = 2.141892 (mean)
X46 = 2.939189 (mean)
X47 = 1.993243 (mean)
X48 = 1.912162 (mean)
X49 = 1.756757 (mean)
X50 = 1.47973 (mean)

	Delta-method					
	dy/dx	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
X1	-.0004619	.0066029	-0.07	0.944	-.0134033	.0124794
X2	.0274483	.0352532	0.78	0.436	-.0416467	.0965432
X3	.0461779	.0185859	2.48	0.013	.0097502	.0826056
X4	.0902291	.0357008	2.53	0.011	.0202568	.1602014
X5	-.0068603	.0271906	-0.25	0.801	-.0601528	.0464323
X6	-.0035285	.0184564	-0.19	0.848	-.0397024	.0326454
X7	-.0134599	.0154555	-0.87	0.384	-.0437521	.0168322
X8	-.0367555	.0611862	-0.60	0.548	-.1566782	.0831673
X9	.0020976	.0026279	0.80	0.425	-.003053	.0072482
X10	.048271	.0174387	2.77	0.006	.0140918	.0824502
X11	.1275036	.0820103	1.55	0.120	-.0332338	.2882409
X12	.0036989	.0198706	0.19	0.852	-.0352468	.0426446
X13	.0969485	.0331836	2.92	0.003	.0319098	.1619872
X14	.0453286	.0184717	2.45	0.014	.0091248	.0815324
X15	.0108864	.024784	0.44	0.660	-.0376894	.0594621
X16	-.0183646	.0198788	-0.92	0.356	-.0573263	.0205972
X17	.0502735	.0243545	2.06	0.039	.0025397	.0980074
X18	-.0068985	.0163224	-0.42	0.673	-.0388898	.0250928
X19	-.0205057	.0228988	-0.90	0.371	-.0653864	.0243751
X20	.0424699	.0232859	1.82	0.068	-.0031696	.0881094
X21	-.0184448	.0261926	-0.70	0.481	-.0697814	.0328918
X22	.027739	.0280977	0.99	0.324	-.0273315	.0828095
X23	.0205591	.0187788	1.09	0.274	-.0162468	.0573649
X24	-.0592481	.0317558	-1.87	0.062	-.1214883	.0029921
X25	-.0579522	.0295758	-1.96	0.050	-.1159197	.0000152
X26	.0228842	.0260394	0.88	0.379	-.0281521	.0739205
X27	-.0047625	.0216936	-0.22	0.826	-.0472812	.0377562
X28	.0563793	.0289759	1.95	0.052	-.0004125	.1131711
X29	.0174461	.0309862	0.56	0.573	-.0432858	.078178
X30	-.0088557	.0223122	-0.40	0.691	-.0525867	.0348753
X31	.0337245	.0260045	1.30	0.195	-.0172434	.0846924

X32		-.0290039		.0214723		-1.35		0.177		-.0710888		.013081
X33		.0348103		.0257327		1.35		0.176		-.0156249		.0852456
X34		.0127761		.0296562		0.43		0.667		-.0453491		.0709013
X35		-.013579		.0293261		-0.46		0.643		-.0710572		.0438992
X36		-.002929		.034024		-0.09		0.931		-.0696148		.0637567
X37		-.056994		.0356776		-1.60		0.110		-.1269208		.0129327
X38		.0102464		.0256561		0.40		0.690		-.0400386		.0605315
X39		-.0260336		.0274468		-0.95		0.343		-.0798284		.0277611
X40		-.0009795		.002003		-0.49		0.625		-.0049053		.0029463
X41		-.0306503		.0217692		-1.41		0.159		-.0733172		.0120167
X42		-.0115748		.0176742		-0.65		0.513		-.0462156		.0230661
X43		.0389585		.0214116		1.82		0.069		-.0030074		.0809245
X44		.0329883		.0277683		1.19		0.235		-.0214366		.0874131
X45		-.0000288		.0129378		-0.00		0.998		-.0253863		.0253287
X46		.0175848		.0120454		1.46		0.144		-.0060239		.0411934
X47		.0368695		.0183044		2.01		0.044		.0009935		.0727455
X48		-.0331255		.0247353		-1.34		0.181		-.0816059		.0153548
X49		-.0095462		.0270667		-0.35		0.724		-.0625959		.0435035
X50		.0207812		.0224452		0.93		0.355		-.0232106		.064773

**Фермер хўжалиги ялпи ишлаб чиқариши “Panel data” модели асосида
эконометрик моделлаштириш учун олинган маълумотларнинг таҳлили
натижалари⁸⁷**

```
. reg $ylist $xlist
```

```
note: x11 omitted because of collinearity
```

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	156
Model	94.9762631	20	4.74881315	F(20, 135)	=	69666.98
Residual	.009202205	135	.000068164	Prob > F	=	0.0000
Total	94.9854653	155	.612809453	R-squared	=	0.9999
				Adj R-squared	=	0.9999
				Root MSE	=	.00826

y	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
x1	-.0074748	.0052494	-1.42	0.157	-.0178565 .0029069
x2	.0240371	.0067987	3.54	0.001	.0105913 .0374828
x3	-.0258773	.005463	-4.74	0.000	-.0366815 -.0150732
x4	-.0107056	.0062394	-1.72	0.088	-.0230453 .0016341
x5	.0007106	.0030334	0.23	0.815	-.0052886 .0067098
x6	.9421894	.0059108	159.40	0.000	.9304997 .9538791
x7	.0003257	.0015459	0.21	0.833	-.0027316 .003383
x8	.007159	.0039118	1.83	0.069	-.0005772 .0148953
x9	-.0019182	.0024143	-0.79	0.428	-.0066929 .0028566
x10	.0098838	.0029933	3.30	0.001	.0039639 .0158037
x11	0	(omitted)			
x12	-.0103122	.0028598	-3.61	0.000	-.0159679 -.0046565
x13	.0526482	.0055866	9.42	0.000	.0415996 .0636967
x14	.0005299	.0036005	0.15	0.883	-.0065908 .0076506
x15	.0078799	.0033203	2.37	0.019	.0013134 .0144464
x16	.0008252	.001016	0.81	0.418	-.0011841 .0028345
x17	-.00532	.0029155	-1.82	0.070	-.011086 .000446
x18	.0020378	.001007	2.02	0.045	.0000462 .0040294
x19	-.0002926	.0003458	-0.85	0.399	-.0009765 .0003913
x20	.000544	.0006029	0.90	0.369	-.0006484 .0017364
x21	.0002534	.0033322	0.08	0.940	-.0063367 .0068434
_cons	.3704213	.054532	6.79	0.000	.2625737 .4782688

⁸⁷ Илмий тадқиқот натижаси асосида муаллифнинг ҳисоб-китоблари.

```

GEE population-averaged model
Group variable:          id
Link:                   identity
Family:                 Gaussian
Correlation:           exchangeable

Number of obs   =   156
Number of groups =   13
Obs per group:
    min =   12
    avg =  12.0
    max =   12

Wald chi2(20) = 1573899
Prob > chi2   =   0.0000

Scale parameter:      .000116

```

y	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
x1	.0008684	.0044275	0.20	0.845	-.0078092	.009546
x2	.0167583	.0059219	2.83	0.005	.0051517	.028365
x3	-.0167157	.0081993	-2.04	0.041	-.0327859	-.0006454
x4	.0018058	.0052014	0.35	0.728	-.0083888	.0120003
x5	.000616	.0035135	0.18	0.861	-.0062702	.0075023
x6	.9411069	.0057099	164.82	0.000	.9299157	.9522982
x7	-.000789	.001591	-0.50	0.620	-.0039072	.0023292
x8	-.0045611	.003718	-1.23	0.220	-.0118482	.002726
x9	-.0013342	.0026649	-0.50	0.617	-.0065574	.003889
x10	.001093	.0035135	0.31	0.756	-.0057933	.0079792
x11	-.0061036	.0033253	-1.84	0.066	-.012621	.0004138
x12	0 (omitted)					
x13	.0572741	.0058662	9.76	0.000	.0457767	.0687716
x14	.0017502	.0032591	0.54	0.591	-.0046374	.0081379
x15	.0076971	.004782	1.61	0.107	-.0016754	.0170697
x16	-.0003462	.0010857	-0.32	0.750	-.0024741	.0017817
x17	.0001492	.0030037	0.05	0.960	-.0057378	.0060363
x18	.0005199	.0009275	0.56	0.575	-.0012979	.0023376
x19	-.0002608	.0002979	-0.88	0.381	-.0008447	.0003231
x20	.0001515	.0004974	0.30	0.761	-.0008235	.0011264
x21	-.0053469	.0034937	-1.53	0.126	-.0121944	.0015006
_cons	.2957137	.0561205	5.27	0.000	.1857195	.4057079

```
. xtreg $ylist $xlist, fe
note: x12 omitted because of collinearity
```

```
Fixed-effects (within) regression      Number of obs   =       156
Group variable: id                    Number of groups =        13
```

```
R-sq:                                Obs per group:
  within = 0.9999                      min =          12
  between = 0.9991                     avg =         12.0
  overall = 0.9996                     max =          12
```

```
corr(u_i, Xb) = 0.1882                F(20,123)      = 68903.56
                                          Prob > F       = 0.0000
```

y	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
x1	.0050955	.0050739	1.00	0.317	-.004948	.015139
x2	.0167086	.0065029	2.57	0.011	.0038366	.0295807
x3	-.0165333	.0124063	-1.33	0.185	-.0410909	.0080243
x4	.006524	.005766	1.13	0.260	-.0048895	.0179375
x5	-.0032071	.0042108	-0.76	0.448	-.0115421	.0051279
x6	.9428838	.0063322	148.90	0.000	.9303496	.955418
x7	.0005734	.0019736	0.29	0.772	-.0033333	.0044801
x8	-.0072869	.0041078	-1.77	0.079	-.015418	.0008442
x9	-.0027244	.0030298	-0.90	0.370	-.0087217	.003273
x10	-.0053901	.006686	-0.81	0.422	-.0186246	.0078444
x11	-.0018868	.0040231	-0.47	0.640	-.0098502	.0060767
x12	0	(omitted)				
x13	.0558901	.0068061	8.21	0.000	.0424178	.0693623
x14	.0024529	.0036254	0.68	0.500	-.0047234	.0096291
x15	.0100419	.0061094	1.64	0.103	-.0020512	.022135
x16	-.0004086	.0012183	-0.34	0.738	-.0028201	.002003
x17	.0022898	.0036622	0.63	0.533	-.0049593	.0095389
x18	-.0001246	.0010078	-0.12	0.902	-.0021195	.0018704
x19	-.0001734	.0003201	-0.54	0.589	-.0008069	.0004602
x20	-.0001849	.0005507	-0.34	0.738	-.001275	.0009053
x21	-.0087518	.0041077	-2.13	0.035	-.0168828	-.0006208
_cons	.2811259	.0711348	3.95	0.000	.140319	.4219329
sigma_u	.01536129					
sigma_e	.00672368					
rho	.83921936	(fraction of variance due to u_i)				

```
F test that all u_i=0: F(12, 123) = 6.71                Prob > F = 0.0000
```

. reg D.(\$ylist \$xlist), noconstant
 note: D.x10 omitted because of collinearity

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	143
Model	7.06205033	20	.353102517	F(20, 123)	=	10771.46
Residual	.004032101	123	.000032781	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.9994
				Adj R-squared	=	0.9993
Total	7.06608243	143	.049413164	Root MSE	=	.00573

D.y	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
x1 D1.	-.0019145	.0061631	-0.31	0.757	-.014114	.0102849
x2 D1.	.0056244	.0080269	0.70	0.485	-.0102643	.0215131
x3 D1.	-.015767	.0104548	-1.51	0.134	-.0364617	.0049277
x4 D1.	-.0001138	.0067723	-0.02	0.987	-.0135192	.0132916
x5 D1.	-.001039	.0039117	-0.27	0.791	-.008782	.006704
x6 D1.	.9459074	.0045676	207.09	0.000	.936866	.9549487
x7 D1.	.0023635	.0015046	1.57	0.119	-.0006149	.0053418
x8 D1.	.0058114	.0034661	1.68	0.096	-.0010496	.0126724
x9 D1.	-.0098628	.0036997	-2.67	0.009	-.017186	-.0025395
x10 D1.	0 (omitted)					
x11 D1.	-.003057	.0073393	-0.42	0.678	-.0175847	.0114706
x12 D1.	.0043768	.0064934	0.67	0.502	-.0084765	.01723
x13 D1.	.0622229	.0057458	10.83	0.000	.0508493	.0735964
x14 D1.	.0077206	.0042616	1.81	0.072	-.0007151	.0161562
x15 D1.	-.0130008	.0056264	-2.31	0.023	-.024138	-.0018636
x16 D1.	-.0026507	.0016136	-1.64	0.103	-.0058447	.0005434
x17 D1.	.0011471	.0029771	0.39	0.701	-.0047459	.0070402
x18 D1.	-.0004489	.0007125	-0.63	0.530	-.0018592	.0009613
x19 D1.	-.0002045	.0002151	-0.95	0.344	-.0006303	.0002212
x20 D1.	-.0002984	.0003513	-0.85	0.397	-.0009938	.000397
x21 D1.	-.0012095	.0033937	-0.36	0.722	-.0079273	.0055082

```
. xtreg $ylist $xlist, re theta
note: x12 omitted because of collinearity
```

```
Random-effects GLS regression      Number of obs   =      156
Group variable: id                 Number of groups =      13
```

```
R-sq:                               Obs per group:
    within = 0.9999                    min =      12
    between = 1.0000                   avg =     12.0
    overall = 0.9999                    max =      12
```

```
corr(u_i, X) = 0 (assumed)           Wald chi2(20)   = 1.39e+06
theta         = 0                     Prob > chi2     = 0.0000
```

y	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
x1	-.0074748	.0052494	-1.42	0.154	-.0177634	.0028138
x2	.0240371	.0067987	3.54	0.000	.0107118	.0373623
x3	-.0258773	.005463	-4.74	0.000	-.0365846	-.01517
x4	-.0107056	.0062394	-1.72	0.086	-.0229347	.0015234
x5	.0007106	.0030334	0.23	0.815	-.0052348	.006656
x6	.9421894	.0059108	159.40	0.000	.9306045	.9537743
x7	.0003257	.0015459	0.21	0.833	-.0027042	.0033556
x8	.007159	.0039118	1.83	0.067	-.0005079	.0148259
x9	-.0019182	.0024143	-0.79	0.427	-.0066501	.0028138
x10	-.0004284	.0020858	-0.21	0.837	-.0045165	.0036598
x11	-.0103122	.0028598	-3.61	0.000	-.0159172	-.0047072
x12	0	(omitted)				
x13	.0526482	.0055866	9.42	0.000	.0416986	.0635977
x14	.0005299	.0036005	0.15	0.883	-.006527	.0075868
x15	.0078799	.0033203	2.37	0.018	.0013723	.0143875
x16	.0008252	.001016	0.81	0.417	-.0011661	.0028165
x17	-.00532	.0029155	-1.82	0.068	-.0110343	.0003943
x18	.0020378	.001007	2.02	0.043	.000064	.0040115
x19	-.0002926	.0003458	-0.85	0.397	-.0009703	.0003851
x20	.000544	.0006029	0.90	0.367	-.0006377	.0017257
x21	.0002534	.0033322	0.08	0.939	-.0062776	.0067843
_cons	.3704213	.054532	6.79	0.000	.2635405	.477302
sigma_u	0					
sigma_e	.00672368					
rho	0	(fraction of variance due to u_i)				

. hausman fixed random

	Coefficients		(b-B) Difference	sqrt(diag(V_b-V_B)) S.E.
	(b) fixed	(B) random		
x1	.0050955	-.0074748	.0125703	.
x2	.0167086	.0240371	-.0073284	.
x3	-.0165333	-.0258773	.009344	.0111388
x4	.006524	-.0107056	.0172296	.
x5	-.0032071	.0007106	-.0039177	.0029204
x6	.9428838	.9421894	.0006944	.0022715
x7	.0005734	.0003257	.0002477	.001227
x8	-.0072869	.007159	-.0144459	.0012538
x9	-.0027244	-.0019182	-.0008062	.0018305
x10	-.0053901	-.0004284	-.0049617	.0063523
x11	-.0018868	-.0103122	.0084254	.0028297
x13	.0558901	.0526482	.0032419	.0038875
x14	.0024529	.0005299	.0019229	.000424
x15	.0100419	.0078799	.002162	.0051284
x16	-.0004086	.0008252	-.0012337	.0006723
x17	.0022898	-.00532	.0076098	.0022162
x18	-.0001246	.0020378	-.0021623	.0000406
x19	-.0001734	-.0002926	.0001192	.
x20	-.0001849	.000544	-.0007289	.
x21	-.0087518	.0002534	-.0090052	.0024021

b = consistent under Ho and Ha; obtained from xtreg
 B = inconsistent under Ha, efficient under Ho; obtained from xtreg

Test: Ho: difference in coefficients not systematic

chi2(20) = (b-B)'[(V_b-V_B)^(-1)](b-B)
 = 44.77
 Prob>chi2 = 0.0012
 (V_b-V_B is not positive definite)

. end of do-file

. do "C:\Users\ADMIN\AppData\Local\Temp\STD18bc_000000.tmp"
 . quietly xtreg \$ylist \$xlist, re
 . xttest0

Breusch and Pagan Lagrangian multiplier test for random effects

$$y[id,t] = Xb + u[id] + e[id,t]$$

Estimated results:

	Var	sd = sqrt(Var)
y	.6128095	.7828215
e	.0000452	.0067237
u	0	0

Test: Var(u) = 0

chibar2(01) = 0.00
 Prob > chibar2 = 1.0000

. end of do-file

. do "C:\Users\ADMIN\AppData\Local\Temp\STD18bc_000000.tmp"
 . quietly xtreg \$ylist \$xlist, fe
 . predict alphafehat, u
 (1 missing value generated)
 . sum alphafehat

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
alphafehat	156	2.01e-11	.0148062	-.029531	.0168888

. end of do-file

**Фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи
омиллар “гипотезаси” услубияти яратиш учун олинган маълумотлар
таҳлили натижалари⁸⁸**

<i>Regression Statistics</i>								
Multiple R	0,997457872							
R Square	0,994912258							
Adjusted R Square	0,994392584							
Standard Error	0,047789853							
Observations	12							
<i>ANOVA</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	1	4,457135126	4,457135126	1951,65293	8,49012E-13			
Residual	10	0,022837755	0,002283754					
Total	11	4,479972872						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	0,556138532	0,248172756	2,240933038	0,048926729	1,109111894	-0,013175168	-1,109101894	-0,003175178
x1	0,881398886	0,0199513	44,177516	8,49013E-13	0,836944618	0,925853152	0,836944618	0,925853152

<i>SUMMARY OUTPUT</i>								
<i>Regression Statistics</i>								
Multiple R	0,98241							
R Square	0,96513							
Adjusted R Square	0,961643							
Standard Error	0,124986							
Observations	12							
<i>ANOVA</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	1	4,323757	4,323757	276,7813	1,29E-08			
Residual	10	0,156216	0,015622					
Total	11	4,479973						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	3,178701	0,434989	7,307544	2,58E-05	2,209485	4,147917	2,209485	4,147917
x2	0,656252	0,039446	16,63675	1,29E-08	0,568361	0,744143	0,568361	0,744143

⁸⁸ Илмий тадқиқот натижаси асосида муаллифнинг ҳисоб-китоблари.

MARY OUTPUT								
<i>Regression Statistics</i>								
Multiple R	0,982785242							
R Square	0,965866831							
Adjusted R Square	0,962453514							
Standard Error	0,123659076							
Observations	12							
<i>ANOVA</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	1	4,327057201	4,327057	282,9702	1,16E-08			
Residual	10	0,152915671	0,015292					
Total	11	4,479972872						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	-75,73662544	5,120124433	-14,792	4E-08	-87,145	-64,3283	-87,145	-64,3283
x3	9,036171151	0,53717294	16,82172	1,16E-08	7,839275	10,23307	7,839275	10,23307

SUMMARY OUTPUT								
<i>Regression Statistics</i>								
Multiple R	0,9980480							
R Square	0,9960997							
Adjusted R Square	0,9957095							
Standard Error	0,0418017							
Observations	12							
<i>ANOVA</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	1	4,4624991	4,4624991	2553,8343	2,225E-13			
Residual	10	0,0174737	0,0017474					
Total	11	4,4799729						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	-0,0793399	0,2075304	-0,3823048	0,7102347	-0,5417465	0,3830668	-0,5417465	0,3830668
x4	0,9407921	0,0186165	50,535476	2,225E-13	0,899312	0,9822722	0,899312	0,9822722

SUMMARY OUTPUT								
<i>Regression Statistics</i>								
Multiple R	0,9896717							
R Square	0,9794502							
Adjusted R Square	0,9773952							
Standard Error	0,0959493							
Observations	12							
<i>ANOVA</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	1	4,3879101	4,3879101	476,62177	9,097E-10			
Residual	10	0,0920627	0,0092063					
Total	11	4,4799729						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	3,2504401	0,3282243	9,9031049	1,738E-06	2,5191107	3,9817696	2,5191107	3,9817696
x5	0,8325998	0,0381372	21,831669	9,097E-10	0,7476247	0,9175748	0,7476247	0,9175748

SUMMARY OUTPUT								
<i>Regression Statistics</i>								
Multiple R	0,7179418							
R Square	0,5154405							
Adjusted R Square	0,4669845							
Standard Error	0,4659199							
Observations	12							
<i>ANOVA</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	1	2,3091593	2,3091593	10,637299	0,0085526			
Residual	10	2,1708136	0,2170814					
Total	11	4,4799729						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	-61,905078	22,166873	-2,7926843	0,0190319	-111,29595	-12,514207	-111,29595	-12,514207
x6	8,8726653	2,7204354	3,2614872	0,0085526	2,8111575	14,934173	2,8111575	14,934173

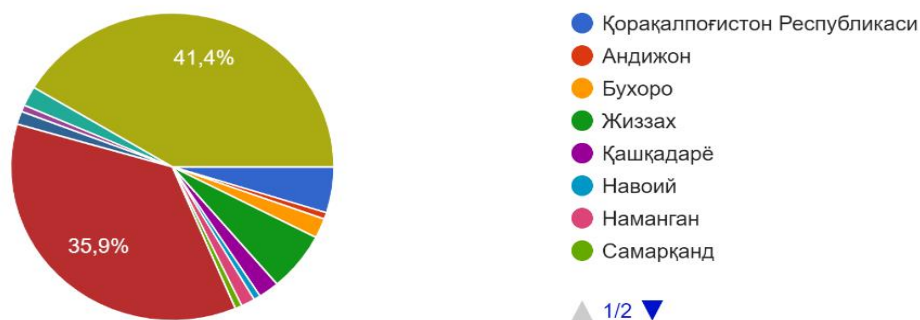
SUMMARY OUTPUT								
<i>Regression Statistics</i>								
Multiple R	0,9628471							
R Square	0,9270746							
Adjusted R Square	0,9197821							
Standard Error	0,1807495							
Observations	12							
<i>ANOVA</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	1	4,153269	4,153269	127,12642	5,238E-07			
Residual	10	0,3267038	0,0326704					
Total	11	4,4799729						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	6,9876588	0,3062861	22,814156	5,904E-10	6,3052108	7,6701067	6,3052108	7,6701067
x7	0,579456	0,0513928	11,275035	5,238E-07	0,4649456	0,6939664	0,4649456	0,6939664

SUMMARY OUTPUT								
<i>Regression Statistics</i>								
Multiple R	0,9397825							
R Square	0,8831911							
Adjusted R Square	0,8715102							
Standard Error	0,2287577							
Observations	12							
<i>ANOVA</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	1	3,9566721	3,9566721	75,609907	5,633E-06			
Residual	10	0,5233008	0,0523301					
Total	11	4,4799729						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	26,695367	1,87627	14,227892	5,803E-08	22,514777	30,875957	22,514777	30,875957
x8	-2,3418697	0,269323	-8,6953957	5,633E-06	-2,9419587	-1,7417808	-2,9419587	-1,7417808

Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги фермер хўжаликлари билан танланма кузатиш орқали ўтказилган анкета сўровномалари натижалари⁸⁹

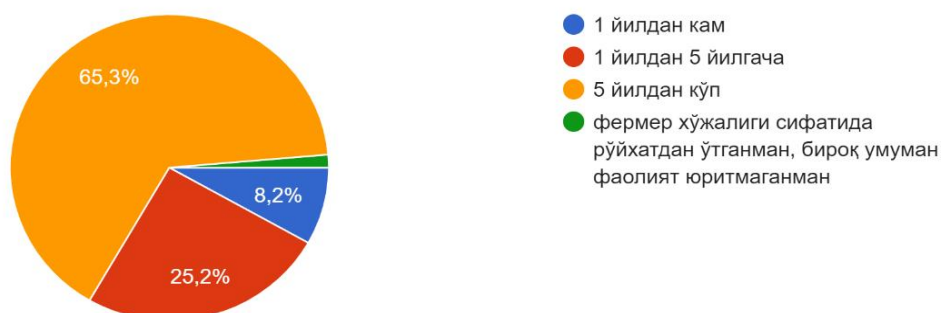
Сиз фаолият юритаётган фермер хўжалиги қайси вилоятда жойлашган?

145 җавоб

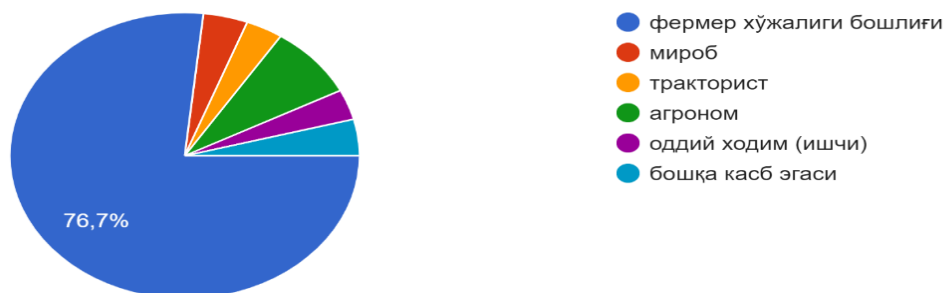
Фермерлик фаолияти билан қанча вақтдан буён шуғулланасиз?

147 җавоб

Фермер хўжалигида қайси лавозимда фаолият юритасиз?

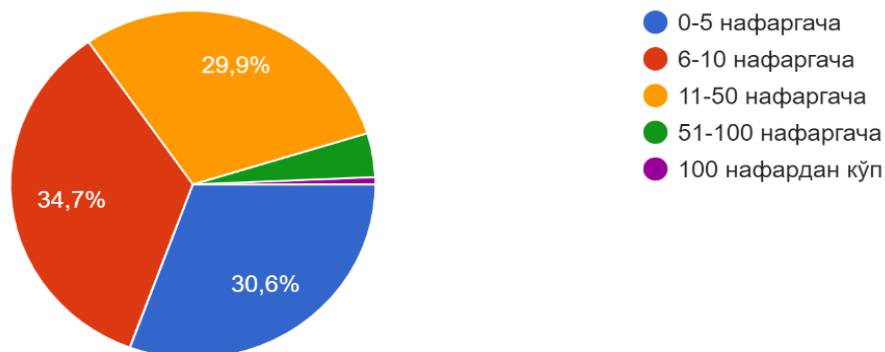
146 җавоб

⁸⁹ Илмий тадқиқот натижаси асосида муаллифнинг ҳисоб-китоблари.

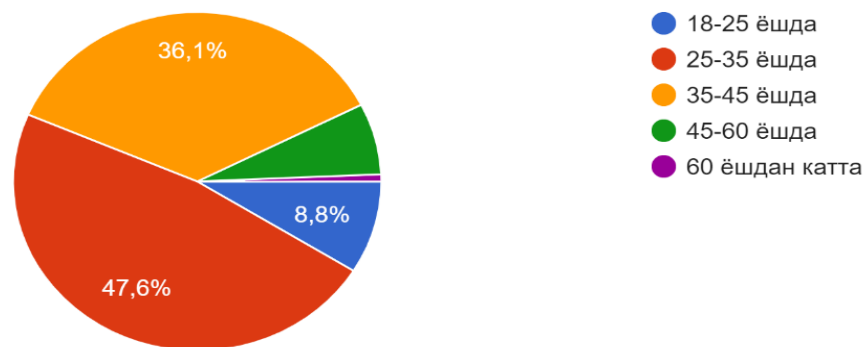
Фермер хўжалигингизда нечта иш ўринлари яратилган?

147 ответов

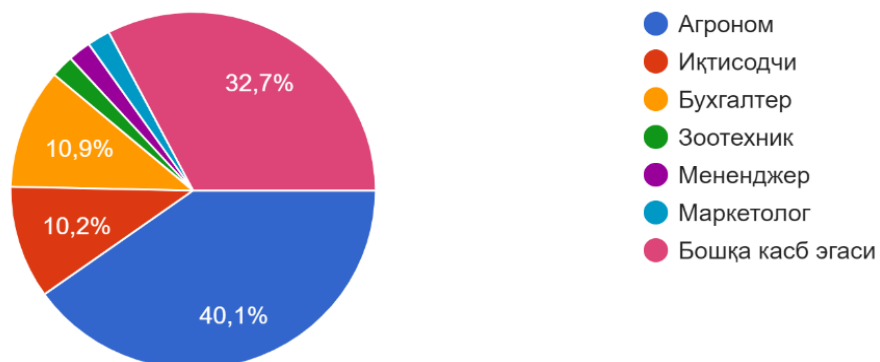
Фермер хўжалиги ходимларининг ўртача ёши нечада?

147 ответов

Фермер хўжалигининг бошлиғи касби?

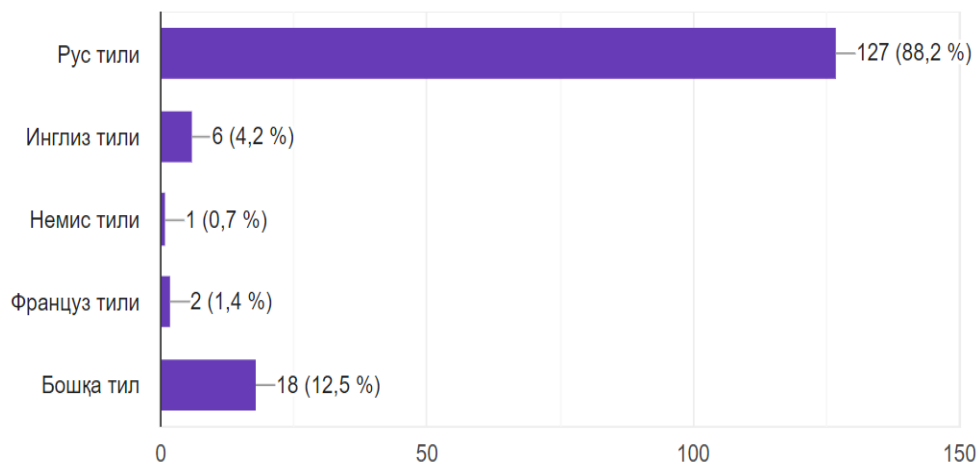
147 ответов

Фермер хўжалигининг бошлиғи қайси тилларни билади?

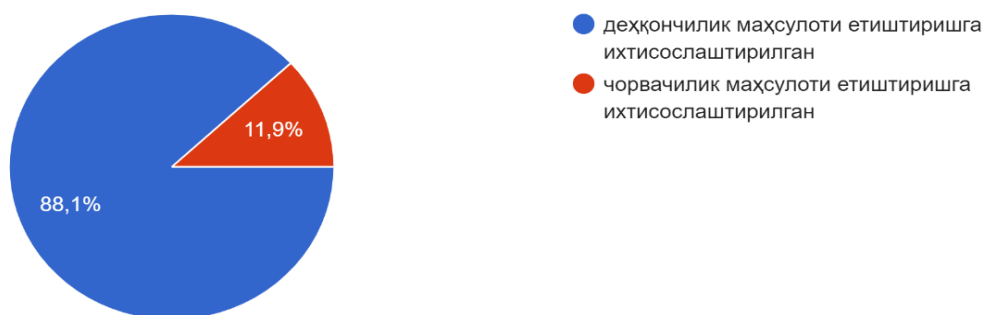
 Копировать

144 ответа

Сиз фаолият юритаётган фермер хўжалиги қайси маҳсулот турини етиштиришга ихтисослашган?

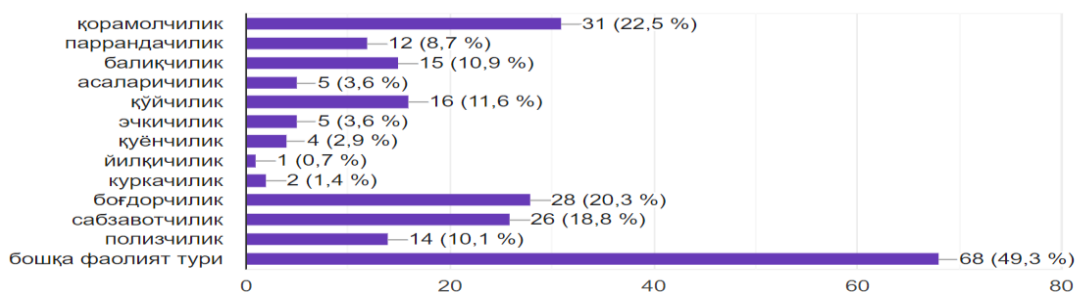
143 ответа

Сизнинг фермер хўжалигингиз қандай фаолият тури билан шуғулланади?

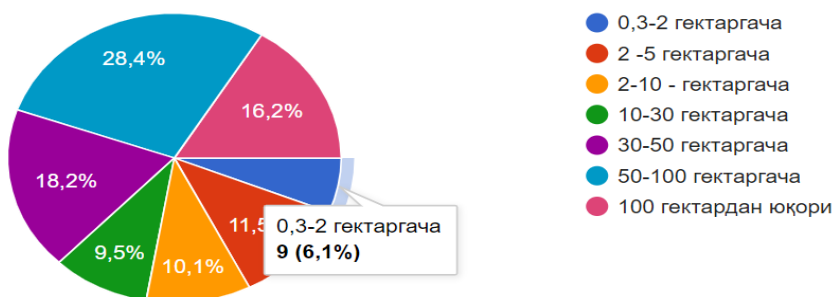
 Копировать

138 ответов

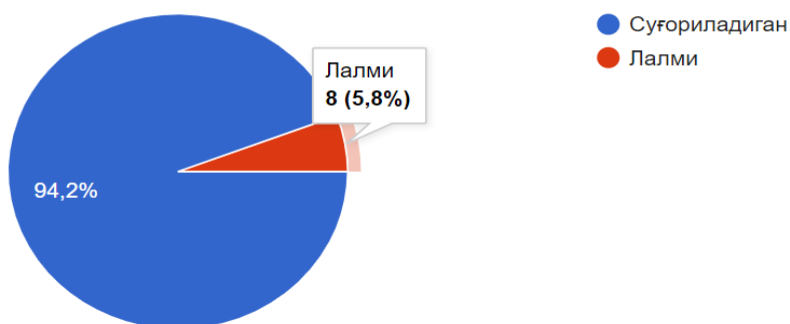
Фермер хўжалигингизга берилган ер участкангизни ўлчами неча гектарни ташкил этади?

148 ответов

Фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалиги ер майдони қандай?

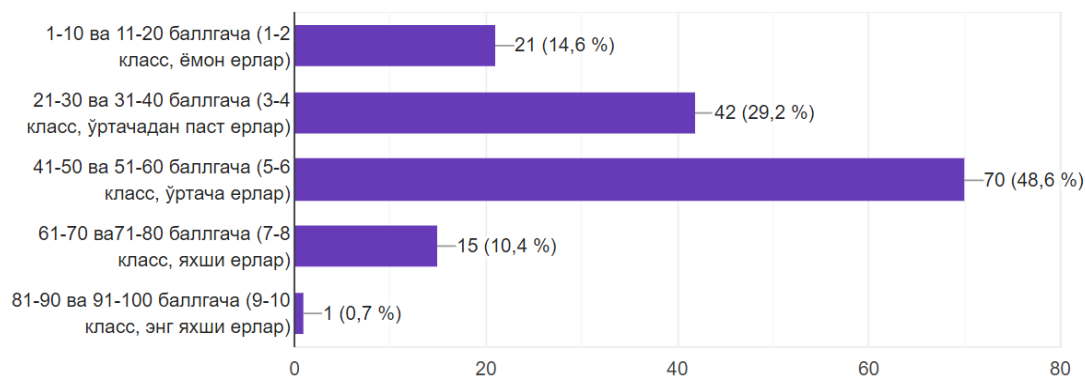
139 ответов

Фермер хўжалигининг суғориладиган ва лалми қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг ўртача бонитет баллари ва класслари қайси кадастр гуруҳларига тегишли?

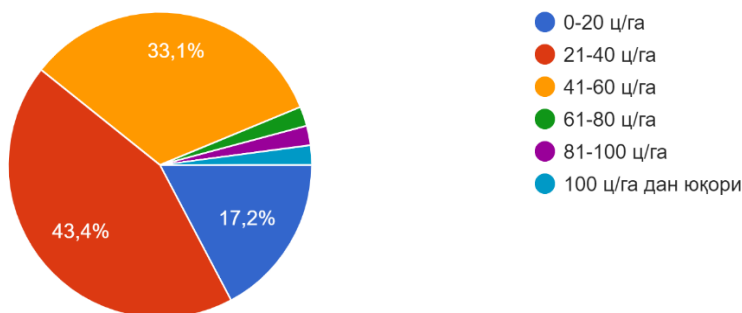
Копиров

144 ответа

Фермер хўжалигингизни қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда 1 гектарга тўғри келадиган ўртача ҳосилдорлиги қанча?

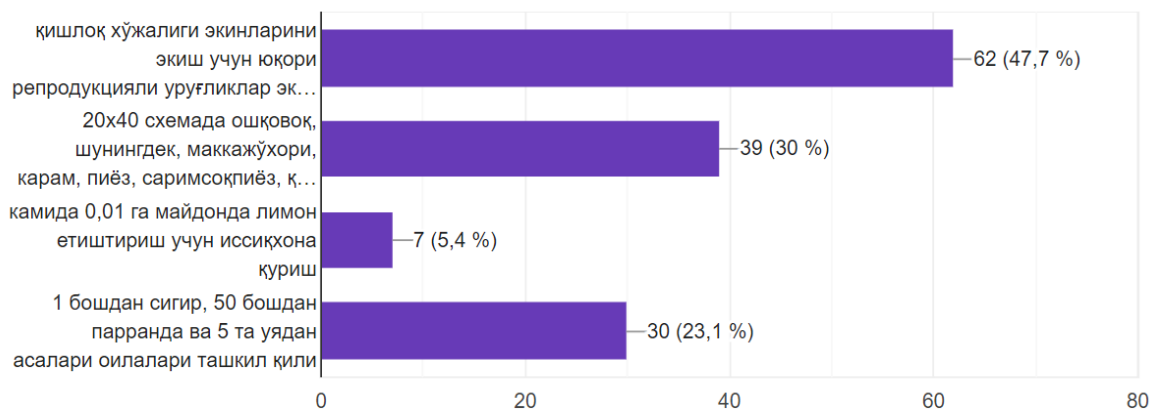
145 ответов

Копировать

Фермер хўжаликлари томонидан дала четлари, суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари бўйларидан фойдаланиши қай даражада?

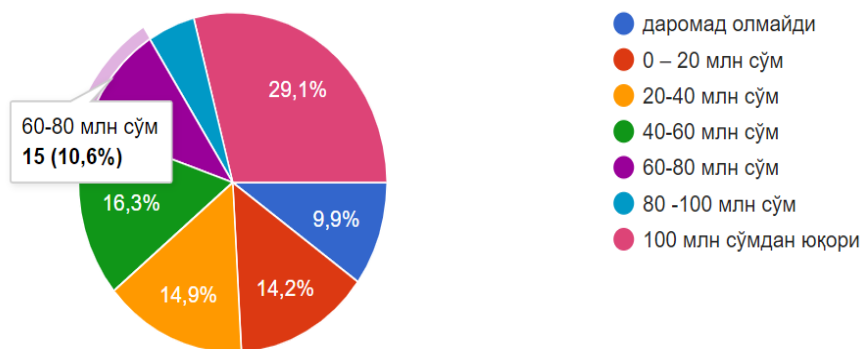
130 ответов

Копировать

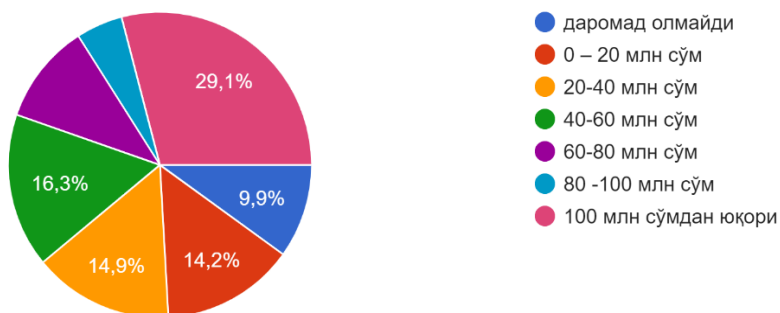
Бугунги кунда фермер хўжалигингиз ўзингизга бириктирилган ер участкасидан самарали фойдаланган ҳолда қандай миқдорда даромад олади?

141 ответ

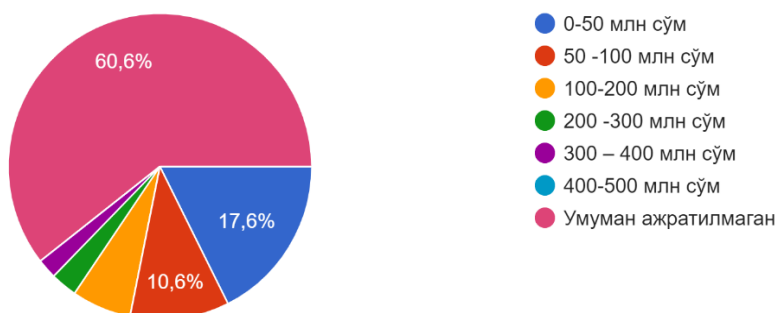
Бугунги кунда фермер хўжалигингиз ўзингизга бириктирилган ер участкасидан самарали фойдаланган ҳолда қандай миқдорда даромад олади?

141 ответ

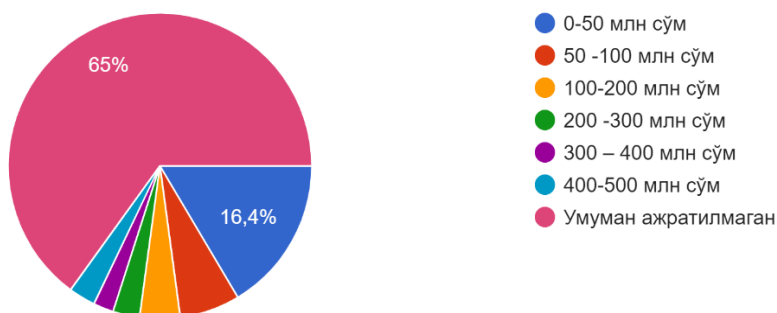
Фермер хўжалигингиз фаолиятини самарали ривожлантириш учун қанча миқдорда субсидия ажратилган?

142 ответа

Фермер хўжалигингиз фаолиятини самарали ривожлантириш учун қанча миқдорда инвестициялардан ажратилган?

140 ответов

Фермер хўжаликлари учун солиқ ҳисоблаш ва тўловларини амалга ошириш жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилган?

140 җавоб

Солиқ текширувларини ўтказишда тартиб бузишга йўл қўйиш ҳолатлари мавжудми?

133 җавоб

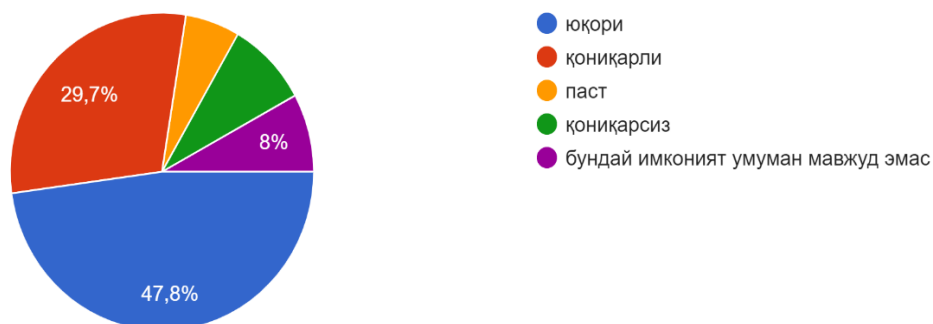
Фермер хўжаликлари кредит олиш учун ҳужжатларни расмийлаштиришнинг мураккаблик даражаси қандай?

137 җавоб

Фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш нуқтаи назаридан тижорат кредитлари бўйича фоиз ставкалари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

138 ответов

Фермер хўжаликлари кредит олишда гаров (мулк, кафолат, кафиллик, суғурта полиси ва ҳ.к.) ҳужжатларини расмийлаштириш шартлари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

138 ответов

Фермер хўжалиklarининг банк ҳисоб-рақамидан нақд пул маблағларини олиш имконияти қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

137 ответов

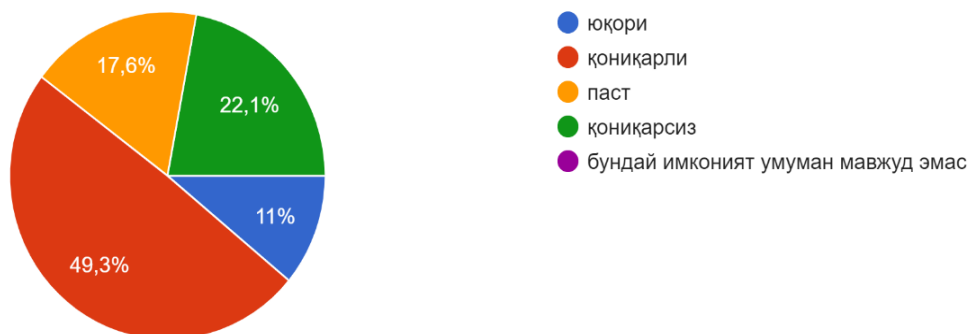
Фермер хўжалиklarининг нақдсиз шаклда ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун терминаллар билан таъминланганлик даражаси қандай?

135 җавоб

Фермер хўжалиklarига хизмат кўрсатаётган банкларнинг сифат даражаси қандай?

136 җавоб

Фермер хўжалиklarининг суғурта хизматларидан фойдаланиш имкониятлари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

135 җавоб

Фермер хўжалиги фаолиятини амалга ошириш учун тендерда иштирок этишнинг мураккаблиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

134 ответа

Фермер хўжаликлари томонидан яратилган маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштиришда харажатлар қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

132 ответа

Фермерлик фаолияти юритиш учун ер олиш имкониятлари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

133 ответа

Фермерлик фаолиятини юритиш учун олинган ернинг кадастр ҳужжатларини расмийлаштиришнинг мураккаблиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

134 ответа

Фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт ва импорт қилишда божхона ҳужжатларини расмийлаштиришнинг мураккаблиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

Фермер хўжаликлари фаолиятида муҳандислик-коммуникация тармоқларига уланиш бўйича харажатлар даражаси қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

133 ответа

Фермер хўжаликларига маҳаллий (туман) ҳокимияти органлари томонидан ҳомийликка мажбурлаш ҳолатлари мавжудми?

130 ответов

Фермер хўжаликларининг молия-хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган, режалаштирилмаган текширувларнинг тарқалганлиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

128 ответов

Фермер хўжаликларининг биржа, электрон ва тендер савдоларида қатнашиш шартлари қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

130 ответов

Фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган маҳсулотларни сақлаш учун электр энергия ва ёқилғи етказиб беришнинг барқарорлиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

133 ответа

Фермер хўжаликлари томонидан маҳсулот етиштириш учун сув етказиб беришнинг барқарорлиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

135 ответов

Фермер хўжаликларида бозор хизматларининг (консалтинг, маркетинг, аудит, мулкни баҳолаш, кредит бюрolari ва бошқалар) етарлилиги қандай даражада деб ҳисоблайсиз?

131 ответ

Фермер хўжаликлари учун ажратилган субсидиялардан фойдаланиш жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилган?

133 ответа

Фермер хўжаликлари учун ажратилган инвестициялардан жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилган?

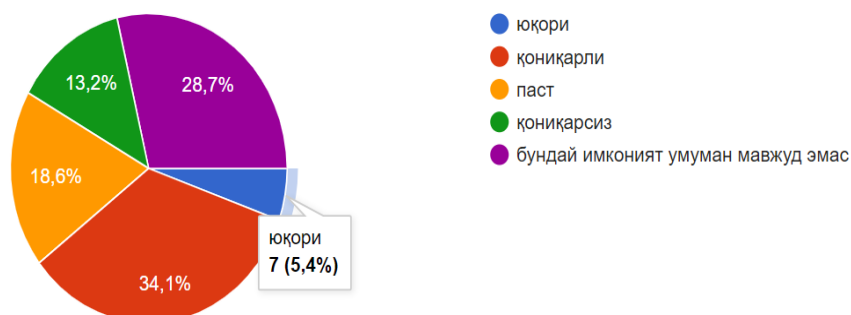
129 ответов

Фермер хўжаликлари учун ажратилган инвестициялардан жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилган?

129 ответов

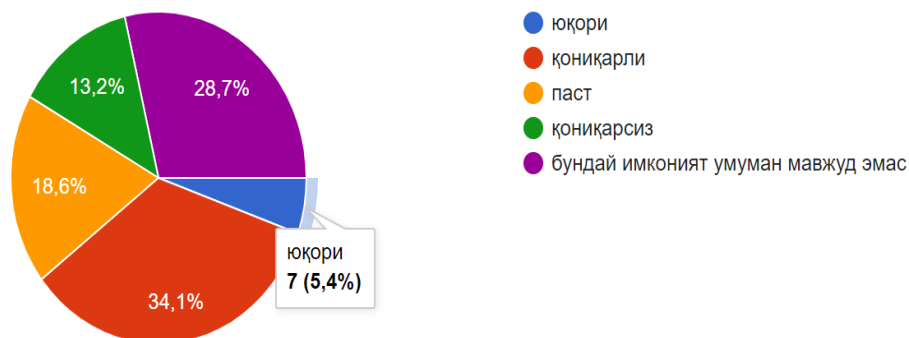
 Копироват

Фермер хўжаликлари учун ажратилган инвестициялардан жараёни қай даражада қулай ва самарали ташкил этилган?

Копировать

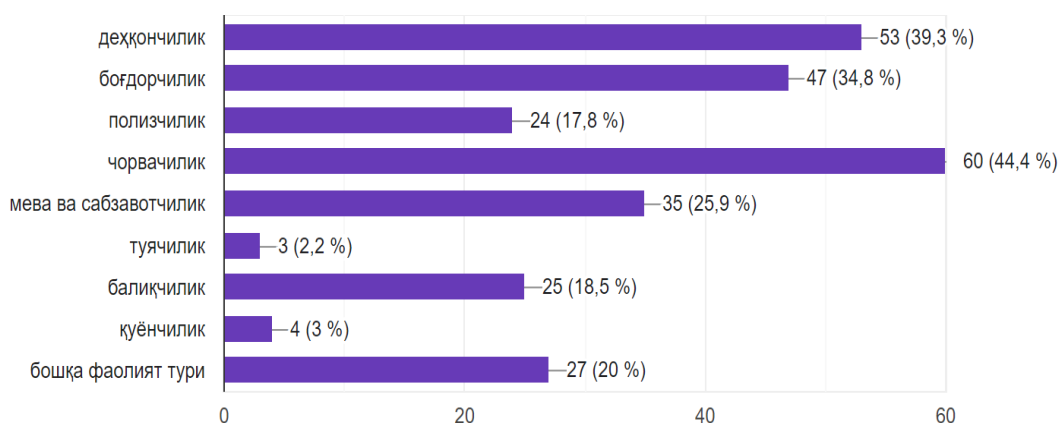
129 ответов

Келажакда фермер хўжалигингизда қайси фаолият турини юритишни хоҳлардингиз?

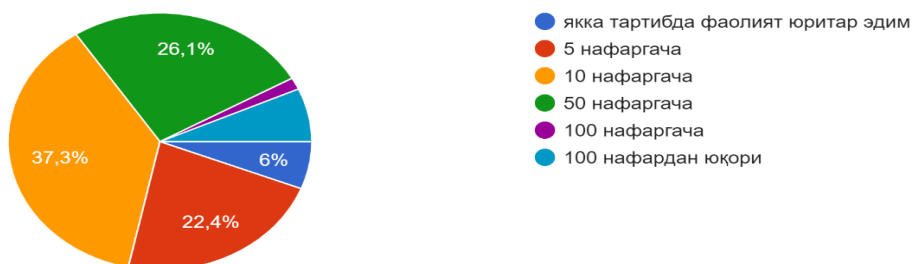
Копировать

135 ответов

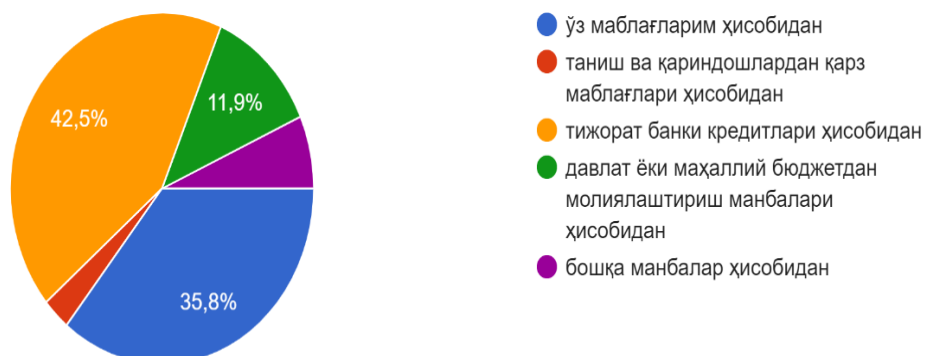
Агар фермер хўжалигингизда янги фаолият турларини йўлга қўйсангиз, нечта иш ўринлари яратган бўлар эдингиз?

134 ответа

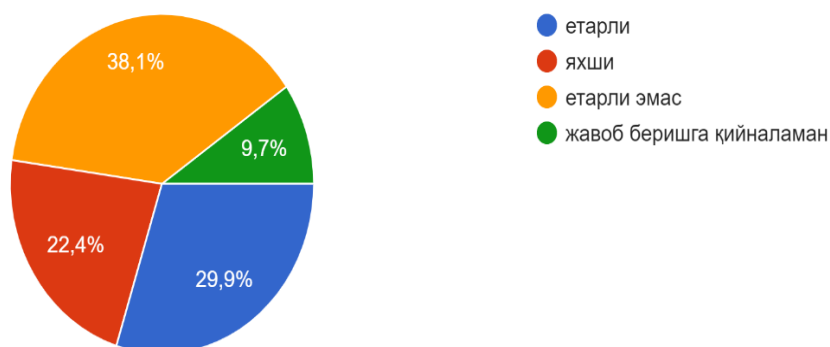
Фермерликнинг янги фаолият турларида молиялаштиришнинг қайси турларидан фойдаланмоқчисиз?

134 ответа

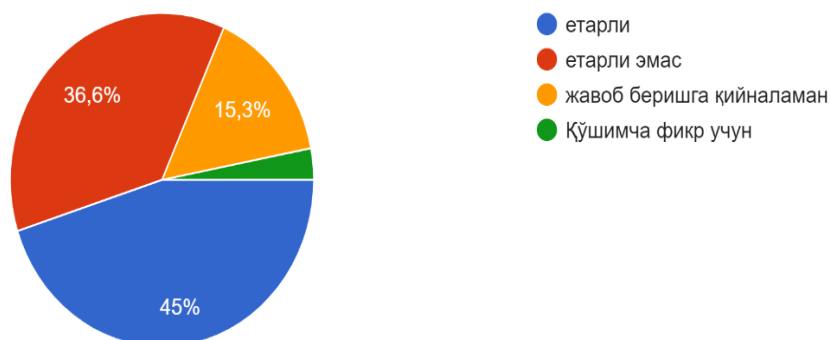
Сиз доимий яшаётган туманингизда фермер хўжалиқларини амалдаги қўллаб-қувватлаш даражаси етарлими?

134 ответа

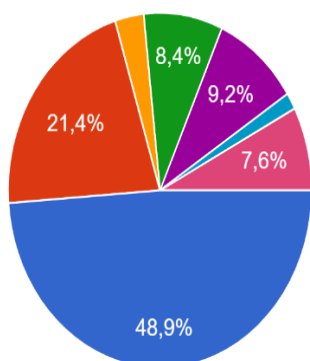
Сиз доимий яшаётган туманингизда фермер хўжалиқларининг интернет-сайтларидан фойдаланиш даражаси етарлими?

131 ответ

Фермер хўжалиги фаолиятингизни ташкил этишда давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қайси тури тақдим этилишини хоҳлардингиз?

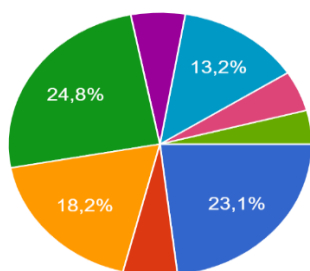
131 ответ

- имтиёзли кредитлаш
- солиқ ставкаларининг пасайтирилиши
- бино ва иншоотларнинг имтиёзли шартларда ижарага берилиши
- банк фоиз ставкаларининг пасайтирилиши
- маъмурий тўсиқларнинг бартараф этилиши
- кафиллик берилиши
- фаолиятдан қўрилган зарарларнинг...

Туманингизда фермер хўжалигининг ривожланишига қайси асосий омиллар салбий таъсир кўрсатади деб ҳисоблайсиз?

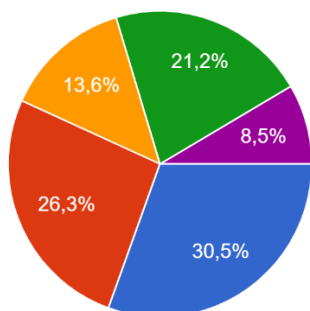
121 ответ

- солиққа тортиш
- ноқонуний текширувлар
- банкдан кредит олишнинг қийинлиги
- маҳаллий ҳокимият ва бошқа юқори турувчи идораларнинг тадбиркорлик...
- фермерлик фаолиятини юритиш билан боғлиқ қонунчилик тўғрисида...
- фермерлик фаолияти учун зарур ша...
- интернет ва мобил алоқаси фаолия...
- Вариант 8

Сизнинг фикрингизча, ўз фермер хўжалигингизни янги фаолият турларини йўлга қўйиш ва самарали юритиш учун қандай маъмурий тўсиқлар мавжуд?

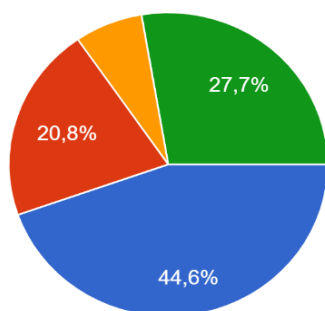
118 ответов

- ер майдони ажратиш бўйича
- фермерлик фаолиятини тартибга солувчи қонунчиликнинг барқарор эмаслиги
- коррупциянинг мавжудлиги
- имтиёзларнинг етарли эмаслиги
- юқори солиқ ставкалари

Маҳаллий (туман) ҳокимияти идораларининг фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш бўйича фаолиятига баҳо беринг?

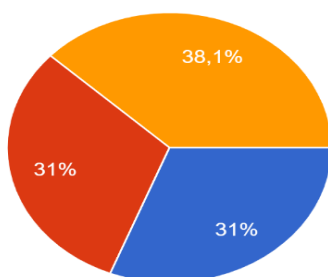
130 ответов

- ҳокимият ўз ҳаракатлари билан фермер хўжаликларига ёрдам берапти
- ҳокимият идоралари фермер хўжаликларига ҳеч қандай ёрдам берамаяпти
- ҳокимият идоралари тадбиркорларга ҳеч қандай ёрдам берамаяпти, лекин...
- ҳокимият идоралари айрим масалаларда ёрдам беради, айрим...

Фермерлик фаолиятини қайта ташкил этиш ёки янги иш бошлаш учун қай даражада маъмурий тўсиқларни бартараф этиш мумкин?

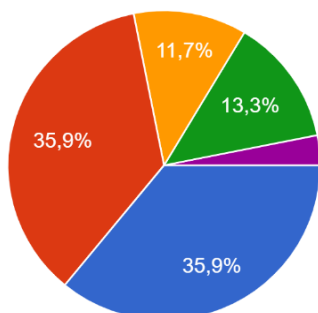
126 ответов

- бартараф этиб бўлмайдиган маъмурий тўсиқлар мавжуд
- катта харажатлар эвазига бартараф этиладиган тўсиқлар мавжуд
- маъмурий тўсиқлар мавжуд эмас

Фермерлик фаолиятини ривожлантириш учун охириги 5 йил ичида маъмурий тўсиқлар ҳолати қай даражада ўзгарди?

128 ответов

- маъмурий тўсиқлар тўлиқ бартараф этилди
- олдинги даврга қараганда, бизнес учун маъмурий тўсиқларни бартара...
- олдинги даврга қараганда, бизнес учун маъмурий тўсиқларни бартара...
- маъмурий тўсиқларнинг даражаси ва сони ўзгаргани йўқ
- маъмурий тўсиқлар йўқ эди, энди эса пайдо бўлди

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигининг асосий кўрсаткичлари⁹⁰

Кўрсаткичлар	Йиллар												2021 йил 2010 йилга нисбатан (+;-)
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Қишлоқ хўжалиги экинлари экин майдони, минг гектар	3708,4	3601,6	3628,1	3658,6	3678,2	3694,2	3706,7	3474,5	3396,0	3309,4	3396,1	3260,7	-447,7
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти, млрд. сўм	30856,7	45285,9	55750,0	66435,3	81794,3	99604,6	115599,2	148199,3	187425,6	216283,1	250250,6	302524,9	271668,2
шу жумладан:													
деҳқончилик	18119,0	25874,6	30592,3	36237,4	43194,3	55429,2	61755,1	83303,4	98406,4	111904,8	123858,8	151083,4	132964,4
чорвачилик	12737,7	19411,3	25157,7	30197,9	38600,0	44175,4	53844,1	64895,9	89019,2	104378,3	126391,8	151441,5	138703,8
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати, ўтган йилга нисбатан фоизда	106,0	106,2	107,2	106,5	106,4	106,1	106,2	101,0	100,2	103,0	102,7	103,6	-2,7
шу жумладан:													0,0
деҳқончилик	106,0	104,9	107,0	106,1	105,8	105,5	105,7	98,2	95,8	104,8	103,2	103,1	-2,8
чорвачилик	107,0	108,0	107,4	107,3	106,7	106,9	107,0	104,1	105,7	101,6	102,1	104,1	-2,8

*2010-2020- йиллар учун маълумотлар аниқлик киритилган (қайта баҳолаб чиқилган) маълумотларни ҳисобга олган ҳолда келтирилган.

⁹⁰ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

6-илова
Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқаришининг ўсиш суръатлари⁹¹
(фоизда)

Кўрсаткичлар	Йиллар																					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010*	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жами - Барча тоифадаги хўжаликлар	103,10	104,20	106,00	107,30	108,90	105,40	106,70	106,10	104,50	105,80	106,31	106,16	107,23	106,65	106,27	106,15	106,30	100,95	100,17	103,30	102,69	103,88
шу жумладан: фермер хўжаликлари	110,70	119,70	151,70	140,10	139,80	130,70	146,60	117,80	100,40	112,20	104,84	103,19	106,20	104,43	103,16	103,46	102,48	92,50	93,10	110,50	105,56	106,17
деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари	107,20	103,60	103,50	110,00	107,20	105,50	104,50	106,30	107,00	102,60	107,22	107,66	107,70	107,73	107,58	107,37	108,24	104,53	102,30	99,20	100,46	101,47
қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар	94,30	102,70	99,50	87,80	92,60	80,60	47,10	44,50	94,70	107,40	106,68	113,25	109,81	108,05	112,37	105,72	101,11	104,79	125,70	140,40	121,54	126,20
Деҳқончилик маҳсулотлари - Барча тоифадаги хўжаликлар	103,10	106,50	109,60	103,40	111,60	107,00	107,40	107,20	103,30	104,10	105,91	104,89	107,08	106,10	105,92	105,50	105,72	98,21	95,80	104,80	103,22	104,29
шу жумладан: фермер хўжаликлари	111,30	119,40	154,40	141,90	141,00	132,60	147,80	117,80	99,30	111,90	104,68	102,86	105,97	104,20	102,84	103,31	102,25	92,17	90,50	110,20	106,16	105,47
деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари	113,00	105,50	106,70	106,10	109,90	108,90	101,60	109,70	109,80	94,30	108,08	107,92	108,40	108,90	109,43	108,18	110,19	104,59	99,80	97,60	96,38	99,50
қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар	94,40	104,80	99,60	84,80	91,10	79,10	38,80	21,80	78,20	111,20	101,64	105,01	113,67	101,53	118,41	103,58	90,84	110,16	135,50	159,60	147,52	129,13
Чорвачилик маҳсулотлари - Барча тоифадаги хўжаликлар	103,00	101,90	102,10	111,30	105,90	103,60	105,90	104,60	105,80	108,10	106,90	107,97	107,42	107,31	106,70	106,88	107,03	104,10	105,70	101,60	102,13	103,48
шу жумладан: фермер хўжаликлари	106,70	122,00	127,30	123,80	122,60	104,00	124,10	119,10	121,00	117,80	108,60	110,24	110,61	108,30	108,43	105,66	106,24	96,74	137,50	113,80	99,38	113,54
деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари	104,00	102,60	102,00	111,80	106,10	104,40	106,00	104,50	105,40	107,80	106,69	107,50	107,29	107,09	106,56	106,93	107,02	104,49	104,00	100,20	102,71	102,35
қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар	94,10	91,90	99,10	103,10	99,90	90,00	94,30	95,30	103,10	105,50	110,73	119,31	107,20	112,58	108,68	107,09	108,50	101,74	118,90	123,50	91,47	121,01

*2010-2020- йиллар учун маълумотлар аниқлик киритилган (қайта баҳолаб чиқилган) маълумотларни ҳисобга олган ҳолда келтирилган.

⁹¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2000-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқаришнинг таркиби⁹²

(фоизда)

Кўрсаткичлар	Йиллар																					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010*	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жами -Барча тоифадаги хўжаликлар	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Жами –фермер хўжаликлари	6	7	10	15	19	24	31	33	33	35	36	35	33	32	30	31	30	29	26	28	28	29
Жами -деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари	67	65	64	63	62	62	62	64	65	62	62	63	65	66	68	67	68	68	71	68	67	66
Жами қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар	28	27	26	22	19	14	6	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	4	4	5
Деҳқончилик – фермер хўжаликлари	10	13	18	27	33	42	54	57	54	57	59	58	57	56	53	52	52	49	45	49	52	53
Деҳқончилик - деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари	44	42	39	37	36	37	39	41	44	42	39	41	41	43	45	46	46	49	52	47	42	40
Деҳқончилик - қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар	46	45	43	36	32	21	8	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	3	4	6	7
Чорвачилик –фермер хўжаликлари	1	2	2	2	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5
Чорвачилик -деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари	90	90	89	90	92	93	93	93	92	92	93	93	93	93	93	93	93	93	92	91	92	91
Чорвачилик -қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар	9	8	9	8	6	5	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	3	4

*2000-2020- йиллар учун маълумотлар аниқлик киритилган (қайта баҳолаб чиқилган) маълумотларни ҳисобга олган ҳолда келтирилган.

⁹² Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари кесимида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти⁹³

(амалдаги нархларда, млрд. сўм)

Ҳудудлар	Йиллар												2021 йил 2010 йилга нисбатан (+;-)
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ўзбекистон Республикаси	30857	45286	55750	66435	81794	99605	115599	148199	187426	216283	250251	302525	271668
Қорақалпоғистон Республикаси	990	1282	1812	2071	2559	3332	3930	4801	6563	8208	9752	11387	10397
Андижон	2841	4265	5284	6575	7992	9797	11873	15291	19606	23687	26096	30786	27945
Бухоро	2426	3749	4490	5656	6857	8291	9812	12969	17065	19182	23876	28358	25932
Жиззах	1736	2662	3248	3775	4772	5685	6827	8835	11448	13720	16353	20327	18591
Қашқадарё	2754	4236	5442	6369	7689	9089	10864	14361	17207	19934	23778	28343	25589
Навоий	1350	2024	2485	2957	3557	4206	5035	6470	8300	9468	11310	14456	13106
Наманган	1909	2914	3552	4353	5471	6974	7974	10216	12640	15509	17913	21377	19468
Самарқанд	5369	6744	7809	9478	11748	14300	17089	21507	25658	28380	32158	39045	33677
Сурхондарё	2287	4100	4826	5411	6762	8218	8737	11608	15046	17844	19424	23375	21089
Сирдарё	1075	1638	2079	2465	2868	3581	4088	5074	5654	7402	8002	9653	8578
Тошкент	3618	5148	6484	7475	9069	10736	12034	15595	18359	20417	23875	28805	25187
Фарғона	2570	3805	4789	5832	7274	9181	9825	12388	17457	18532	21456	27215	24645
Хоразм	1932	2719	3452	4017	5177	6216	7512	9085	12423	14001	16259	19397	17465

*2010-2020- йиллар учун маълумотлар аниқлик киритилган (қайта баҳолаб чиқилган) маълумотларни ҳисобга олган ҳолда келтирилган.

⁹³ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари кесимида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари⁹⁴

(фоизда)

Ҳудудлар	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ўзбекистон Республикаси	103,10	104,20	106,00	107,30	108,90	105,40	106,70	106,10	104,50	105,80	106,31	106,16	107,23	106,65	106,27	106,15	106,30	100,95	100,17	103,30	102,69	103,88
Қорақалпоғистон Республикаси	65,60	90,50	101,20	134,30	114,40	104,60	111,70	103,70	101,10	114,70	121,34	94,90	119,28	103,54	106,56	109,79	108,33	103,10	100,60	107,00	102,34	104,25
Андижон	110,20	107,10	102,00	101,70	102,60	104,70	103,50	108,50	108,20	106,20	107,98	108,89	107,80	107,09	106,94	106,30	106,37	99,94	106,26	103,00	101,10	104,50
Бухоро	106,30	102,00	102,60	108,80	109,30	109,20	104,60	108,90	103,30	101,10	107,60	107,10	106,31	106,64	106,69	107,11	108,38	103,51	102,92	103,60	101,91	104,70
Жиззах	100,10	106,90	113,20	116,60	114,00	104,00	108,00	106,70	105,20	103,70	106,45	106,23	106,93	106,98	106,26	106,75	106,33	103,46	99,70	106,40	102,72	104,22
Қашқадарё	89,40	106,90	119,90	103,10	109,90	109,60	100,30	108,20	107,00	104,50	106,95	104,95	107,06	107,36	105,97	106,06	106,50	103,30	96,51	101,40	103,74	101,34
Навоий	105,00	107,20	106,70	113,70	109,90	107,50	108,10	108,20	104,60	106,30	105,94	108,26	106,18	106,93	105,89	106,60	106,05	103,31	102,14	101,60	103,28	104,36
Наманган	111,50	101,40	101,50	102,20	109,00	103,10	107,20	108,80	105,90	104,60	105,81	107,50	107,19	107,94	107,97	106,29	107,40	103,31	102,19	102,70	103,98	106,97
Самарқанд	104,80	103,90	112,40	111,40	105,80	103,90	111,70	106,30	104,40	104,20	107,02	108,01	106,62	107,03	106,78	107,13	108,44	100,37	94,10	103,10	102,49	103,11
Сурхондарё	106,70	110,50	102,80	105,80	106,50	100,50	113,40	102,60	101,10	104,60	105,19	108,76	107,96	106,90	106,62	106,32	104,69	104,54	97,18	103,50	105,27	104,21
Сирдарё	101,90	105,80	98,80	109,40	111,60	112,90	103,80	102,40	106,50	109,70	105,55	105,52	108,87	105,97	106,01	105,47	105,84	92,99	96,53	108,40	101,80	103,81
Тошкент	114,90	103,70	102,40	104,10	110,20	103,80	109,90	102,40	102,60	110,20	102,88	103,71	104,07	103,29	104,09	103,32	101,87	96,90	98,75	101,10	100,09	104,12
Фарғона	113,50	100,40	105,20	101,90	108,40	107,20	101,60	106,40	105,10	103,70	106,12	107,70	106,04	106,96	106,10	105,72	105,68	97,07	109,65	103,50	104,95	103,17
Хоразм	82,80	103,60	106,40	114,00	114,30	103,20	104,70	105,30	102,70	110,40	102,50	100,26	110,33	109,71	106,22	105,45	106,99	101,40	98,02	103,80	101,73	102,85

*2000-2020- йиллар учун маълумотлар аниқлик киритилган (қайта баҳолаб чиқилган) маълумотларни ҳисобга олган ҳолда келтирилган.

⁹⁴ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2000-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудлар кесимида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги маҳсулот (хизмат) ларининг ҳажми⁹⁵

(жорий нархларда, млрд.сўм)

Ҳудудлар	Йиллар												2021 йил 2010 йилга нисбатан (+;-)
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ўзбекистон Республикаси	32 747	48 068	58 549	69 391	85 102	103 302	119 727	154 369	195 096	224 266	261 892	317 782	285 035
Қорақалпоғистон Республикаси	1 060	1 351	1 885	2 155	2 659	3 452	4 063	4 977	6 996	8 769	10 532	12 339	11 279
Андижон	3 048	4 575	5 582	6 881	8 327	10 164	12 287	15 950	20 184	24 315	27 057	32 030	28 983
Бухоро	2 519	3 856	4 601	5 772	6 986	8 442	9 989	13 179	17 334	19 436	24 368	29 150	26 631
Жиззах	1 810	2 798	3 400	3 949	4 969	5 901	7 074	9 195	11 826	14 106	16 909	21 084	19 274
Қашқадарё	2 913	4 409	5 620	6 563	7 899	9 320	11 121	14 762	17 686	20 415	24 510	29 353	26 440
Навоий	1 451	2 189	2 655	3 130	3 747	4 421	5 288	6 851	8 686	9 934	11 908	15 225	13 774
Наманган	2 206	3 456	4 089	4 902	6 059	7 611	8 674	11 398	13 944	16 832	19 828	23 557	21 352
Самарқанд	5 581	7 116	8 169	9 866	12 177	14 767	17 625	22 309	26 586	29 295	33 759	41 206	35 625
Сурхондарё	2 348	4 188	4 922	5 513	6 883	8 354	8 896	11 837	15 394	18 152	19 875	24 016	21 668
Сирдарё	1 234	1 865	2 301	2 695	3 113	3 851	4 391	5 490	6 184	7 985	8 710	10 512	9 279
Тошкент	3 848	5 519	6 852	7 870	9 522	11 263	12 579	16 379	19 541	21 633	25 411	30 713	26 865
Фарғона	2 709	3 938	4 928	5 975	7 459	9 383	10 039	12 692	18 008	18 946	22 069	28 095	25 386
Хоразм	2 021	2 808	3 545	4 121	5 302	6 373	7 699	9 351	12 728	14 448	16 958	20 501	18 481

*2010-2020- йиллар учун маълумотлар аниқлик киритилган (қайта баҳолаб чиқилган) маълумотларни ҳисобга олган ҳолда келтирилган.

⁹⁵ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Ўзбекистон Республикаси ҳудудлар кесимида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги маҳсулот (хизмат) ларининг ўсиш суръатлари⁹⁶

(фоизда)

Худудлар	Йиллар											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ўзбекистон Республикаси	106,01	106,27	106,91	106,45	106,09	106,10	106,14	101,16	100,29	103,12	102,95	103,95
Қорақалпоғистон Республикаси	120,10	95,50	118,86	103,63	106,36	109,76	108,41	103,49	101,40	107,59	102,69	103,47
Андижон	107,59	108,55	107,06	106,46	106,72	106,14	106,13	100,76	106,36	102,72	101,52	104,48
Бухоро	107,40	107,21	106,14	106,56	106,51	107,09	108,37	103,43	102,94	103,40	102,14	104,88
Жиззах	106,35	107,06	106,93	107,07	106,13	106,79	106,16	103,74	99,20	106,24	103,13	104,14
Қашқадарё	106,66	105,13	106,94	107,20	105,85	106,03	106,44	103,33	96,63	101,16	103,97	101,90
Навий	105,82	108,17	105,72	106,55	105,91	106,65	106,09	103,83	101,96	101,42	103,36	104,56
Наманган	105,34	107,25	106,32	107,20	106,84	106,00	106,73	103,43	102,22	102,46	103,96	106,64
Самарқанд	106,61	107,96	106,29	106,85	106,64	106,88	108,23	100,51	94,32	102,98	102,78	103,19
Сурхондарё	105,01	108,91	107,87	106,82	106,56	106,30	104,67	104,68	97,26	103,12	105,48	104,16
Сирдарё	105,10	105,42	107,72	105,81	105,70	105,25	105,67	92,87	97,50	107,90	101,59	103,67
Тошкент	102,72	104,08	104,01	103,32	103,96	103,67	101,62	97,15	99,16	100,58	100,40	104,19
Фарғона	105,87	107,91	105,96	106,83	106,08	105,69	105,67	97,29	109,46	103,41	105,08	103,14
Хоразм	102,38	100,52	110,12	109,61	106,27	105,57	106,88	101,45	98,07	104,09	102,41	103,43

*2010-2020- йиллар учун маълумотлар аниқлик киритилган (қайта баҳолаб чиқилган) маълумотларни ҳисобга олган ҳолда келтирилган.

⁹⁶ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Фермер хўжаликларида етиштирилган чорвачилик маҳсулотлари⁹⁷

(млрд.сўм)

Кўрсаткичлар	Йиллар												2021 йил 2010 йилга нисбатан (+;-)
	2010	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018	2019	2020	2021	
Ўзбекистон Республикаси	495	756	1006	1232	1562	1765	2118	2399	4124	5317	6148	8630	8135
Қорақалпоғистон Республикаси	17	23	32	41	49	57	68	82	131	198	258	334	317
<i>вилоятлар:</i>													0
Андижон	34	55	78	101	120	137	170	204	392	519	634	990	957
Бухоро	38	63	81	110	140	151	177	211	310	444	600	812	774
Жиззах	14	22	30	35	42	47	56	46	87	164	228	343	329
Қашқадарё	27	46	65	79	101	112	137	160	242	321	382	586	559
Навоий	28	42	55	63	76	84	101	154	228	311	415	597	569
Наманган	24	39	63	77	105	128	165	185	255	428	573	753	730
Самарқанд	78	109	150	189	255	286	337	505	1190	1372	1208	1787	1709
Сурхондарё	53	83	98	116	147	157	177	188	291	350	439	553	500
Сирдарё	11	20	26	34	43	52	64	40	62	89	107	203	192
Тошкент	84	120	160	182	226	247	294	320	428	436	435	564	480
Фарғона	51	77	97	114	147	175	212	145	285	378	523	659	608
Хоразм	38	58	71	90	113	131	160	161	224	307	346	450	412

⁹⁷ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

**Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари томонидан асосий капиталга ўзлаштирилган
инвестициялар⁹⁸**

Кўрсаткичлар	Йиллар												2021 йилда 2016 йилга нисбатан, (+;-) млн.сўм
	2016		2017		2018		2019		2020		2021		
	млн. сўм	ўсиш суръати	млн. сўм	ўсиш суръати	млн. сўм	ўсиш суръати	млн. сўм	ўсиш суръати	млн. сўм	ўсиш суръати	млн. сўм	ўсиш суръати	
Ўзбекистон Республикаси	259836	97	563563	181	773114	103	1362212	154	1296302	85	1968783	137	1708947
Қорақалпоғистон Республикаси	9922	60	11468	91	26146	159	42642	124	182475	369	210093	106	200171
<i>вилоятлар:</i>													
Андижон	9297	79	16543	139	49082	205	85970	141	95847	96	108122	103	98825
Бухоро	12688	44	16410	101	42699	188	120136	248	130292	97	149277	100	136589
Жиззах	15748	156	19145	106	26621	108	134909	450	61345	42	63043	102	47295
Қашқадарё	8898	74	6254	59	25910	313	41146	140	32458	72	35958	103	27060
Навоий	6538	376	43826	526	51501	82	46899	79	48157	90	54558	102	48020
Наманган	7290	77	35202	409	71293	158	151127	187	108177	64	176595	152	169305
Самарқанд	63243	135	195966	268	167596	69	259562	144	204921	71	574007	262	510764
Сурхондарё	5442	41	4408	73	30312	554	53989	157	74449	126	72967	90	67525
Сирдарё	33576	132	20923	59	24858	94	27967	96	13756	45	32494	227	-1082
Тошкент	35370	77	103522	244	96659	69	111206	101	121740	98	139047	104	103677
Фарғона	40105	124	67810	148	88155	101	122753	117	96290	70	165663	159	125558
Хоразм	11720	66	22085	172	72282	264	163907	205	126395	67	186961	135	175240
Тошкент ш.	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

⁹⁸ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2016-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

14 -илова

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари томонидан амалга оширилган экспорт ҳажмининг 2010-2021 йиллар бўйича ўзгариш динамикаси⁹⁹

(минг АҚШ доллари)

Кўрсаткичлар	Йиллар												2021 йилда 2010 йилга нисбатан (+;-)
	2010	2011	2012	2013.	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ўзбекистон Республикаси	14 783	2 093	12 667	7 019	30 802	57 909	36 044	21 330	119 685	526 613	262 762	163 523	148 741
Қорақалпоғистон Республикаси	7	-	-	74	313	707	44	136	898	3 191	1 018	656	649
Андижон	-	-	-	-	164	-	53	432	1 722	121 279	55 129	11 643	11 643
Бухоро	-	-	8	-	-	15	10	31	2 134	36 274	19 900	2 455	2 455
Жиззах	-	-	-	-	178	235	101	9	681	10 353	2 437	1 295	1 295
Қашқадарё	520	814	1 252	1 364	2 436	981	1 146	171	1 875	14 098	12 448	2 520	2 000
Навоий	6	24	9	6	3	-	122	148	3 185	10 481	10 380	3 549	3 543
Наманган	5	4	2	3	23 990	5 458	23	1 673	10 030	62 217	28 099	18 094	18 089
Самарқанд	390	438	311	2 731	2 726	30 929	33 186	15 293	36 100	49 995	30 057	55 141	54 751
Сурхондарё	13 675	-	10 499	358	270	19 089	613	419	21 661	39 408	16 259	13 080	-595
Сирдарё	-	-	-	-	-	-	-	-	2 846	8 476	2 657	755	755
Тошкент	178	794	500	1 996	704	387	534	887	2 670	31 991	7 035	5 342	5 163
Фарғона	-	-	36	451	-	-	112	474	34 620	94 801	37 327	32 446	32 446
Хоразм	3	19	50	36	20	108	102	1 658	1 264	44 050	40 015	16 548	16 546

⁹⁹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

15 -илова

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларига киритилган импорт ҳажмининг 2010-2021 йиллар бўйича ўзгариш динамикаси¹⁰⁰

(минг АҚШ доллари)

Кўрсаткичлар	Йиллар												2021 йилда 2010 йилга нисбатан (+;-)
	2010	2011	2012	2013.	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ўзбекистон Республикаси	14 001	18 350	19 869	25 528	35 140	38 335	54 380	91 815	139 074	226 147	180 240	204 815	190 814
Қорақалпоғистон Республикаси	-	303	674	179	563	465	569	1 257	1 377	3 282	5 145	5 319	5 319
Андижон	244	383	707	356	947	2 641	1 506	6 032	6 254	10 504	9 961	10 351	10 107
Бухоро	222	260	177	401	23	114	811	753	3 761	14 631	10 257	6 966	6 743
Жиззах	110	100	244	10	2 756	69	326	703	1 564	13 976	14 285	2 965	2 855
Қашқадарё	86	680	2 585	2 944	1 276	580	1 900	438	4 094	7 822	4 187	9 988	9 902
Навоий	-	-	-	108	67	-	231	1 268	3 058	8 220	6 013	9 522	9 522
Наманган	187	1 897	1 892	5 892	5 095	3 833	1 539	7 022	14 098	21 342	13 457	29 092	28 906
Самарқанд	4 214	4 884	6 998	8 424	15 257	22 241	35 332	48 665	55 062	73 028	70 800	81 458	77 245
Сурхондарё	4 808	5 074	367	1 184	300	938	746	3 281	19 071	14 319	3 548	6 160	1 353
Сирдарё	160	9	35	42	800	475	1 088	454	943	4 798	3 648	1 091	931
Тошкент	3 002	4 549	4 812	4 617	6 311	5 730	8 434	16 411	15 157	20 134	17 794	16 613	13 611
Фарғона	716	185	1 247	640	979	1 030	1 601	3 608	6 641	12 811	11 507	13 953	13 237
Хоразм	253	26	131	732	766	218	295	1 923	7 993	21 281	9 638	11 337	11 084

¹⁰⁰ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2021 йиллар бўйича маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.